

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS GEROVĖS IR NEGALĖS STUDIJŲ FAKULTETAS
SOCIALINĖS PEDAGOGIKOS IR PSICHOLOGIJOS KATEDRA

Socialinės pedagogikos magistrantūros studijų programa, II kursas

Simona Martišienė

**ELGESIO IR EMOCIJŲ SUTRIKIMŲ TURINČIŲ UGDYTINIŲ
SOCIALINIŲ ĮGŪDŽIŲ UGDYMO POKYČIŲ ANALIZĖ**

Magistro darbas

*Magistro darbo vadovė-
lekt. dr. Kristina Rūdytė*

2015

Magistro darbo santrauka

Darbe atlikta teorinė elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių socialinių įgūdžių ir jų ugdymo įžvalgų analizė.

Iškelta hipotezė: tikėtina, kad socialinių įgūdžių ugdymo programos vykdymas turės teigiamų pokyčių elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių socialinių įgūdžių atžvilgiu.

Ugdymo eksperimentu bei anketinės apklausos metodu buvo atliktas tyrimas, kurio tikslas – išanalizuoti socialinių įgūdžių pokyčius ugdymo procese, ugdant elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių socialinius įgūdžius. Programos pokyčiams atskleisti buvo įvertinti tyrimo duomenų vidurkiai, o dviejų priklausomų imčių lyginimui (prieš ir po eksperimento) taikytas Porinis Studento t kriterijus.

Tyrime, vykdant pirminę apklausą dalyvavo 67 elgesio ir emocijų turintys ugdytiniai, iš jų 10 mokinių dalyvavo ugdomajame eksperimente. Po ugdymo eksperimento 10 eksperimentinės ir 10 kontrolinės grupės mokinių dalyvavo pakartotinėje anketinėje apklausoje.

Empirinėje dalyje nagrinėjami elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių socialiniai įgūdžiai prieš ir po eksperimento bei ugdymo programos poveikis socialinių įgūdžių pokyčiams.

Svarbiausios empirinio tyrimo išvados:

1. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių vaikų socialiniai įgūdžiai pasižymi silpnais socialiniais įgūdžiais (ypač dalyvavimo ir emociniai įgūdžiai). Remiantis pirminės apklausos metu gautais rezultatais, manoma, jog tikslinga vykdyti ugdymo užsiėmimų programą lavinant ugdytinių socialinius įgūdžius.
2. Elgesio ir emocijų sutrikimų turintiems ugdytiniams taikyta socialinių įgūdžių ugdymo programa turėjo teigiamą poveikį. Lyginant kontrolinės ir eksperimentinės grupės socialinių įgūdžių charakteristikas, tyrimo metu gauti duomenys po ugdymo eksperimento atskleidė, jog eksperimento metu taikyta socialinių įgūdžių programa turėjo teigiamų pokyčių bendravimo, dalyvavimo, emocijų, socialinės kognicijos įgūdžių raiškai.
3. Pasitvirtino hipotezė, kad socialinių įgūdžių ugdymo programos vykdymas teigiamai paveiks elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių mokinių socialinius įgūdžius.

Darbe naudojamos sąvokos: elgesio ir emocijų sutrikimai, socialiniai įgūdžiai, socialinių įgūdžių ugdymas.

Turinys

Magistro darbo santrauka	2
Įvadas	4
1 skyrius ELGESIO IR EMOCIJŲ SUTRIKIMŲ TURINČIŲ MOKINIŲ SOCIALINIŲ ĮGŪDŽIŲ TEORINĖ ANALIZĖ IR JŲ UGDYMO IŽVALGOS.....	8
1.1.Elgesio ir emocijų sutrikimai ir jų klasifikacija.....	8
1.2.Elgesio ir emocijų sutrikimų priežastys	11
1.3.Socialinių įgūdžių samprata ir jų klasifikacija.....	13
1.4. Socialinių įgūdžių charakteristikos	18
1.5.Elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių vaikų socialinių įgūdžių ugdymo ypatumai	20
2 skyrius ELGESIO IR EMOCIJŲ SUTRIKIMŲ TURINČIŲ MOKINIŲ SOCIALINIŲ ĮGŪDŽIŲ UGDYMO TYRIMAS	25
2.1. Tyrimo metodologija ir metodai	25
2.2.Tyrimo imtis	30
2.3. Elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių socialinių įgūdžių analizė prieš ugdomąjį eksperimentą	30
2. 4. Kontrolinės ir eksperimentinės grupių socialiniai įgūdžiai po eksperimento.....	35
2.5. Kontrolinės ir eksperimentinės grupių socialinių įgūdžių palyginimas prieš ir po eksperimento	43
Išvados	50
Projektas	52
Literatūra	55
Summary	63
Priedai	64

Ivadas

Problema ir tyrimo aktualumas. Dabartinėje visuomenėje pastebimas vis didesnis dėmesys, skirtas elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių vaikų ugdymui. Elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių mokinių ugdymas akcentuojamas: švietimo dokumentuose (Švietimo įstatyme, 2013; LR ŠMM ministro įsakyme, 2011), mokslininkų darbuose (Ališauskienė, Miltenienė 2004; Galkienė, 2005; Geležinienė, 2010, 2011; Ališauskas, Šimkienė 2013), bei įvairiose programose, metodinėse rekomendacijose ir projektuose (Mokomės kartu, 2010; Inkluzinis ugdymas ir komandinė pagalba mokiniui, 2011; Palanki aplinka vaikams ir jaunimui: iššūkiai ir galimybės, 2013). Elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių mokinių ugdymą bendrojo lavinimo mokyklose, analizuoja ir užsienio šalių autoriai (Thacker, Strudwick, Babbedge, 2002; Poulou, 2005; Jull, 2008).

Spartėjant gyvenimo tempui bei vykstant gyvenimiškų permainų procesui, keliami vis griežtesni reikalavimai asmenybei, todėl šiuo metu labai aktuali vaikų socializacija, kuria siekiama padėti jiems ugdytis, kaip kompetetingiems demokratinės visuomenės nariams (Vyšniauskytė-Rimkienė, Kardelis, 2004). Mūsų visuomenėje, o taip pat ir mokykloje pastebimas vis didesnis skaičius mokinių, turinčių elgesio ir emocijų sutrikimų, kurie pasižymi silpnesniais socialiniais įgūdžiais. Todėl vis svarbesniais tampa elgesio ir emocijų sutrikimų turintys vaikai, kurių socializacijai turi įtakos ne tik lydintys sutrikimai, bet ir socialių įgūdžių stoka. Sparčiai kylančios vaikų socialinės problemos vis labiau parodo vaikų socialinių gebėjimų ugdymo svarbą. Socialinių įgūdžių ugdymas leidžia išvengti įvairių deviantinio elgesio apraiškų, pakeisti netinkamą elgesį tinkamu, pasiruošti gyventi savarankiškai (Gudžinskienė, Barkauskaitė-Lukšienė, 2013); tobulėti asmenybei, palaikyti draugiškus santykius bendraamžių, tėvų, mokytojų tarpe, sumažina didesnių bendravimo sutrikimų atsiradimą, skatina vaiko asmenybės raidą, teigiamą savigarbos pokytį, sprendimų priėmimą, problemų sprendimą, gerina psichologinį klimatą klasėje (Grinkevčiūtė, Vyšniauskytė-Rimkienė, 2014).

Mokslinėje literatūroje daugiau dėmesio skiriama elgesio ir emocijų sutrikimų bendrai analizei (Radzevičienės, 1997; Raslavičienė, Zaborskis, 2002; Hallahan ir Kauffman, 2003; Nasvytienė, 2005), elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių vaikų psichikos sveikatos (Kušlevič-Veršekienė, Pukinskaitė, 2009; Kajokienė, Žukauskienė, 2007; Justickis, Gervytė, 2011), vidinės darnos (Žukauskienė, Leiputė, 2002; Herm, 2004; Samašonok, Gudonis, Juodraitis, 2010; Barkauskienė, Kundrotaitė, Grauslienė, Gervinskaitė-Paulaitienė, Čekuolienė, Zbarauskaitė, 2014), mokymosi sunkumų (Geležinienė, Ruškus, Balčiūnas, 2008; Geležinienė, 2010, 2011), socialinių įgūdžių, socialinės adaptacijos (Gresham, Cook, Crews, 2004; Maag, 2005; Canney,

Byrne, 2006; Sturlienė, 2007; Malinauskas, Malinauskienė, Dumčienė, Šniras, 2008; Gudžinskienė, Barkauskaitė-Lukšienė, 2013) problemoms.

Socialiniai įgūdžiai įgyjami bendraujant, tiesiogiai kontaktuojant su išoriniu pasauliu. Tinkami socialiniai įgūdžiai, įgyti vaikystėje, turi įtakos tolimesniam individo gyvenimui. Mokslinėje literatūroje plačiai analizuojama socialinių įgūdžių koncepcijų įvairovė, socialinės aplinkos poveikis socialinių įgūdžių raidai (Malinauskas, 2004; Šniras, 2005; Šniras, Malinauskas, 2006; Gudžinskienė, 2011; Vaitkienienė 2013; Gudžinskienė, Barkauskaitė-Lukšienė 2013 ir kt.), akcentuojama socialinių įgūdžių svarba sėkmingai socializacijai (Cornish, Ross, 2004; Kyburienė, 2006; Gudžinskienė, Barkauskaitė-Lukšienė, 2013; Vaitkienienė, 2013; Raudeliūnaitė, Paigozina, 2009 ir kt.); atlikti tyrimai, atskleidžiantys: moksleivių socialinių įgūdžių ugdymo (Šniras, 2005), paauglių socialinės kompetencijos bendrojo lavinimo mokykloje plėtojimo (Vyšniauskytė-Rimkienė, 2006), vaikų, gyvenančių globos namuose, socialinių įgūdžių raiškos ypatumus (Raudeliūnaitė, Paigozina, 2009) ir kt.

Analizuojant mokslinius tyrimus paaiškėjo, kad Lietuvoje elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių vaikų socialinių įgūdžių ugdymo problematika mažai tyrinėta. Vieni tyrėjai, pasirinkę elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių mokinių įtraukimui į ugdymo procesą bendrojo lavinimo mokykloje ir įgyjamų gebėjimų problematiką (Galkienė, 2005; Geležinienė, 2009, 2011). Kiti tyrėjai paliesdami elgesio ir emocijų sutrikimų problematiką nagrinėja atitinkamus socialinių įgūdžių aspektus (Malinauskas, Malinauskienė, Dumčienė, Šniras, 2008; Gudžinskienė, Barkauskaitė-Lukšienė 2013; Bakutytė, Geležinienė, Gumuliauskienė, Juodraitis, Jurevičienė, Šapelytė, 2013). Šių mokinių socialiniai įgūdžiai dažnai ugdomi vadovaujantis sukurtomis socialinių, gyvenimų įgūdžių, prevencinėmis programomis (Gyvenimo įgūdžių ugdymo programos, 2004; Paauglių socialinių įgūdžių ugdymo programa „Tiltai“, 2007), skirtomis įvairaus probleminio elgesio mokiniams. Todėl tikslinga atlikti tyrimą, kuris padėtų atkreipti dėmesį į socialinių įgūdžių svarbą, padėtų atskleisti elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių mokinių socialinių įgūdžių raiškos ypatumus, identifikuotų, kokių socialinių įgūdžių stokojama.

Tyrimo problemą patikslina šie tyrimo klausimai: *Kaip socialinių įgūdžių ugdymas gali pakeisti elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių socialinius įgūdžius? Kokios elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių socialinių įgūdžių charakteristikos pasikeistų po socialinių įgūdžių ugdymo proceso?*

Tyrimo objektas: elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių socialinių įgūdžių pokyčiai ugdymo procese.

Tyrimo hipotezė: Tikėtina, kad socialinių įgūdžių ugdymo programos vykdymas turės teigiamų pokyčių elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių socialinių įgūdžių atžvilgiu.

Tyrimo tikslas – atskleisti ugdytinių, turinčių elgesio ir emocijų sutrikimų, socialinių įgūdžių ugdymo pokyčius.

Uždaviniai:

1. Taikant teorinę analizę atskleisti elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių mokinių psichosocialines ir socialinių įgūdžių charakteristikas bei ugdymo ypatumus.
2. Įvertinti elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių turimų socialinių įgūdžių charakteristikas prieš pradėdant socialinių įgūdžių ugdymą.
3. Įvertinti kontrolinės ir eksperimentinės grupės socialinių įgūdžių charakteristikas po socialinių įgūdžių ugdymo programos vykdymo.
4. Lyginant kontrolinės ir eksperimentinės grupės socialinių įgūdžių charakteristikas, aktualizuoti socialinių įgūdžių pokyčius po ugdymo poveikio.

Tyrimo metodologija ir metodai. Šiame darbe buvo remtasi socialine kognityvine ir humanistine teorijomis. Šiomis metodologinėmis nuostatomis siekiama pagrįsti elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių mokinių socialinių įgūdžių ugdymą, siejant su vaiko esamomis galimybėmis ir turimais socialiniais įgūdžiais.

Tyrimui atlikti buvo naudojama: mokslinės literatūros analizė, ugdomasis eksperimentas, anketinė apklausa prieš ir po ugdymo eksperimento. Kiekybinė duomenų analizė atlikta naudojant SPSS (Statistical Package for the Social Science) programą. Apskaičiuoti tyrimo metu gautų duomenų vidurkiai, o dviejų priklausomų imčių lyginimui (prieš ir po eksperimento) taikytas Porinis Studento t kriterijus.

Tyrimo dalyviai. Pirminės anketinės apklausos metu dalyvavo 67 Švėkšnos specialiojo ugdymo centro mokiniai turintys elgesio ir emocijų sutrikimų. Iš šių mokinių tikslinės atrankos būdu vykdant ugdymąjį eksperimentą pasirinkta dešimt 12 – 14 metų ugdytinių, kurie dalyvavo socialinių įgūdžių ugdymo programoje. Siekiant įvertinti socialinių įgūdžių ugdymo proceso pokyčius, pakartotinėje anketinėje apklausoje dalyvavo 10 eksperimentinės grupės ugdytinių, dalyvavusių ugdymo užsiėmimuose ir 10 kontrolinės grupės ugdytinių.

Magistro darbo struktūra: santrauka lietuvių kalba, įvadas, 2 skyriai, išvados, projektas, naudotos literatūros sąrašas (111 šaltiniai), santrauka anglų kalba, priedai. Tyrimo duomenis iliustruoja 20 lentelių, 1 paveikslas. Prieduose pateikiama: tyrimo objekto operacionalizacija, anketa mokiniams, užsiėmimų grafikas, socialinių įgūdžių ugdymo programos aprašas. Darbo apimtis 63 puslapiai.

Pagrindinės sąvokos

Emocijų ir elgesio sutrikimai – heterogeniška grupė sutrikimų, pasireiškiančių elgesio ar/ir emocijinėmis reakcijomis, ryškiai besiskiriančiomis nuo įprastų amžiaus, kultūros ir etinių normų bei išreikštu nedėmesingumu, impulsyvumu ar/ir prasta elgesio reguliacija („Dėl mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, grupių nustatymo ir specialiųjų ugdymosi poreikių skirstymo į lygius“ tvarkos aprašas, 2011).

Socialiniai įgūdžiai – tai verbalinio ir neverbalinio elgesio seka, susijusi su gebėjimu prisitaikyti visuomenėje ir elgtis pozityviai, su gebėjimu susidoroti su kasdienio gyvenimo poreikiais ir problemomis (Gudžinskienė, Barkauskaitė-Lukšienė, 2013).

Socialinių įgūdžių ugdymas – procesas, padedantis lengviau užmegzti ir išlaikyti tarpasmeninius santykius, paprašyti pagalbos, išsakyti savo jausmus, apginti savo nuomonę, veiksmingai spręsti konfliktines situacijas, atsispirti neigiamiems poveikiams ir kt. (Gudžinskienė, Barkauskaitė-Lukšienė, 2013).

1. ELGESIO IR EMOCIJŲ SUTRIKIMŲ TURINČIŲ MOKINIŲ SOCIALINIŲ ĮGŪDŽIŲ TEORINĖ ANALIZĖ IR JŲ UGDYMO IŽVALGOS

1.1. Elgesio ir emocijų sutrikimai ir jų klasifikacija

Apibūdinant elgesio ir emocijų sutrikimų sampratą, kyla tam tikrų sunkumų. Skirtingų autorių nuomone, sunkų apibrėžti vieną, visiems tinkančią, elgesio ir emocijų sutrikimų sąvoką. Literatūroje, analizuojant vaikų socialinių, asmeninių vidinių ar tarpasmeninių santykių problemas, dažnai tenka aptikti ir šias sąvokomis: emocijų sutrikimai, elgesio sutrikimai. Įvairių sričių specialistai šiuos sutrikimus apibrėžia skirtingai.

Dervinytės-Bongarzoni (2008) nuomone, vykstant visuomenės pokyčiams, kartu kinta elgesio sutrikimų samprata. Iki nepriklausomybės atkūrimo vyravo klinikinė-didaktinė paradigma, kurią sparčiai keičia socialinė-interakcinė paradigma. Panašios nuomonės laikosi Geležinienė (2011) teigdama, kad elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių mokinių ugdymas pereina nuo medicininio (klinikinio) prie socialiai konstruojamo ugdymo modelio.

Remiantis „Mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, grupių nustatymo ir specialiųjų ugdymosi poreikių skirstymo į lygius tvarkos aprašu (2011) elgesio ir emocijų sutrikimai apibrėžiami kaip heterogeniška grupė sutrikimų, pasireiškiančių elgesio ar/ir emocinėmis reakcijomis, ryškiai besiskiriančiomis nuo įprastų amžiaus, kultūros ir etinių normų bei išreikštu nedėmesingumu, impulsyvumu ar/ir prasta elgesio reguliacija. Ši sutrikimų grupė atskleidžia, jog šiems sutrikimams būdinga tikėtina reakcija į stresą keliančius aplinkos įvykius; nuolat pasireiškia ne mažiau kaip dvejose skirtingose srityse; nepasiduoda intervencijoms, taikomoms bendrojo lavinimo mokyklose (Ališauskas, Šimkienė, 2013). Hallahan, Kauffman (2003) emocijų ir elgesio sutrikimus įvardina kaip, elgesio ir emocijų reakcijas, pasireiškiančias mokykloje, ryškiai besiskiriančias nuo įprastų amžiaus, kultūros, bei etninių normų, kurios daro neigiamą įtaką veiklai. Galkienės (2005) nuomone, elgesio ir emocijų sutrikimai – dažnas reiškinys bendrojo lavinimo mokyklose. Geležinienės (2009) disertacijoje elgesio ir emocijų sutrikimų turintis mokinys apibrėžiamas kaip bendrojo lavinimo mokyklos mokinys, turintis specialiųjų (individualiųjų) ugdymosi poreikių, kuriam prognozuojami arba nustatyti emocijų, elgesio ar socialinės raidos sutrikimai pagal mokyklos specialiojo ugdymo komisijos ar pedagoginės psichologinės tarnybos išvadą.

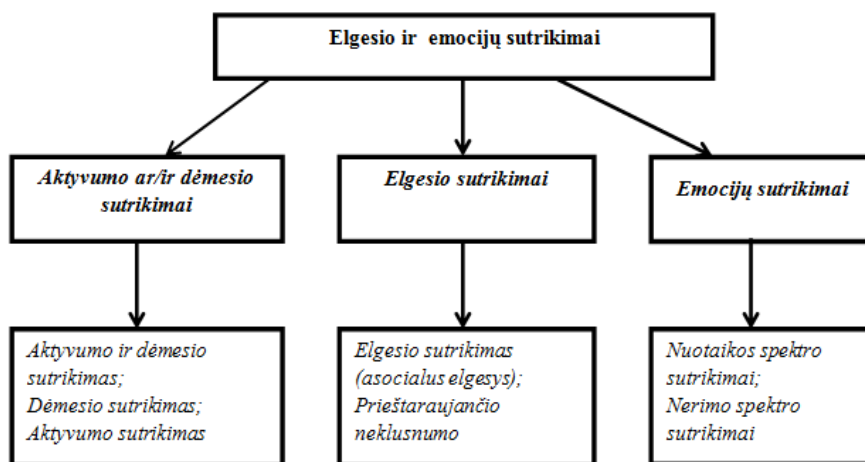
Ališausko, Šimkienės (2013) teigimu *emocijų sutrikimai* pasireiškia nerimu dėl savo elgesio, mokymosi, namų darbų, egzaminų, ateities, taip pat, įprastos veiklos vengimu, nuolatine liūdna nuotaika, irzlumu, jautrumu, ankstesnio susidomėjimo praradimu bei nuovargiu ir įtampa.

Tarptautinių lygų klasifikacijoje (2008) *elgesio sutrikimas* apibūdinamas kaip būdingas pasikartojantis ir nuolatinis asocialaus, agresyvaus arba nepaklusnaus elgesio stereotipas. Toks elgesys, pasiekęs stipriausią išraiškos būdą, sutrikdo šiam amžiui būdingas socialines elgesio normas. Šis elgesio modelis turi būti ilgai trunkantis (mažiausiai 6 mėnesius). Radzevičienė (1997) *elgesio sutrikimu* laiko tokį vaiko elgesį, kuris trukdo formuotis priimtiniams toje socialinėje, kultūrinėje ir ekonominėje terpėje su visuomene ir aplinka. Anot, Barkauskienės, Kundrotaitės, Grauslienės, Gervinskaitė-Paulaitienės, Čekuolienės, Zbarauskaitės (2014) remiantis *Tradicine diagnostine ir statistine psichikos sutrikimų klasifikacija*, elgesio sutrikimai, apibrėžiami kaip pastovūs ir nuolat pasikartojantys elgesio modeliai, pasireiškiantys kitų žmonių teisių nepaisymu arba amžiaus neatitinkančiu socialinių normų pažeidimu.

Galima teigti, jog analizuojant mokslinę literatūrą nėra vieningos elgesio ir emocijų sutrikimų sąvokos apibrėžimo. Įvairių sričių specialistai ir autoriai vartoja nevienodas sąvokas, pabrėžiančias medicininį ar socialinį-interakcinį požiūrį į ugdymo(si) sunkumus įtakojančias mokinio problemas. Bandant suvokti elgesio ir emocijų sutrikimų sąvoka, galime ja apibrėžti kaip elgesio tipus, kurie neatitinka visuomenėje socialiai priimtino elgesio pavyzdžių, normų ar taisyklių.

Elgesio ir (ar) emocijų sutrikimų klasifikacija. *Elgesio ir emocijų sutrikimai* skirstomi, remiantis tvarkos aprašu „Dėl mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, grupių nustatymo ir specialiųjų ugdymosi poreikių skirstymo į lygius“ (2011) (žr. 1pav.)

1pav. Elgesio ir emocijų sutrikimų skirstymas (sudaryta autorės, remiantis tvarkos aprašu „Dėl mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, grupių nustatymo ir specialiųjų ugdymosi poreikių skirstymo į lygius“ (2011))

„Dėl mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, grupių nustatymo ir specialiųjų ugdymosi poreikių skirstymo į lygius“ tvarkos apraše (2011), *aktyvumo ar/ir dėmesio sutrikimai apibūdinami*, kaip amžiaus neatitinkančiais dėmesingumo (nesugebėjimas išlaikyti dėmesį, baigti pradėtą darbą), padidėjusio aktyvumo arba hiperaktyvumo ir impulsyvumo

(nesugebėjimas sulaukti savo eilės, atidėti noro išpildymo) požymiais; *elgesio sutrikimai* įvardijami kaip pasikartojantis ir nuolatinis kitų teises pažeidžiantis, agresyvus ir provokuojantis, įžūlus elgesys; *emocijų sutrikimams* būdingas nerimas dėl savo elgesio, mokslų, namų darbų, egzaminų, ateities ir kt. „Dėl mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, grupių nustatymo ir specialiųjų ugdymosi poreikių skirstymo į lygius“ tvarkos aprašas (2011).

Dešimtoje Tarptautinėje ligų klasifikacijoje (2008) (toliau TLK-10) elgesio ir emocijų sutrikimai, „prasidedantys vaikystėje ir paauglystėje“, klasifikuojami taip:

1) *Hiperkineziniai sutrikimai*. Šiai sutrikimų grupei būdingas dezorganizuotas, sunkiai kontroliuojamas ir perdėtas aktyvumas, polinkis nebaigus vienos veiklos, užsiimti kita. Tokiems vaikams dažnai būna sunku laikytis disciplinos, ir tai daugiau susiję su neapgalvotu taisyklių pažeidimu, o ne su sąmoningu nepaklusnumu (aktyvumo ir dėmesio sutrikimas, hiperaktyvumas). Tai sutrikimai, kuriems būdinga ankstyva pradžia (paprastai pirmieji penkeri gyvenimo metai;

2) *Elgesio sutrikimai*. Šiai sutrikimų grupei, būdingas pasikartojantis ir nuolatinis asocialus, agresyvus arba nepaklusnus elgesys. Toks elgesio modelis turi būti ilgai trunkantis (mažiausiai 6 mėnesius). Elgesys grindžiamas tokiais požymiais: per didelis polinkis peštis ir triukšmauti, žiaurumas kitiems žmonėms ar gyvūnams, didelis destruktivumas nuosavybės atžvilgiu, padeginėjimas, vagiliavimas, pasikartojantis melavimas, pamokų praleidinėjimas, bėgimas iš namų, neįprastai dažni ir stiprūs pykčio protrūkiai bei nepaklusnumas.

3) *Mišrūs elgesio ir emocijų sutrikimai*. Tai nuolatinis agresyvus, asocialus arba įžūlus elgesys bei aiškūs ir rimti depresijos, nerimo arba kitų emocinių sutrikimų simptomai.

4) *Emocijų sutrikimai, prasidedantys vaikystėje*. Pagrindinis diagnostinis požymis, skiriantis emocinius sutrikimus, prasidedančius vaikystėje ir neurozinius sutrikimus, yra minimų emocinių sutrikimų atitikimas konkrečiam vaiko raidos tarpniui.

5) *Socialinio bendravimo sutrikimai*, prasidedantys vaikystėje ir paauglystėje – sutrikimai, pasižymintys socialinio bendravimo anomalijomis, prasidedančiomis vystymosi periodu.

6) *Tikai*. Tikai yra nevalingi, staigūs, pasikartojantys ir neritmiški raumenų judesiai (dažniausiai apimama ribota raumenų grupė) arba staiga prasidedanti ir betikslė vokalinė produkcija. Tikus skatina stresas, o miegant jie išnyksta.

7) Kiti elgesio ir emocijų sutrikimai, dažniausiai prasidedantys vaikystėje ir paauglystėje (TLK-10-AM sisteminis ligų sąrašas, 2008).

Quay ir Petersonas (cit. Hallahan, Kauffman, 2003) išskiria 6 dimensijas, su būdingomis elgesio formomis: 1) *elgesio sutrikimai* (vaikas siekia kitų dėmesio, jis erzina aplinkinius, mušasi, jį ištinka pykčio priepuoliai, stengiasi pasirodyti, jo elgesys yra griauamojo pobūdžio);

2) *socializuota agresija* (atvirai prisipažįsta negerbiantis moralinių vertybių ir įstatymų, toks vaikas vagia drauge su kitais, pasireiškia ištikimybe delinkventinio elgesio draugams, bėga iš pamokų su kitais, turi „blogų“ draugų,); 3) *dėmesio problemos- nebrandumas* (vaikui sunku ilgai išlaikyti dėmesį, silpna jo dėmesio koncentracija, yra lengvai išblaškomas, lengvai atitraukiamas nuo atliekamos užduoties, atsakinėja negalvodamas, yra inertiškas, lėtai juda, mieguistas); 4) *nerimas - atsiribojimas* (vaikas drovus, greitai susigėsta, perdėtai jautrus, lengvai pažeidžiamas, nuolat ko nors bijo, neramus, prislėgtas, visada liūdnas); 5) *psichozinis elgesys* (reiškia nerealistiškas mintis, kartoja žodžius ir sakinius, keistai elgiasi); 6) *didelis motorinis aktyvumas* (vaikas neramus, nenusėdi vietoje, įsitempęs, negali atsipalaiduoti, perėtai šnekus).

Analizuojant elgesio ir (ar) emocijų sutrikimų klasifikacijas galima teigti, kas įvairių profesijų atstovai jas klasifikuoja skirtingai. Švietimo pagalbos specialistai dirbdami su elgesio ir (ar) emocijų turinčiais vaikais, vadovaujasi „Mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, grupių nustatymo ir specialiųjų ugdymosi poreikių skirstymo į lygius tvarkos apraše (2011) pateikta elgesio ir emocijų sutrikimų klasifikacija, o medikai remiasi TLK-10 (2008) klasifikacijoje pateiktais elgesio ir emocijų sutrikimų apibūdinimais. Šiame magistriniame darbe vadovaujamesi tvarkos apraše „Dėl mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, grupių nustatymo ir specialiųjų ugdymosi poreikių skirstymo į lygius“.

1.2.Elgesio ir emocijų sutrikimų priežastys

Elgesio problemos ir sutrikimai vaikystėje yra didelį susirūpinimą kelianti problema, nes destruktivaus elgesio apraiškos sukelia daug neigiamų padarinių ne tik tokių sunkumų turintiems vaikams, bet ir aplinkiniams – tiek artimiausiai socialinei aplinkai, tiek didesnei visuomenės daliai (Barkauskienė, Kundrotaitė, Grauslienė, Gervinskaitė-Paulaitienė, Čekuolienė, Zbarauskaitė, 2014). Asmenybė, aplinka ir elgesys yra susiję ir paaiškina probleminio elgesio atsiradimą (Bankauskienė, 2013). Emocijų sutrikimų priežastys yra kompleksinės. Turi reikšmės šeimos santykiai, socialinė aplinka, genetiniai faktoriai, vaiko konstituciniai ypatumai, temperamentas (Lesinskienė, Karalienė, 2008). Radzevičienė (1997) išskiria tokius vaiko elgesio ir emocijų reikšmingus faktorius: biopsichinius (paveldimumas, genetinio veiksnio reikšmė); šeimos aplinkos; socialinės aplinkos. Panašias šių sutrikimų priežastis išskiria ir Hallahan, Kauffman (2003): patologiniai santykiai šeimoje; biologiniai sutrikimai, ligos; netinkamas patyrimas mokykloje; neigiama kultūrinė įtaka.

Biologinis faktorius, Radzevičienės (1997) teigimu yra reikšmingas elgesio ir emocijų sutrikimų atsiradimui. Scheuermann, Hall (2008) netipiškas elgesys yra biologinių (genetinių, biocelinių sutrikimų, temperamento, nėštumo, gimdymo, pogimdyvinio periodo) ir aplinkos sąveikos pasekmė. Pikūnas, Palujanskienė (2001) mano, kad nuo motinos elgesio nėštumo metu

priklauso tolesnis vaiko vystymasis. Sturlienė (2007) teigia, jog vaiko raida (įvairūs kognityvios raidos sutrikimai ir kt.); sveikatos (fizinės ar psichinės) sutrikimai/negalios laikoma apsunkintos socializacijos priežastimi („Europos socialiniai, teisiniai ir ekonominiai projektai“: tyrimų ataskaita, 2013).

Šeima yra pirmoji vaiko socializacijos institucija (Galkienė, 2005). Anot Sturlienės (2007) paauglystėje intensyviai vyksta socializacija, kurios metu perimamos visuomenės socialinės normos, vertybių sistema, socialiniai vaidmenys. Tačiau autorės nuomone, paauglio socializacijos sunkumus gali lemti tokie veiksniai, kaip šeima (šalti santykiai, emocinis atstūmimas, auklėjimo klaidos, nuolatiniai barniai, griežtos bausmės, kontrolės trūkumas, priešaringi reikalavimai ir t. t.); auklėjimo klaidos, vyresnių vaikų nusikalstama veikla, nesėkmių ir neigiamų vertinimų dominavimas šeimoje (Braslauskienė ir Jonutytė, 2005); šeimos funkcijos ir jos narių asmeniniai santykiai taip pat veikia vaiko psychosocialinę raidą (Berns, 2009). Gudžinskienės, Barkauskaitės-Lukšienės (2013) nuomone, vaiko socializacijos procesas vyksta skirtingais būdais: kreipiant dėmesį į nurodymus, pamokymus, patarimus, analizuojant savo elgesio padarinius, stebint, kaip elgiasi kiti, kaupiant patirtį, laikantis numatytų taisyklių, stengiantis išvengti bausmių, pageidaujant būti skatinamu. Šeimos vaidmuo reikšmingas, integruojantis vaikui į visuomenę, daro įtaką rengiantis mokyklai (Chunn, 2007; Tijūnėlienė, Jonutytė, 2009). Samašonok, Gudonio (2008) teigimu, socialinės kompetencijos formavimosi galimybes apsunkina nepalankios gyvenimo sąlygos šeimoje, konstruktyvaus pavyzdžio trūkumas, artimų ryšių su bendraamžiais už globos institucijos ribų palaikymo stoka. Kajokienė, Žukauskienė (2007) remiantis atlikto tyrimo rezultatais teigia, kad daugiau emocinių ir elgesio sunkumų turi tie vaikai, kurių motinos turėjo vidurinį ir žemesnį išsilavinimą; Girdzijauskienės, Gintilienės, Butkienės, Lesinskienės, Pūro (2005) teigimu, mažiausiai elgesio ir emocijų sunkumais pasižyminčių vaikų yra tokiose šeimose, kur tėvai turi nuolatinį darbą.

Socialinė aplinka. Radzevičienės (1997) teigimu, didelę įtaką emocijų ir elgesio patologijai atsirasti daro vis ankstyvesnis narkotikų, alkoholio vartojimas, smurtas ir prievarta. Taip pat didelę įtaką daro masinės informacijos priemonės; bendraamžiai (atstūmimas ir izoliacija bendraamžių grupėje) (Sturlienė, 2007). Bankauskienės (2013) nuomone aplinkos sistema apibrėžia elgesio būdus, kurie yra visuotinai priimtini, antisocialus elgesys atsiranda, kai asmuo praranda galimybę dalyvauti socialiniame gyvenime arba kai jo įgūdžiai neleidžia jam prosocialiai elgtis. Atsižvelgiant į faktą kad didelė Lietuvos gyventojų dalis gyvena skurdžiai ar gauna mažas pajamas, galima kelti prielaidą, kad tai galėtų daryti įtaką vaikų elgesio ir emociniams sunkumams (Kajokienė, Žukauskienė, 2007).

Mokykla Sturlienės (2007) manymu, gali lemti socializacijos sunkumus (nesėkmės ir neigiamų vertinimų dominavimas mokykloje), kuomet sunkaus elgesio vaikas pradeda lankyti

mokyklą, neturėdamas pakankamų mokymosi ir socialinių įgūdžių siekiant teigiamų rezultatų, dažniausiai toks vaikas susilaukia neigiamos reakcijos iš bendraklasių ir mokytojų, tokia situacija gali pagilinti turimas vaiko problemas (Hallahan, Kauffman, 2003). Galkienės (2005) teigimu, jei ugdymo įstaigoje mokymosi negalė nėra identifikuojama ir mokiniui nesuteikiama reikiama pagalba, keliami aukštesni reikalavimai, nei mokinys gali įveikti, nuolat kartojasi prastas pasiekimų vertinimas, palydimas mokytojų pastabomis ir priekaištais, jaučiamas tėvų nusivylimas ir baimė, taip gali būti sukuriama nuolatinės emocinės įtampos situacija, kuri skatina gynybines deviantinio elgesio reakcijas. Nuolat kritikuojant ir neigiamai vertinant judrius, neklusnius, nesusikaupiančius, nesimokančius, blogai besielgiančius, impulsyvius vaikus, neretai lieka nepastebėtos jų emocinės problemos, vidinė kančia (Dervinytė-Bongarzoni, 2008). Elgesio ir emocijų sutrikimai – dažnas reiškinys bendrojo lavinimo mokyklose. Pernelyg didelis aktyvumas, dėmesio sutrikimai, agresyvumas, motyvacijos stoka apsunkina juos supančių suaugusiųjų, bendraamžių ir pačių vaikų gyvenimą Galkienė (2005).

Elgesio ir emocijų sutrikimų atsiradimą lemia keturios svarbios priežastys: biologinis faktorius, socialinė aplinka, šeima ir mokykla. Tačiau labai sunku nustatyti vieną sutrikimą lemiančią priežastį. Dažnai elgesio ir emocijų sutrikimų atsiradimą lemia daugiau nei vienas faktorius. Didelė dalis elgesio sutrikimų ar sunkumų atsiradimą įtakoja vaiką supanti šeima ir socialinė aplinka (šeimoje esantis skurdas, tėvų meilės stygius, nesirūpinimas, priešiškus, netinkamas vaiko auklėjimas). Elgesio ir (ar) emocijų sutrikimai, sunkumai išsivysto patiriant nuolatinės nesėkmes. Vaikams turintiems elgesio ir emocijų sutrikimų, sunku gyventi visuomenėje, nes jų elgesys nėra priimtinas aplinkiniams, dažnai neatitinkantis nusistovėjusių normų, taisyklių. Šią sutrikimų grupę dažnai lydi turimi silpni socialiniai įgūdžiai, mokymosi sunkumai.

1.3. Socialinių įgūdžių samprata ir jų klasifikacija

Lekavičienės, Antienės (2013) teigimu, socialiniai įgūdžiai laikomi socialinės kompetencijos indikatoriumi. Socialinių įgūdžių sąvoka apibrėžiama labai įvairiai, nes įvairių mokslo sričių specialistai skirtingai interpretuoja socialinius įgūdžius. Tačiau visi sutinka, kad socialiniai įgūdžiai labai svarbūs šiandienos kasdienybėje. Šniras (2005) plačiai nagrinėjęs socialinių įgūdžių sampratą, teigia, jog gana sunku apibrėžti socialinius įgūdžius, nes ši sąvoka susijusi su daugeliu kitų sąvokų (pvz.: suvokimas, asmenybė, požiūris, įvertinimas, kalba, intelektas, aplinkos elgesio sąveika).

Vieni autoriai socialinius įgūdžius apibrėžia kaip *elgesį ar elgesio normas*, kurios atitinka visuomenės lūkesčius: tai automatizuotas būdas adaptyviai ir adekvačiai elgtis, kai elgesio efektyvumą pripažįsta ne tik pats, bet ir kiti individai (Šniras, Malinauskas, 2006).

Vosylienė (2009) socialinius įgūdžius aiškina kaip verbalinio ir neverbalinio elgesio seką, kuri yra susijusi su aplinkinių elgesiu. Malinausko (2006) teigimu, socialiniai įgūdžiai yra specifinis elgesys, kuris reikalingas, kad individas kompetentingai atliktų užduotį. *Socialinių įgūdžių* terminas, nurodo konkrečias elgesio formas, kurias asmuo turi įvaldyti tam, kad būtų galima sėkmingai bendrauti socialinėje aplinkoje (susilaikyti nuo grupės spaudimo, prašyti pagalbos spręsti iškilusias problemas) (Langeveld, Gundersen, Svartdal, 2012).

Kita autorių dalis socialinius įgūdžius aiškina kaip tam tikrus asmens *gebėjimus* (Gudžinskienė, Barkauskaitė-Lukšienė, 2013). Socialinius įgūdžius išugdęs individas geba prisitaikyti prie nuolat besikeičiančios socialinės aplinkos, veiksmingai spręsti konfliktus ir kūrybiškai bendrauti, pasirinkti sveiką gyvenimo būdą (Gudžinskienė, Barkauskaitė-Lukšienė 2013). Šie įgūdžiai glaudžiai susiję su asmens gebėjimu valdyti socialines situacijas, efektyviai spręsti įvairias gyvenimiškas problemas, sėkmingai adaptuotis naujoje besikeičiančioje aplinkoje, atitinkamai veikti aplinką ar net keisti ją (Raudeliūnaitė, Paigozina, 2009). Šniras, Dumčienė, Dumpliauskas (2007) teigia, kad socialiniai įgūdžiai – tai efektyvus bendravimas ir bendradarbiavimas, savęs pažinimas, gebėjimas reikšti savo nuomone, gebėjimas paprašyti pagalbos, pasakyti, ką jauti.

Dar kita dalis autorių socialinius įgūdžius įvardina kaip *asmenybės savybių kompleksą*: tinkamas socialinis elgesys leidžia susirasti draugų, rodyti dėkingumą, šypsotis, bendrauti su kitais žmonėmis, demonstruoti pagarbą, pasitikėjimą, imtis tinkamos veiklos, atitinkamai rūpintis kitais, jausti kitų žmonių poreikius, jausmus, pasižymėti empatiją, priimti pasikeitimus, būti sąžiningu, teisingam ir pan. (Mikulėnaitė, 2007). Vaitkienienė (2013), siaurąja prasme, socialinius įgūdžius įvardina kaip tai, kas padeda žmonėms lengviau prisitaikyti, bendrauti tarpusavyje, o plačiąja prasme – tai yra gebėjimas įsigyti profesiją, susirasti darbą, mokėti elgtis su pinigais, išmintingai pirkti tai, ko labiausiai reikia, ir tvarkytis savo aplinkoje, palaikyti švarą, paisyti higienos reikalavimų (Vaitiekienienė, 2013). Socialiniai įgūdžiai – socialinio ugdymo procese besiformuojantys teigiami ar neigiami vaiko elgesio bruožai, asmens savybės, savęs pažinimas, bendravimas ir bendradarbiavimas, sprendimų priėmimas vienaip ar kitaip elgtis įvairiose gyvenimiškose situacijose orientuotis socialinėje aplinkoje (Gudžinskienė, 2013).

Analizuojant mokslinės literatūros šalinius socialinių įgūdžių tematika, dažnai galime išvelgti, jog socialinių įgūdžių sąvoka glaudžiai susijusi ir dažnai būna tapatinama ir apibrėžiama kitomis sąvokomis: socialinė kompetencija, asmeniniai/gyvenimo įgūdžiai, socialiniai gebėjimai.

Lekavičienės (2001) teigimu, per socialinius įgūdžius pasireiškia asmens socialinė kompetencija, taigi socialiniai įgūdžiai traktuojami kaip socialinės kompetencijos sudedamoji dalis (Volbekienė, 2004). Malinausko (2006) nuomone, sąvoka socialinė kompetencija, norima apibrėžti ir įvertinti, kad asmuo adekvačiai įvykdė užduotį; Pedagogai socialinę kompetenciją

laiko kategorija, apibūdinančia individo socialines galias (socialinius įgūdžius ar mokėjimus, kurie suteikia jam galimybę orientuotis aplinkoje, o taip pat atspindi jo siekius ir gebėjimus ją pažinti) (Juodaitytė, 2003). Anot Lekavičienės (2004), socialinės kompetencijos sąvoka nusako socialinį asmenybės elgesį, taip pat plačiąja prasme reiškia individo adaptyvųjį ir efektyvųjį funkcionavimą tam tikromis socialinėmis situacijomis. Autorės teigimu, individo socialinės kompetencijos matais dažniausiai yra laikomi jo socialiniai įgūdžiai.

Gudžinskienė (2013) pažymi, jog mokslinėje literatūroje be socialinių įgūdžių vartojamos ir asmeninių bei gyvenimo įgūdžių sąvokos. Ruzgienė, Petružienė (2005) įgūdį apibrėžia kaip savotišką motorinį įpratimą, atsiradusį treniruojantis. Dažnai pastebima, kad socialinių įgūdžių ir gyvenimo įgūdžių sąvokos vartojamos, suteikiant joms vienodą prasmę. Tačiau taip nėra, gyvenimo įgūdžiai vartojami platesnė sąvoka, kurią sudaro asmens ir socialiniai įgūdžiai. Gyvenimo įgūdžiai apibrėžiami kaip individų gebėjimas prisitaikyti visuomenėje ir elgtis pozityviai, gebėjimas veiksmingai patenkinti kasdienes poreikis, įveikti problemas. Socialiniai įgūdžiai tai socialinio elgesio forma, verbalinio ir neverbalinio elgesio seka, kuria siekiama geresnių tarpusavio santykių ir veiksmingesnės sąveikos (Socialinių įgūdžių ugdymo vadovas, 2009). Pasaulinė sveikatos organizacija socialinius įgūdžius apibūdina, kaip gebėjimą prisitaikyti visuomenėje ir elgtis pozityviai, individų gebėjimas veiksmingai susidoroti su kasdienio gyvenimo poreikiais ir problemomis, tai tokie gebėjimai, kurie jauniems žmonėms padeda išlaikyti psichinę sveikatą ir pasitikėjimą savo jėgomis, kai jie susiduria su gyvenimo realijomis (cit. Sturlienė, 2007).

Kaffemanienė, Jurevičienė, Ruškus (2012) *socialinius gebėjimus* įvardina kaip socialinių įgūdžių struktūrinius elementus. Laužacko (2005) nuomone, gebėjimai formuojasi įgimtais gabumais, jų dėka žmogus gali atlikti tam tikrus veiksmus. Vosylienės (2009) teigimu, socialiniai įgūdžiai tai – gebėjimas prisitaikyti visuomenėje ir elgtis pozityviai, individų gebėjimas susidoroti su kasdienio gyvenimo poreikiais ir problemomis.

Apibendrinant socialinių įgūdžių teorines koncepcijas, pastebime įvairių šios sampratos interpretacijų, kurios dažnai tapatinamos su kitomis, panašiomis sąvokomis (socialinė kompetencija, socialinių įgūdžių komponentai - gebėjimai). Tačiau skirtinga autorių nuomonė, analizuojant socialinių įgūdžių sampratas, viena kitai neprieštarauja, o jų įvairove tik papildo viena kitą.

Socialinių įgūdžių klasifikacija. Socialinių įgūdžių klasifikacijos sistemos nėra vieningos, kaip ir socialinių įgūdžių sampratos. Analizuojant literatūros šaltinius, pastebima, kad socialiniai įgūdžiai klasifikuojami skirtinga. Daugelis autorių klasifikuodami socialiniu įgūdžius, juos išskiria į smulkesnes įgūdžių grupes. Kiekvieną iš šių socialinių įgūdžių grupę sudaro atitinkamų socialinių gebėjimų kompleksai, kuriuos sieja glaudūs sisteminiai ryšiai (Cornish, Ross, 2004;

Šniras, 2005; 2006, Šniras, Malinauskas, 2006; Canney ir Byrne, 2006; Sturlienė, 2007; Jurevičienė, 2012). Raudeliūnaitė (2007) socialinius įgūdžius grupuoja pagal socialinės sąveikos, apimančias asmens santykį su savimi, kitais žmonėmis, santykį su veikla. Šios socialinės sąveikos leidžia išskirti *intrapersonalinius įgūdžius* (savęs pažinimas, savęs vertinimas bei savikontrolė), *interpersonalinius įgūdžius* (kontakto užmezgimas, verbalinio ir neverbalinio kontaktas, tarpusavio sąveikos sukūrimas ir problemų sprendimo įgūdžiai) ir *veiklos bei bendradarbiavimo įgūdžius* (veiklos organizavimą, palankios veiklos atmosferos kūrimą, veiklos rezultatų vertinimą) (Raudeliūnaitė, 2007).

Sturlienė (2007) analizuodama paauglių probleminio elgesio raišką, išskiria 8 socialinių įgūdžių grupes, bei šioms grupėms būdingus gebėjimus:

- *Savęs pažinimas ir savigarba*. Tai gebėjimas pažinti ir įvertinti savo asmenybės ypatybes, stiprybes ir silpnybes;
- *Gebėjimas bendrauti*. Užmegzti ir išlaikyti draugiškus ryšius su aplinkiniais, išklaudyti kitus ir tiksliai išreikšti savo mintis, suprasti kito jausmus ir elgesio motyvus;
- *Gebėjimas priimti sprendimus*. Tai atsakomybės už sprendimus ir padarinius prisiėmimas;
- *Gebėjimas spręsti konfliktus*. Tai mokėjimas spręsti konfliktus konstruktyviai;
- *Gebėjimas valdyti jausmus*. Jausmų ir emocijų valdymo įgūdžiai apima tris procesus: atpažinimą, įsisąmoninimą ir išreiškimą.
- *Gebėjimas įveikti stresą*. Svarbu mokytis atpažinti stresą ir jį įveikti.
- *Gebėjimas atsisakyti*. Tai pasipriešinimas spaudimui.
- *Kritinis ir kūrybinis mąstymas*. Tai gebėjimas atskirti faktus nuo išankstinių nuostatų ir nuomonių.

Pagal Šnirą (2005) ir Malinauską (2004) socialiniai įgūdžiai skirstomi į dvi grupes: *esminius socialinius įgūdžius* – tai patys svarbiausi socialiniai įgūdžiai, kurie reikalingi visose gyvenimo situacijose (pvz.: emocinis ekspresyvumas, emocinis jautrumas, emocinė kontrolė, socialinis ekspresyvumas, socialinis jautrumas ir socialinė kontrolė), šie įgūdžiai susiję verbalinės ir neverbalinės informacijos siuntimu; *situacinius socialinius įgūdžius* – tai įgūdžiai, kurie dažniausiai sutinkami bendravimo ir bendradarbiavimo metu (mokėjimas atsisakyti, reagavimas į pastabas, mokėjimas prieštarauti, atsiprašymas, pripažinimas klydus, mokėjimas džiaugtis būti pagirtam, pradėti pokalbį, mokėjimas pakalbėti, užbaigti pokalbį, paprašyti pagalbos, sakyti gerus žodžius, pasakyti ką jauti). Tokios nuomonės laikosi ir Gudžinskienė (2010) socialinius įgūdžius išskirdama į esminius (pagrindinius) reikalingus kasdienybėje ir situacinius, reikalingus tam tikrais ypatingais gyvenimo atvejais.

Naudojant metaanalizę ir apžvelgus 21 tyrimą, Caldarella, Merrell (cit. Šniras, 2005) nustatė penkis pagrindinius vaikų ir paauglių socialinius įgūdžius, kurie minimi daugiau nei trečdalyje socialinių įgūdžių tyrimų: bendravimo su bendraamžiais įgūdžiai, savitvartos, akademiniai, bendradarbiavimo ir savęs įtvirtinimo. Gudžinskienė, Barkauskaitė-Lukšienė (2013) pagrindiniais socialiniais vaiko įgūdžiais laiko: mokėjimą bendrauti, tinkamą vaiko elgesį, savikontrolę, gebėjimą suvokti jausmus, įveikti stresą. Autorės teigia, kad šie socialiniai įgūdžiai turi būti išugdomi, nes nuo jų priklauso vaiko elgesys, nukreiptas ne tik į save, bet ir į aplinkinius.

Socialiniai įgūdžiai gali būti išreiškiami skirtingų lygių gebėjimais – pradedant elementariais komunikavimo būdais, interpretavimais ir specifiniais elgesio, interakcijos, sąveikos būdais (aktyvus klausymas, komunikavimas ir t.t.). Mokslininkai Canney ir Byrne (2006) teigė, jog socialinių įgūdžių klasifikacija priklauso nuo jų raiškos sričių:

- Interakciniai įgūdžiai – gebėjimai spręsti konfliktus, laukti savo eilės ir užbaigti pokalbį;
- Pamatiniai įgūdžiai – pasireiškia socialinės interakcijos elementariais gebėjimais (žvilgsnis, gestai, mimika ir kt.);
- Kognityviniai – dar kitaip jie vadinami pažinimo įgūdžiai. Šie įgūdžiai reikalingi sudėtingoms socialinės sąveikos situacijoms (socialinių normų supratimas, tinkamo elgesio įvairiose situacijose pasirinkimas);
- Emociniai – šie įgūdžiai reikalingi kito bei savęs suvokimui.
- Autoriaus pateikiama klasifikacija tik įrodo, jog kiekvienos srities socialinius įgūdžius sudaro tam tikri gebėjimai.

Jurevičienė (2012), atlikusi išsamią literatūrinę analizę, socialinius įgūdžius apibrėžė kaip sudėtingą multidimensinį konstrukta, sudarytą iš tarpusavyje persidengiančių ir vienas kitą papildančių struktūrinių komponentų – įgūdžių: interakcijos, bendravimo, dalyvavimo, emocinių, socialinės kognicijos. Kaip ir ankstesni autoriai, Jurevičienė (2012) socialinių įgūdžių grupes taip pat išskaido į tam tikrus asmens gebėjimus.

Mokslinės literatūros analizė parodė, jog socialinių įgūdžių klasifikacija į tam tikras įgūdžių grupes paremta pagal jų pasireiškimo pobūdį (verbaliniai, neverbaliniai), pasireiškimo sritis (intrapersonaliniai, interpersonaliniai, veiklos ir bendravimo). Socialinių įgūdžių klasifikacijai būdinga tai, jog juos išskaidant socialinius įgūdžius į smulkesnes įgūdžių grupes, šios grupės apibūdinamos tam tikrais tai grupei būdingais gebėjimais. Taigi, socialiniai įgūdžiai susideda iš įvairių sričių gebėjimų ir įgūdžių, kurie padeda asmeniui prisitaikyti prie įvairių socialinių situacijų. Visi minėtieji socialiniai įgūdžiai ypač svarbūs besiformuojančiai asmenybei, nes jie susiję su asmens gebėjimu suprasti ir kontroliuoti save, savo jausmus,

veiksmus ir mintis. Jie būtini bendraujant ir bendradarbiaujant su aplinkiniais; būtini tam, kad įvairiose situacijose žmogus galėtų elgtis atsakingai (Gudžinskienė, Barkauskaitė-Lukšienė, 2013).

1.4. Socialinių įgūdžių charakteristikos

Interakcijos įgūdžius nusako tarpusavio sąveikų valdymo ir kontrolės gebėjimai, kurie apima tiek asmens savo elgsenos valdymą, tiek gebėjimus valdyti ir kontroliuoti kito sąveiką su juo (Jurevičienė, 2012). Interakcijos įgūdžius sudaro, *interakcijų valdymo ir kontrolės gebėjimų* kompleksas. Tai gebėjimas atsispirti kitų neigiamai nuomonei (Raudeliūnaitė, Paigozina, 2009; Goleman, 2009; Samašonok, Gudonis, Juodraitis, 2010, Jurevičienė, 2012); apginti savo teises, siekti užsibrėžtų tikslų; atpažinti kitų neigiamas reakcijas (Cornish, Ross, 2004; Jurevičienė, 2012). Dažnai vaikai turintys elgesio ir emocijų problemų, pasiduoda kitų neigiamai įtakai, negeba užsibrėžti tikslų, kuriuos reikėtų pasiekti.

Bendravimo įgūdžiai. Bendravimas – tai tikslingas pasikeitimas informacija tarp dviejų ar daugiau žmonių, naudojant įvairius informacijos perdavimo būdus. Bendraudami žmonės ne tik keičiasi informacija, bet ir kuria tarpusavio santykius. Kokybiškam bendravimui, kuriuo siekiama kokių nors tikslų, nepakanka vien perduoti informaciją – ji dar turi būti priimta ir suprasta (Savarankiškas gyvenimas, Vaikų globos įstaigų auklėtinių savarankiško gyvenimo įgūdžių ugdymo metodai, 2012). Bendravimo įgūdžius galime apibrėžti gana plačiu gebėjimų spektru. Tai efektyvus bendravimas turint įvaldžius *verbalinius ir neverbalinius komunikavimo gebėjimus*, kuomet individai geba užmegzti ir palaikyti kontaktą, naudodami kūno kalbą, gestus (Canney, Byrne, 2006; Raudeliūnaitė, Paigozina, 2009; Jurevičienė, 2012). Raudeliūnaitė, Paigozina, (2009), teigia, kad palaikant verbalinį kontaktą svarbu gražiai, maloniai kalbėti, nevartoti nederamų žodžių, nepertraukinėti kalbančiojo, aiškiai reikšti savo mintis, svarbiausias neverbalinio bendravimo apraiškas išskiria – kito išklausymą, tinkamą kalbėjimo toną ir tempą, akių kontakto nevengimą.

Bendraujant reikia ir *tarpašmeninių santykių palaikymo* gebėjimo (Cornish, Ross, 2004; Samašonok, Gudonis, Juodraitis, 2010; Jurevičienė, 2012), kuris trunka ilgesį arba trumpesnį laiką ir atskiria tam tikrą intelektualinį, fizinį ar emocinį bendraujančių asmenų artumą (Almonaitienė, 2002). Ugdytiniai, turintys elgsio ir emocijų sutrikimų nesugeba užmegzti ir palaikyti draugiškus santykius bendraamžių tarpe, šiai minčiai pritaria ir Galkienė (2005). Kaip teigia Kennedy, (2013) elgsio ir (ar) emocijų sutrikimą turinčių vaikų kompetentingumas priklauso nuo turimų socialinių įgūdžių, gebėjimo palaikyti draugystę su bendraamžiais. Gudonis, Steponavičienė (2008) tarpasmeninius santykius apibrėžia kaip žmonių padėtį visuomenėje vienas kito atžvilgiu. Vyšniauskytė-Rimkienė (2008), mano, kad tarpusavio

sąveikos kokybė gali paveikti paauglio asmenybę, vėliau gali lemti ir suaugusio žmogaus gyvenimą. Bendravimo įgūdžiams taip pat svarbūs: *socialinio ekspresyvumo* gebėjimai, kuomet asmuo geba save išreikšti žodine forma (Malinauskas, 2004; Jurevičienė, 2012), parodo švelnumą kito atžvilgiu geba sakyti komplimentus (Jurevičienė, 2012; Cornish, Ross, 2004); *lankstumo ir adaptyvumo gebėjimai*, kai žmogus lengvai prisitaiko naujoje aplinkoje, geba bendrauti su naujais asmenimis būnant su naujais žmonėmis ir naujose situacijose (Cornish, Ross, 2004; Raudeliūnaitė, 2007; Jurevičienė, 2012). Elgesio ir emocijų sutrikimų turintys mokiniai dažnai nežino kaip reikia elgtis tam tikroje socialinėje aplinkoje, nes stinga lankstumo ir adaptyvumo gebėjimų.

Konfliktų sprendimo gebėjimai, suteikia galimybę individui susikoncentruoti ties konfliktą sukėlusia priežastimi ir spręsti kilusį konfliktą derybomis bei ieškant kompromisų; norint išspręsti konfliktą, reikia išsiaiškinti kilusią problemą, derinti skirtingus interesus, priimti bendrą sprendimą (Raudeliūnaitė, Paigozina, 2009; Goleman, 2009; Cornish, Ross, 2004; Jurevičienė, 2012). Elgesio ir emocijų sutrikimų turintys asmenys yra linkmę konfliktuoti, nes pasižymi užsispyrimu, prieštaraujančiu elgesiu, bet kokia kaina linkę išsikovoti aplinkinių pripažinimą ar prestižinę vietą tarp bendraamžių. Kaip aiškina Lekavičienė (2011), viena iš dažniausių tarpasmeninių konfliktų priežasčių yra individo nesugebėjimas lanksčiai įvertinti situacijas. Anot Gudžinskienės (2011), reikia ugdyti agresyvių paauglių bendravimo, bendradarbiavimo įgūdžius, taip pat mokyti juos atpažinti savo poreikius, konstruktyviai spręsti konfliktus, mokyti priimti teisingus sprendimus arba reikšti savo jausmus, nes socialiniai įgūdžiai padeda asmeniui prisitaikyti prie socialinės grupės ir visuomenės, kuriai jis priklauso, elgtis pozityviai, veiksmingai susidoroti su kasdienio gyvenimo poreikiais ir problemomis.

Dalyvavimo įgūdžiai. Dirbant grupėje svarbu pasitikėti kitais, leisti kitiems pareikšti savo nuomonę, nenuvertinti kitų gebėjimų, minčių, darbų. Taip pat svarbu teikti įvairius siūlymus, domėtis, kaip kitiems sekasi atlikti darbą, pasiūlyti savo pagalbą, esant reikalui, dalintis turimomis priemonėmis (Raudeliūnaitė, Paigozina, 2009). Dalyvavimo įgūdžiai apibūdinami kaip *gebėjimas veikti grupėje*, kai asmuo geba klausti, diskutuoti, teikti pasiūlymus, prašyti, priimti ir pasiūlyti pagalbą; pakviesti prisijungti; rodyti iniciatyvumą; instrukuoti kitus (Cornish, Ross, 2004; Raudeliūnaitė, 2007; Samašonok, Gudonis, Juodraitis, 2010; Jurevičienė, 2012). Elgesio ir emocijų sutrikimų turintiems mokiniams, stinga dalyvavimo įgūdžių, kurie pasireiškia: komplikuoju bendravimu grupėje. Šiems mokiniams sunku teikti pasiūlymus, priimti, siūlyti pagalbą, diskutuoti, dalintis mintimis. Kaip teigia Shulman (2006), Tumelienė, (2011) elgesio ir (ar) emocijų sutrikimų turintys mokiniai nelinkę bendradarbiauti.

Emociniai įgūdžiai apibrėžiami: *savęs supratimo ir vertinimo gebėjimais*, kurie leidžia suprasti savo paties emocijas (Jurevičienė, 2012; Goleman, 2008), įvertinti savo teigiamas

savybes, stipriąsias puses (Goleman, 2009); *emocinio ekspresyvumo gebėjimų* dėka, individas geba reikšti savo jausmus, rodo bendravimo poreikį, požiūrį į bendravimą; žodinės informacijos siuntimą (Cornish, Ross, 2004; Malinauskas, 2004, Jurevičienė, 2012); *savikontrolės gebėjimų* dėka individas geba valdyti savo emocijas (Jurevičienė, 2012; Samašonok, Gudonis, Juodraitis, 2010); ir *emocinio jautrumo gebėjimai* leidžia asmeniui suvokti kitą, užjausti, emociškai bendrauti, atpažinti kitų emocijas (Malinauskas, 2004; Raudeliūnaitė, 2007; Jurevičienė, 2012).

Socialinės kognicijos įgūdžiai apima *socialinio jautrumo gebėjimus*, kurie lemia asmens socialinį funkcionavimą, leidžia pažinti socialines normas, taip pat suprasti siunčiamus kitų asmenų signalus (balso tonas, veido išraiška); suvokti bei skirti gerą elgesį nuo blogo (Cornish, Ross, 2004; Canney, Byrne, 2006; Jurevičienė, 2012). *Sprendimo priėmimo gebėjimai*, leidžia individui lengviau prisitaikyti prie aplinkos, susigaudyti susiklosčiusiose socialinėse situacijose, priimti tam tikrus problemų sprendimo būdus (Malinauskas, 2004; Cornish, Ross, 2004; Raudeliūnaitė, Paigozina, 2009; Jurevičienė, 2012).

Jurevičienės (2012) teigimu, bendravimo įgūdžiai ir juos sudarantys gebėjimai yra svarbiausi, lyginant su kitomis grupėmis, įgūdžiai. Bendravimas skatina visų kitų socialinių įgūdžių raidą: padeda išmokti socialiai priimtino elgesio ir emocijų raiškos būdų, kontroliuoti elgesį ir emocijų reiškimą, konstruktyviai spręsti konfliktus ir stiprinti tarpusavio ryšius.

1.5. Elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių vaikų socialinių įgūdžių ugdymo ypatumai

Ugdyti elgesio ir (ar) emocijų sutrikimų turinčių mokinių socialinius įgūdžius didelis iššūkis. Socialiai atsiriboję mokiniai gali būti atskirti kitų dėl gyvenime susiklosčiusių aplinkybių, kurios nesuteikia jiems strategijų sėkmingai socializacijai. Tai reiškia ne tik mažesnes galimybes naudotis įvairiomis socialinėmis garantijomis, bet ir mažesnes galimybes aktyviai mokytis, dalyvauti socialinėje, vėliau – ir profesinėje veikloje (Kyburienė, 2006). Dervinytė-Bongarzoni (2008) teigia, kad nekompetencija, nesugebėjimas atitikti tam tikram amžiui keliamų reikalavimų galis sukelti stresą ir netgi patologiją, kurie savo ruožtu vėlesniais raidos etapais nulems žmogaus gebėjimus vykdyti iškilusius reikalavimus ir elgesio atitikimą priimtoms taisyklėms ir normoms. Pažymima, jog ir vėlesniame amžiuje išlieka nemaža dalis vaikystėje išryškėjusių elgesio ir emocijų problemų, kurios daro neigiamą įtaką asmenybės savijautai ir adaptacijai (Nasvytienė, 2005), o ši būseną gali nusakyti socialinių įgūdžių lygį. Ališauskas, Šimkienė, (2013) elgesio ir (ar) emocijų sutrikimai trikdo asmens mokymosi veiklą, gebėjimus užmegzti ir palaikyti patenkinamus tarpusavio santykius su bendraamžiais bei suaugusiaisiais.

Dažnai vaikai turintys elgesio ir emocijų sutrikimų gali būti įtraukiami į socialinės rizikos vaikų sąrašą. Vaitkienienės (2013) teigimu, socialinės rizikos šeimų vaikai pasižymi

silpnais socialiniais įgūdžiais arba visai jų neturi, o tai yra svarbi asmens socialinės integracijos į visuomenę sąlyga. Tokie vaikai auga nepasirengę savarankiškam gyvenimui, jie susiduria su įvairiais psichologiniais, emociniais ir dvasiniais sunkumais. Dėl socialinių įgūdžių stokos socialinės rizikos šeimų vaikai patiria bendravimo, integracijos į kolektyvą, adaptacijos bei kitas problemas. Dervinytė-Bongarzoni (2008) teigia, kad individas yra kompetentingas, kuomet yra įvaldęs pakankamą kiekį įgūdžių, kurie jam padeda adekvačiai atlikti priklausančias pagal amžių pareigas, kasdieniame gyvenime jam keliamas aplinkos ir bendruomenės. Vaikui ir paaugliui tam tikrame jo amžiuje skirtos pareigos įvardinamos kaip „raidos uždaviniai“, kuriuos vaikas pagal savo metus yra kompetentingas atlikti. Tačiau, kuomet šie raidos uždaviniai tampa per sunkūs, tuomet individui nepakanka įgūdžių juos įgyvendinti, pusiausvyra gali sutrikti ir tada asmuo veikia nekompetentingai. Taip atsitinka ir tuomet, kai jam stinga gebėjimų ir įgūdžių (Dervinytė-Borganzoni, 2008). Gudžiskienės, Barkauskaitės-Lukšienės (2013) nuomone, socialiniai įgūdžiai įgyjami bendraujant, tiesiogiai kontaktuojant su išoriniu pasauliu.

Daugelis autorių pažymi socialinių įgūdžių ugdymo svarbą, aiškindami, jog tai gali turėti teigiamus rezultatus. Shapiro (2004) teigia, jog vaikai su labiau išlavintais socialiniais įgūdžiais, turi didesnes galimybes ateityje; išvengs tam tikrų sunkumų akademinėje srityje, nusikalstamo elgesio pasekmių (Fraser, Galinsky, Smokowski, Day, Terzian, Rose, Guo, 2005). Vaitkienienė (2013) teigia, kad socialinių įgūdžių ugdymas sudaro prielaidas, pagerinti vaikų socialinį funkcionavimą. Simėnaitės, Leikaus (2014) nuomone, ugdant vaikus socialinių įgūdžių, jie įgyja žinių, tokių, kaip: savo emocijų suvokimo, valdymo, tikslų išsikėlimo ir pasiekimo, rūpinimosi kitais, santykių su kitais kūrimo ir palaikymo. Kaip teigia Gudžinskienė (2011), socialiniai įgūdžiai pasireiškia ir formuojasi veikloje tik pačiam individui aktyviai veikiant.

Inkliuzinis ugdymas. Pastaruoju metu daug dėmesio skiriama elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių mokinių inkluziniam mokymui, kuris prisitaiko prie esamų mokinių gebėjimų ir leidžia plėsti žinias jų suvokimo lauke. (Švietimo problemos analizėje, 2012) inkluzinis švietimas apibūdinamas, kaip filosofija, kuri teigia, kad mokiniai, turintys elgesio ir (ar) emocijų sutrikimų, turi tokią pačią teisę ugdytis kaip ir kiti, ir gali mokytis bendrojo lavinimo mokykloje. Kad taip įvyktų, švietimo sistemos turi atsižvelgti į mokinių, turinčių įvairių ugdymosi poreikių, įvairovę. Atsirandantys ugdymosi sunkumai turi būti įveikiami įgyvendinant inkluzinio ugdymo idėjas (Miltenienė, Melienė, 2010). Pastebima ir tai, kad elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių vaikų inkluzinio ugdymo perspektyva priklauso ir nuo jų sutrikimo pobūdžio (Švietimo problemos analizė, 2012). Inkluzinėje mokykloje ugdomi mokiniai, kurių asmeninė patirtis, emocijos, intelektiniai gebėjimai, valia, įsitikinimai, mokymosi lūkesčiai, interesai ir kultūra labai skiriasi (Fasting, 2010; Mažylienė, Gutauskienė, Tumelienė, Špokienė, 2011). Geležiniene (2011) teigia, kad elgesio ir emocijų sutrikimų turintis mokinys inkluzinėje mokykloje inicijuoja

mokytojo mokymąsi bei pozityvius pokyčius ne tik mokymo bei mokymosi veiklose, bet ir asmeninių vertybių, nuostatų srityje.

Elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių mokinių ugdymas. Mokslinėje literatūroje išskiriamos trys pagrindinės veiklos rūšys, kuriose gali būti ugdomi mokinių socialiniai įgūdžiai: žaidimas, mokymas, neformalus ugdymas. Socialinių įgūdžių ugdymas formuoja šiuos įgūdžius: pasitikėjimą savimi, kritinį ir kūrybinį mąstymą, gebėjimą bendrauti, užmegzti naujus santykius ir juos palaikyti, priimti gerai apsvaistytus sprendimus, sėkmingai spręsti iškilusias problemas, įveikti stresą ir suvaldyti neigiamas emocijas (Ives, 2002). Šiai nuomonei pritaria ir Gudžinskienė, Barkauskaitė-Lukšienė, (2013) teigdamos, kad be minėtų įgūdžių, mokinys gebės lengviau paprašyti pagalbos, išsakyti savo jausmus, apginti savo nuomonę, atsispirti neigiamiems poveikiams. Laikantis autorių nuomonės, galima teigti, kad tai ypač svarbu vaikams turintiems elgesio ir(ar) emocijų sutrikimų. Neišugdyti socialiniai gebėjimai apsunkina asmens integraciją į visuomenę, mažina jo galimybes dalyvauti ir daryti įtaką visuomeniniam gyvenimu.

„Europos socialinių, teisinių ir ekonominių projektų“ tyrimo ataskaitoje (2013) pažymima, kad elgesio ir (ar) emocijų turintys vaikai įtraukti į pažeidžiamų vaikų grupių sąrašą, kuriems reikalinga švietimo, sveikatos ir socialinių paslaugų kompleksinė pagalba, elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių vaikų ugdymas reikalauja papildomos specialistų pagalbos, derinant elgesio korekciją su vaiko ugdymu; šiems vaikams turėtų būti stiprinama psichologų, socialinių pedagogų, elgesio terapijos, vaikų teisių apsaugos specialistų bei policijos pareigūnų pagalba. (Europos socialiniai, teisiniai ir ekonominiai projektai“: tyrimo ataskaita, 2013). Vaitiekaitienė (2006) pažymi, kad socializacija ir ugdymas yra glaudžiais susiję procesai. Remiantis pateikta autorių nuomone, galime teigti, jog socialinis pedagogas, kaip specialistas dirbantis su elgesio ir emocijų sutrikimų turinčiais vaikais, gali būti tarpininkas ugdantis vaiko socialinius įgūdžius siekiant elgesio korekcijos. Galkienė (2005) kaip vieną iš daugelio socialinio pedagogo funkcijų įvardina – socialinių įgūdžių, verslumo, ekonomikos savarankiškumo pratybų organizavimą. Anot Railienės (2010) socialinis pedagogas ugdydamas socialinius įgūdžius, remiasi visuomenės sukauptos socialinės patirties apibendrinimu, taip padėdamas pasirengti gyventi realiomis sąlygomis (atsižvelgiant į atskirų visuomenės grupių gyvenimiškus poreikius). Autorė Socialinius pedagogus įvardina, kaip profesijos patarėjus, kurie padeda mokiniams spręsti profesijos pasirinkimo problemas bei susiduria su mokinių problemomis, susijusiomis su socialinių įgūdžių stoka: sprendimo priėmimu, planavimu, savęs pažinimu. Socialinio pedagogo viena iš veiklų yra neformalusis vaikų švietimas, kuriam Petronienė (2011) nurodo tokį tikslą – ne tik tenkinti jaunuolių pažinimo ir lavinimosi poreikius, bet ir padėti jiems integruotis bei tapti aktyviais visuomenės nariais, ugdyti pilietiškumą, iniciatyvumą, veiklumą, skatinti saviraišką. Autorė pabrėžia šių gebėjimų ugdymo svarbą, kadangi jie daug veiksmingiau padeda jaunam

žmogui įsitvirtinti dinamiškoje pasaulio visuomenėje – praktiškai pritaikyti turimas žinias ir gebėjimus, susirasti darbą, dalyvauti bendruomenės socialiniame gyvenime – priimant kasdienes sprendimus, siekiant darnos ir tolerancijos.

Ugdant elgesio ir (ar) emocijų sutrikimų turinčius vaikus, svarbu žinoti esamą situaciją bei turimų socialinių įgūdžių lygį, būti pasiruošiam susidurti su sunkumais, priešiška šių vaikų reakcija, nepaklusniu elgesiu, silpna mokymosi motyvacija. Būtent socialinis pedagogas yra gerai susipažinęs su esama mokinių situacija. Ugdant elgesio ir sutrikimų turinčius mokinius, Geležinienė (2009) teigia, jog būtina atkreipti dėmesį į tai, jog svarbiausia yra apibūdinti ne paties sutrikimo pobūdį, o orientuotis į mokiniui kylančius individualius ugdymosi poreikius. Tokiu atveju mokinyms matomas ne kaip problema, o kaip turintis sunkumų. Pažymima, kad jau priešmokyklinėse grupėse ugdomi skirtingų socialinių sluoksnių vaikai, elgesio bei emocinių sutrikimų. Todėl šiame amžiuje didelę įtaką ugdant socialinę kompetenciją turi šeimos kultūrinis ir socialinis, ekonominis kontekstas (Tijūnėlienė, Jonutytė, 2009). Svarbu žinoti, kokiems socialiniams įgūdžiams, ugdant vaikus, skirti daugiau dėmesio. Svarbu išsiaiškinti, kokių socialinių įgūdžių vaikai turi mažiau, kas padės tikslingiau organizuoti ugdymo procesą. (Vaitkienė, 2013). Tokios pat nuomonės laikosi Grinkevičiūtė, Vyšniauskytė-Rimkienė (2013), teigdamos, kad *socialinis pedagogas* ar kitas specialistas, siekiantis lavinti moksleivių socialinius gebėjimus, turi įvertinti ugdymo procese dalyvausiančių paauglių ar jaunesnių vaikų socialinių gebėjimų lygį ir atsižvelgti į jį, įvertinti jų pasiekimus ir stiprybes bei nustatyti, kokių specifinių socialinių gebėjimų yra stokojama ir kokius reikia lavinti. Galkienės (2005) teigimu, sudarant ugdymo programas mokiniams, turintiems elgesio bei emocijų sutrikimų, turi būti atsižvelgiama į kiekvieno mokinio individualiuosius poreikius. Ne tik mokytojai ir specialistai kiekvienu konkrečiu atveju numato įgūdžių, kurių mokiniui trūksta, elgesio korekcijos bei žinių spragų įveikimo veiklą. Šiai nuomonei antrina Geležinienė (2011), jog individualizuojant ugdymą svarbu atsižvelgti į kiekvieno konkretaus vaiko unikalumą: asmenybės ypatumus, artimos socialinės aplinkos raišką ir specialiųjų poreikių grupei būdingus kognityvinius (suvokimo, dėmesio, atminties, mąstymo), kalbos, emocinius ir socialinius gebėjimų ypatumus bei mokymosi sunkumus.

Sudarant individualizuotą ugdymo programą mokiniams, turintiems elgesio ir emocijų sutrikimą, Galkienė (2005) išskiria tokius aspektus, į kuriuos turi būti atsižvelgiama: *intrapersonalinis psichologinis reguliavimas* – mokiniams turintiems elgesio ir emocijų sutrikimą, būdingas neadekvatus savęs vertinimas. Kai kurie jų, dažniau turintys pakankamai aukštus intelektinius gebėjimus, pasižymi nepagrįstai aukštu perspektyviniu savęs vertinimu – įsivaizduoja, kad ateityje, kuomet panorės, galės pasiekti pageidaujamą rezultatą. Šiai grupei taip pat yra priklausančių mokinių, turinčių mokymosi sunkumų, tokie vaikai pasižymi labai blogu

savęs vertinimu, kuri dažnai lydi išmoktas bejėgiškumas; *interpersonaliniai įgūdžiai* – mokiniai, turintys elgesio ir emocijų sutrikimų, labai dažnai patiria sunkumų bendraudami su bendraamžiais. Visą tai lemia socialinių įgūdžių stoka, nemokėjimas susidraugauti, palaikyti draugiškus santykius, užmegzti pokalbį, išvengti konfliktinių situacijų. Tokie mokiniai labai dažnai netinkamai interpretuoja kitų žmonių užuominas, nesupranta aplinkinių nuotaikų, jausmų; *akademiniai gebėjimai* – dažniausiai elgesio ir emocijų sutrikimus lydi ir mokymosi sunkumai: mokymosi negalės arba akademinis atsilikimas. To priežastis gali būti pažintinės veiklos sutrikimai arba akademinis atsilikimas dėl negebėjimo planuoti laiką ir organizuoti veiklą, silpnos mokymosi motyvacijos, nesisteminio mokyklos lankymo (Galkienė, 2005).

2. ELGESIO IR EMOCIJŲ SUTRIKIMŲ TURINČIŲ MOKINIŲ SOCIALINIŲ ĮGŪDŽIŲ UGDYMO TYRIMAS

2.1. Tyrimo metodologija ir metodai

Kaip akcentuoja Galkienė (2005), Geležinienė (2009) ugdomasis poveikis efektyvus tik tuomet, kada atsižvelgiama ne tik į konkrečias sutrikimo priežastis (medicines, psichologines, socialines), bet ir į individualias kiekvieno vaiko savybes. Galima teigti, jog siekiant lavinti emocijų ir elgesio sutrikimų turinčių ugdytinių socialinius įgūdžius galima vadovautis keliomis teorijomis, kurios viena kitą papildo.

Socialinė kognityvinė teorija remiasi požiūriu, kad socialinių įgūdžių įgyjama kuomet yra stebimi aplinkiniai, jų elgesys ir taip sekama jų pavyzdžiu. Taip stebint aplinką, kitų elgesį modeliuojamas ir formuojamas savas elgesys. Socialinės kognityvinės teorijos atstovas Bandura (1986) pabrėžia, jog ne tik aplinka kontroliuoja žmones, tačiau tai, kaip patys žmonės sąveikauja su aplinka, taip pat naujų elgesio formų įgyjama gaunant pastiprinimą. Kaip teigia (Braslauskienė, 2002) naujos elgesio formos įtvirtinami ugdytinį sudominant teigiama, aktyvia veikla, skatinant dalyvauti įvairiose socialinėse situacijose. Laikantis šio teorijos požiūrio galime teigti, kad elgesio ir emocijų sutrikimų turintys ugdytiniai savo elgesį formuoja stebėdami aplinką, tačiau ugdymo proceso metu galima keisti vaiko netinkamą elgesį rodant teigiamą pavyzdį.

Humanistinė teorija laikosi požiūrio, jog organizuojant ugdomąją veiklą, labai svarbu atsižvelgti į individualius ugdytinio ypatumus, skatinti ugdytinį geriau pažinti save, nebijoti rizikuoti ir klysti (Samašonok, Gudonis, Juodraitis, 2010). Humanistinės teorijos nuostatos reikšmingos elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių mokinių socialinių įgūdžių kontekste. Socialiniai įgūdžiai grindžiami humanistinėmis idėjomis, nes, remiantis humanistiniais principais, įgyjami bendravimo ir bendradarbiavimo įgūdžiai. Humanizmo teoretikas Rogersas kreipė dėmesį į tai, kas yra patiriama bei išgyvenama (Jusienė, Laurinavičius, 2007), nes tuomet palapsniui pradeda vystytis asmenų socialiniai įgūdžiai.

Šiame darbe buvo remtasi socialine kognityvine ir humanistine teorijomis. Šiomis metodologinėmis nuostatomis siekiama pagrįsti elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių mokinių socialinių įgūdžių ugdymą, siejant su vaiko esamomis galimybėmis ir turimais socialiniais įgūdžiais.

Tyrimui atlikti naudojami šie tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, ugdomasis eksperimentas ir anketinė apklausa.

Mokslinės literatūros analizė. Analizuojant mokslinę literatūrą buvo siekiama atskleisti elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių psychosocialines charakteristikas, bei teorinius socialinių įgūdžių ugdymo aspektus.

Ugdomojo eksperimento metodas pasirinktas siekiant atskleisti elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių vaikų socialinių įgūdžių charakteristikas. Ši tyrimo dalis buvo vykdoma, taikant socialinių įgūdžių ugdymo programą su eksperimentine grupe. Bitinas (2006), apibūdinamas ugdymo problemas analizuojantį tyrėją, įvardina kaip asmenį, kuris vykdydamas ugdomąjį eksperimentą, siekia gerai pažinti eksperimentinių grupių ugdytinius, atskleisti ugdymo proceso teigiamas ir neigiamas dalis, nustatyti ugdymo rezultatus. Tidikio (2003) nuomone, tyrimo etapų ir formų požiūriu kiekybinių metodų sistemoje platų pritaikymą įgavo eksperimentų metodas. Kardelio (2007) aiškina, ugdomojo eksperimentinio tyrimo bruožas yra tas, kad tyrėjas gali apgalvotai kontroliuoti ir manipuliuoti sąlygomis, kurios lemia jį dominančius įvykius. Dar vienas eksperimento bruožas, galimybė nustatyti daromus pokyčius vienam nepriklausomam kintamajam ir įvertina to pokyčio rezultatą priklausomam kintamajam.

Tidikis (2003) atskleidžia, kad pagrindinė eksperimento teorinė problema yra išskirti svarbius kintamuosius veiksnys, determinuojančius socialinį reiškinį. Autorius pritardamas Kardelio (2007) nuomonei, teigia, kad veiksnys, kuriuo manipuliuoja tyrėjas, vadinamas nepriklausomu kintamuoju, o veiksnys, kuris priklauso nuo tų manipuliacijų (ir joms kintant kinta) vadinamas priklausomu kintamuoju. Surinkti bei išanalizuoti vykdyto eksperimento naudingumą ir poveikį galima įvairiais būdais. Kadangi ugdymo rezultatams matuoti reikalingų testų standartizavimas Lietuvoje dar tik pradėtas, todėl tyrėjas pats kuria ar pasirenka sukurtą reikalingą matavimo būdą, kurį taiko tyrime, ugdymo rezultatyvumui nustatyti (Bitinas, 2006).

Pasibaigus eksperimentui, tyrėjas norintis įvertinti taikytos programos ugdomąjį poveikį, turi palyginti gautų rezultatų skirtumus taip įvertinti to pokyčio rezultatą priklausomam kintamajam. Todėl vykdant ugdomąjį eksperimentą buvo pasirinktos eksperimentinė ir kontrolinė grupės. Eksperimentinė grupė dalyvavo socialinių įgūdžių ugdymo programoje, o kontrolinė buvo sudaryta siekiant įvertinti socialinių įgūdžių ugdymo programos pokyčius. Šiuo atveju tiriamasis poveikis kontrolinei grupei netaikomas, tai ir sudaro galimybę įvertinti taikomos ugdymo programos pokyčius. Sudarant eksperimentinę ir kontrolinę grupes, reikia laikytis šių principų: 1) tiriamųjų skaičius grupėse turi būti kuo vienodesnis; 2) tiriamųjų grupių amžius, lytis, pasirengimo lygis ir t.t. turi būti vienodas; 3) tyrimo duomenų skirtingumas pirminio testavimo metu praktiškai turi būti vienodas, t.y., nustačius vidutinius standartinius nuokrypius, jų reikšmės atskirose grupėse turi būti vienodos arba labai panašios (žr. 2 pav.)

Eksperimentinė grupė		Kontrolinė grupė
1.	Surinkti subjektus	Surinkti subjektus
2.	Anketinė apklausa (prieš)	Anketinė apklausa (prieš)
3.	Įvesti nepriklausomą kintamąjį (ugdomieji užsiėmimai)	–
4.	Anketinė apklausa (po)	Anketinė apklausa (po)
5.	Anketinė apklausa (prieš) _{eksper.} – Anketinė apklausa (po) _{eksper.} = Skirtumas _{eksper.}	Anketinė apklausa (prieš) _{kontrol.} – Anketinė apklausa (po) _{kontrol.} = Skirtumas _{kontrol.}
Priežastinis poveikis = Skirtumas_{eksper.} - Skirtumas_{kontrol.}		

2 pav. Ugdomojo eksperimento nuoseklumas su eksperimentine ir kontroline grupėmis (sudaryta darbo autorės, remiantis Samašonok, Gudonių, Juodraičiu, 2010)

Kadangi rezultatų rinkimo metodai turi būti tokie patys, tiek kontrolinėje, tiek eksperimentinėje grupėje, siekiant adekviau įvertinti pokyčius, todėl ir ugdymo rezultatams matuoti, buvo pasirinktas kiekybinis metodas – anketinė apklausa bei statistinė analizė. Norint palyginti vykdytos socialinių įgūdžių ugdymo programos ugdomąjį poveikį, tyrimo metu gauti duomenys buvo apdoroti statistiškai, naudojant SPSS (Statistical Package for the Social Science) programą. Apskaičiuoti tyrimo duomenų vidurkiai, o dviejų priklausomų imčių lyginimui (prieš ir po eksperimento) taikytas Porinis Stjudento *t* kriterijus. Anketinės apklausa (klausimynas) pasak Kaffemanienės (2006) yra klausimų visuma, kuri sudaryta siekiant iširti kokį nors socialinį reiškinį ar procesą. Anketavimas suteikia respondentams galimybę patiems atsakyti į pateiktus klausimus ar teiginius. Kaip teigia Kardelis (2005), Bitinas (2006) ir Tidikis (2003), anketavimas yra vienas iš populiariausių taikomų edukacinių ir sociologinių tyrimų metodų. Naudojant šį metodą, galima surinkti labai didelį kiekį informacijos. Anketavimas taip pat padeda atskleisti įvairių socialinių reiškinų tendencijas. Giddens (2005) pažymi, kad apklausų tikslas – surinkti duomenis, kuriuos galima nagrinėti statistiškai, šitaip atskleidžiant modelius ir dėsningumus.

Anketa sudaryta, remiantis Jurevičienės (2012) disertacijoje suformuotu socialinių įgūdžių modeliu bei atlikus tyrimo objekto operacionalizaciją. Konsultuojantis su autore ir gavus leidimą, iš socialinių įgūdžių modeli sudarančių gebėjimų sudaryti teiginiai naudotam klausimynui. Anketoje pateikti teiginiai, suskirstyti į penkis blokus (interakcijos, bendravimo, dalyvavimo, emociniai, socialinės kognicijos įgūdžiai). Interakcijos įgūdžių bloke pateikti 9 teiginiai, bendravimo įgūdžių – 33, dalyvavimo įgūdžių – 6, emocinių įgūdžių – 13 ir socialinės kognicijos – 9 teiginiai. Pažymint teiginius, respondentai galėjo rinktis iš keturių galimų atsakymo variantų („Retai“; „Dažnai“; „Visada“; „Niekada“). Tyrimo objekto operacionalizacija (Nr. 1) ir klausimynas (Nr. 2) pateikti priede. Anketinė apklausa vyko dviem etapais: 1) apklausiant visus įstaigoje besimokančius ugdytinius prieš pradedant socialinių įgūdžių ugdymo

programą. Pirminės apklausos metu dalyvavo 67 respondentai; 2) Pasibaigus socialinių įgūdžių ugdymo programai analogiška anketinė apklausa buvo taikoma eksperimentinei ir kontrolinei grupėms. Apklausoje dalyvavo 10 eksperimentinės grupės ugdytinių, dalyvavusių ugdymo užsiėmimus lankiusių ir 10 kontrolinės grupės ugdytinių

Atsižvelgus į tyrimo (anketavimo) metu gautus rezultatus (žr. 2.3. *Elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių socialinių įgūdžių analizė*) bei remiantis Melnikovas (2007; 2008; 2011; 2013) etikos vadovėliais, pratybų sąsiuviniais ir Vaikų gyvenimo įgūdžių ugdymo metodine medžiaga, (2009), „Socialinių įgūdžių lavinimo programa“ (2011) buvo parengta emocijų ir elgesio sutrikimų turinčių ugdytinių socialinių įgūdžių – eksperimento – ugdymo(si) programa ir užduotys. Rengiant socialinių įgūdžių ugdymo programą, buvo orientuojamasi į elgesio ir emocijų turinčių mokinių interakcijos, bendravimo, dalyvavimo, emocijų ir socialinės kognicijos įgūdžių tobulinimą. Ugdomųjų užsiėmimų turinys buvo formuluojamas siekiant lavinti šiuos mokinių gebėjimus (Melnikova, 2007; 2008; 2011; 2013; Vaikų gyvenimo įgūdžių ugdymas, 2009; Socialinių įgūdžių lavinimo programa, 2011):

1. Mokinio gebėjimas įvertinti savo stipriąsias ir silpnąsias puses, savo gebėjimus, charakterį, vertybes, nuostatas, bei suprasti, kas trukdo sėkmingai veikti, gerai jaustis. Mokinio gebėjimas kontroliuoti save, savo emocijas (gebėjimas valdyti pyktį, įveikti baimę, stresą, elgesį (pvz. agresiją).

2. Gebėjimas išsikelti ir kryptingai siekti tikslų, susijusių su asmeniniu tobulėjimu (pvz. blogų įpročių keitimu į pozityvų elgesį), pažanga moksle, profesijos pasirinkimu ar karjeros planavimu.

3. Gebėjimas bendrauti: pradėti, palaikyti ir užbaigti pokalbį, atvirai dalintis savo mintimis ir jausmais, domėtis kito žmogaus požiūriu, kalbėtis, diskutuoti, argumentuotai išsakyti savo nuomonę, siūlymus, būti empatišku: suprasti kito žmogaus jausmus, mintis, elgesį, įsijausti į jo situaciją. Gebėjimas siekti dialogo, kuomet kyla įvairūs konfliktai, kai nesutampa požiūriai, nuomonės, kada esi kritikuojamas, kaltinamas, kai jautiesi atstumtas. Gebėjimas įvardinti ir pripažinti savo klaidas, prisiimti atsakomybę už savo veiksmus, poelgi. Gebėjimas adekvačiai įvertinti savo elgesį, ieškoti elgesio alternatyvų ir gebėti jas pritaikyti praktiškai.

4. Gebėjimas turėti elementariausius socialinius įgūdžius: pasisveikinti/atsisveikinti, atsiprašyti, padėkoti, išklaudyti kitą žmogų. Gebėjimas sekti ir laikytis nurodymų/taisyklių, susijusių su aprangos kodu, elgesiu pamokos, pertraukos, renginių metu, budėjimu mokykloje ir pan. Tinkamas bendravimas su draugais, žemesniųjų klasių mokiniais, mokytojais ir kitu mokyklos personalu.

5. Dirbant grupėje gebėti pasidalinti užduotimis, planuoti darbą, laiku jį atlikti, spręsti problemas, narių darbo rezultatus, mokėti dirbti savarankiškai. gebėti palyginti savo ir grupės

Ugdymo užsiėmimus sudaro 5 dalys, su jas atitinkančiomis užduotimis (žr. 3 pav.)

Pirma dalis „AŠ“
Užduoties pavadinimas/ tikslas
„Piešiu save“/ įžvelgti teigiamas, unikalias savo ypatybes; atskleisti savo interesus ir mėgstamus užsiėmimus.
„Kas esu“/ išreikšti savo jausmus ir mintis asmeninėmis temomis
„Kauburiai ir duobės“/ apibūdinti teigiamus ir neigiamus gyvenimo potyrius, turėjusius įtakos jų asmenybės vystymuisi; atpažinti emocijas, susijusias su tais potyriais;
„Aktorių atranka“/ išvardinti didžiausius savo laimėjimus; teigiamai kalbėti apie save kitų žmonių akivaizdoje.
„Kiek žmonių yra manyje“/ apibrėžti savivaizdį; savivaizdžio sąvoką pritaikyti sau; apibūdinti veiksnius, turinčius įtakos jų savivaizdžiui.
„Dvi mano pusės“/ paaiškinti, kas tai yra vidinis konfliktas; apibūdinti kai kuriuos vidinio konflikto požymius.
Antra dalis „AŠ IR TU“
„Panašūs skirtumai“/ įžvelgti savo ir kitų žmonių skirtumus ir panašumus.
„Kas yra stereotipas?“/ išvardinti labiausiai paplitusius stereotipus; įžvelgti stereotipų teikiamą naudą ir keliamus pavojus.
„Išankstinių nuostatų įvairovė“/ apibrėžti išankstinę nuostatą.
„Faktai ir prasimanymai“/ apibrėžti diskriminaciją; įžvelgti diskriminaciją, kurią patiria jie patys ir juos supantys žmonės; suprasti; kritiškai įvertinti nuostatas, kurios lemia diskriminaciją.
Trečia dalis „AŠ IR TU“
„Kūno kalba“/ apibūdinti ir pailustruoti kūno kalbos vaidmenį bendraujant
„Kaip atsverti galią“/ apibūdinti, kas yra galia; išvardinti būdus, kaip atsverti kito žmogaus galią.
Ketvirta dalis „AŠ PRIEŠ TAVE“
„Piešiu konfliktą“/ gebės paaiškinti kas yra konfliktas.
„Konfliktų priežastys“/ Suvokti savo požiūrį į konfliktą; įžvelgti ir paaiškinti pamatines konfliktų priežastis; sužinoti, kaip sprendžiami įvairūs konfliktai.
„Dauguma konfliktų“/ suvokti, kokios pozicijos reikia laikytis konflikto metu
„Konfliktai ir visuomenės informavimo priemonės“/ atskirti, kas yra konfliktas; paaiškinti, kaip konfliktus atspindi visuomenės informavimo priemonės; atskirti teigiamus ir neigiamus konfliktų sprendimo būdus.
„Besidaužanti širdis“/ atpažinti savo fizines reakcijas į konfliktą ir jas apibūdinti; paaiškinti, kaip fizinės reakcijos į konfliktą veikia žmogaus elgesį.
„Keblūs sprendimai“/ atpažinti veiksnius, turinčius įtakos jų elgesiui konfliktinėse situacijose; paaiškinti, kaip jų elgesį veikia norai, poreikiai ir vertybės; įžvelgti galimybes, atsiveriančias sprendžiant, kaip pasielgti konfliktinėse situacijose.
„Teisingas pasirinkimas“/ apibūdinti konfliktą; nagrinėti konflikto dalyvių jausmus ir norus; įžvelgti abiem šalims priimtinius sprendimus.
Ugdymo programos užbaigimas/ užbaigiant socialinių įgūdžių ugdymo programą prisiminti temas, kurios buvo aptartos vykdomos programos metu. Ugdymo programos rezultatų aptarimas.

3 pav. socialinių įgūdžių ugdymo užsiėmimai ir jų tikslai

Su ugdymo užsiėmimuose dalyvaujančiais ugdytiniais buvo derinamas laikas kada vyks užsiėmimai, jų trukmė. Užsiėmimai vykdyti kiekvieną savaitę po 1,5 valandos. Taigi iš viso per numatytą laikotarpį pravesta 10 ugdomųjų užsiėmimų, kurių bendra trukmė 15 val. Užsiėmimo programos aprašas (Nr. 3) bei užsiėmimų grafikas pateikiamas prieduose (Nr 4).

Tikėtina, kad ugdomųjų užsiėmimų metu lavinami socialiniai įgūdžiai yra tarpusavyje susiję ir vienodai svarbūs elgesio ir emocijų sutrikimų turintiems ugdytiniais. Vykdam socialinių įgūdžių ugdymo programą, buvo remtasi požiūriu, kad tokio pobūdžio programa turės teigiamų rezultatų, suteiks galimybę užsiėmimų metu įgytus gebėjimus ir įgūdžius taikyti įvairiose gyvenimo situacijose. Manoma, kad lavinami gebėjimai turi teigiamos įtakos ugdytinių socialinei raidai bei sėkmingai socializacijai.

2.2. Tyrimo imtis

Respondentai tyrimui buvo parinkti remiantis tiksline atranka. Tai tokia atranka kuomet tyrėjas stengiasi intuityviai atrinkti respondentus, kad juos apibūdinančių ypatybių pasiskirstymas būtų toks pat, kaip visoje populiacijoje (Tidikis, 2003; Luobikienė, 2005). Kardelis (2005) aiškina panašiai – tyrėjas formuodamas tikslinę grupę įtraukia tuos asmenis, kurie yra tipiškiausi tiriamojo požymio atžvilgiu. Anketinės apklausoje prieš ugdomąjį eksperimentą dalyvavo 67 Švėkšnos specialiojo ugdymo centro mokiniai turintys elgesio ir emocijų sutrikimų. Apklausoje dalyvavo 5-10 klasių mokiniai išskyrus pradinį klasių mokinius. Pradinį klasių mokiniai nebuvo įtraukti į tyrimą, dėl anketinėje apklausoje pateiktų teiginių, kurie galėjo būti per sudėtingi šiai amžiaus grupei.

Ugdomajam eksperimentui iš šių mokinių buvo pasirinkta 10 ugdytinių. Ugdymo užsiėmimuose dalyvavę ugdytiniai buvo berniukai nuo 12-14 metų. Tiriamieji tarpusavyje panašūs šiais aspektais: amžiumi, sveikatos sutrikimais, panašiais poelgiais, požiūriu į savo elgesį ir santykius su bendraamžiais, tėvais, mokytojais. Ugdomieji užsiėmimai vyko 2014m. kovo – balandžio mėnesiais Švėkšnos specialiojo ugdymo centre.

Siekiant įvertinti socialinių įgūdžių ugdymo proceso pokyčius, pasibaigus ugdomajam eksperimentui pakartotinėje anketinėje apklausoje dalyvavo 10 eksperimentinės grupės ugdytinių ir 10 kontrolinės grupės ugdytinių.

2.3. Elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių socialinių įgūdžių analizė prieš ugdomąjį eksperimentą

Pagal tyrimo objekto ir teorinę socialinių įgūdžių operacionalizaciją, buvo išskirtos penkios juos sudarančios grupės. Tai yra: interakcijos, bendravimo, dalyvavimo, emociniai,

socialinės kognicijos įgūdžiai. Pirmajame kiekybinio tyrimo etape taikant anketinę apklausą pateikti teiginių blokai, siekiant išsiaiškinti, koki socialinių įgūdžių, gebėjimų stokoja ugdytiniai, turintys elgesio ir emocijų sutrikimų. Tyrimo rezultatai pateikiami teiginių vidurkiais. Be to, siekta identifikuoti problemines socialinių įgūdžių (ne)buvimo sritis, kurias, sudarius programą (atliekant ugdomąjį eksperimentą), galima būti kryptingai ugdyti. Visi pirminės anketinės apklausos tyrimo duomenys pateikti lentelėse.

1 lentelė

Elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių interakcijos įgūdžių charakteristikos (N=67)

Eil. Nr.	Teiginiai	Vidurkis (M)¹
1.	Gebu pasakyti „ne“, kai nenoriu atlikti tai, kas nepatinka man	3,17
2.	Moku pasipriešinti, kai kiti mane spaudžia	3,03
3.	Nepasiduodu kitų blogai įtakai	3,02
4.	Moku pasiekti savo tikslus	3,02
5.	Pasisuku į asmenį, kai su juo kalbuosi	2,96
6.	Aš galiu nereaguoti į kitų neigiamas emocijas	2,94
7.	Žinau, kaip apginti savo teises	2,94
8.	Mandagiai elgiuosi su kitais asmenimis	2,68
9.	Laukiu eilės, kai noriu ką nors pasakyti	2,40

* Respondentai turėjo galimybę pasirinkti iš šių galimų atsakymo variantų su atitinkamais įverčiais: „Visada“ – 4, „Dažnai“ – 3, „Retai“ – 2, „Niekada“ – 1.

Kaip matyti iš respondentų atsakymų (žr. 1 lentelę) didžiausius įvertinimus gavę teiginiai yra susiję su gebėjimu pasipriešinti kitų asmenų spaudimui, mokiniai geba pasakyti „ne“ kai nenori atlikti tai, kas nepatinka, moka pasiekti savo tikslus, nepasiduoda kitų blogai įtakai. Kaip rodo tyrimo duomenys, respondentai, subjektyviai vertindami teiginius, susijusius su savęs pažinimu ir savigarba, nurodo sąlyginai paprastesnes, su konkrečiomis „instrukcijomis“ susijusias savybes. Tuo tarpu sąlyginai mažiau yra įvertinti gebėjimai, susiję su kito asmens pertraukinėjimu, mandagiu bendravimu. Respondentai pažymi, kad jiems sunkiau sekasi mandagiai elgtis su kitais asmenimis, laukti savo eilės, kai nori ką nors pasakyti. Raudeliūnaitė, Paigozina (2009) pabrėžia, būtinų verbalinių gebėjimų svarbą, kuomet asmuo bendraudamas nevartoja nederamų žodžių, gražiai, maloniai kalba, nepertraukinėja kalbanciojo, aiškiai reiškia savo mintis.

Kaip teigia Jurevičienė (2012), bendravimas turi teigiamą poveikį socialinių įgūdžių raidai. Bendravimo įgūdžių grupę sudaro gana platus gebėjimų spektras, tačiau analizėje pateikiama bendravimo įgūdžių lentelė su aukščiausiais ir žemesniais teiginių įverčių vidurkiais (žr. 2 lentelę). Išsami elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių bendravimo įgūdžių lentelė pateikiama prieduose (Nr. 5).

¹ Vidurkis (M) – visų duomenų aibės elementų vidutinė reikšmė.

Elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių bendravimo įgūdžių charakteristikos (N=67)

Eil. Nr.	Teiginiai	Vidurkis (M) ²
1.	Aš labai noriu bendrauti su kitais asmenimis	3,09
2.	Moku draugiškai sutarti su kitais	3,02
3.	Suprantu, kad visi mes esame skirtingi	3,02
4.	Esu švelnus su kitais asmenimis	2,68
5.	Klausausi to, ką sako kiti	2,67
6.	Rūpinuosi kitais asmenimis	2,67
7.	Kai esu kaltas, tai pripažįstu	2,66
8.	Atsiprašau už savo blogus žodžius ar poelgius	2,64
9.	Galiu nesustodamas pasakoti kokią nors istoriją	2,63
10.	Moku spręsti ginčus be muštynių	2,62
11.	Sakau gerus žodžius kitiems asmenims	2,54

* Respondentai turėjo galimybę pasirinkti iš šių galimų atsakymo variantų su atitinkamais įverčiais: „Visada“ – 4, „Dažnai“ – 3, „Retai“ – 2, „Niekada“ – 1.

Teiginių analizės rezultatai parodė, kad elgesio ir emocijų sutrikimų turintys mokiniai rodo didelį norą bendrauti: „aš labai noriu bendrauti su kitais asmenimis“, geba draugiškai sutarti: „moku draugiškai sutarti su kitais asmenimis“, supranta jog visi žmonės skirtingi: „suprantu, kas visi esame skirtingi“. Tačiau šie mokiniai silpnai vertina savo socialinio ekspresyvumo, konfliktų sprendimo gebėjimus. Nurodo jog jiems stinga malonaus bendravimo, švelnumo kitų atžvilgiu: „esu švelnus su kitais asmenimis“, „klausausi to ką sako kiti“, „rūpinuosi kitais asmenimis“, „sakau gerus žodžius kitiems asmenims“, taip pat respondantai teigia jog jiems sunku spręsti konfliktines situacijas, pripažinti klydus, atsiprašyti už nederamą elgesį: „kai esu kaltas, tai pripažįstu“, „atsiprašau už savo blogus žodžius ar poelgius“, „galiu nesustodamas pasakoti kokią nors istoriją“, „moku spręsti ginčus be muštynių“. Raudeliūnaitės, Paigozinos, (2009) tyrimo rezultatai atkleidė, kad daugiau kaip pusę tiriamųjų geba užmegzti pokalbį, tačiau daugelis sunkiai sprendžia konfliktines situacijas. Galkienės (2005) nuomone elgesio ir emocijų sutrikimų turintiems vaikams sunku elgtis tam tikrose socialinėse situacijose, nes nėra to išmokę natūraliu būdu savo šeimoje, kitoje aplinkoje, šie mokiniai dažnai negeba išvengti konfliktinių situacijų.

Dalyvavimo įgūdžių grupė, taip pat labai reikšminga elgesio ir emocijų sutrikimų turintiems ugdytiniams (žr. 3 lentelę).

² Vidurkis (M) – visų duomenų aibės elementų vidutinė reikšmė.

Elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių dalyvavimo įgūdžių charakteristikos (N=67)

Eil. Nr.	Teiginiai	Vidurkis (M) ³
1.	Esu pasiruošęs kitiems padėti, kai jiems reikia pagalbos	2,88
2.	Man įdomu, kaip kitiems sekasi	2,56
3.	Leidžiu kitiems išsakyti, ką jie galvoja	2,55
4.	Moku dirbti su kitais asmenimis grupėje	2,54
5.	Pirmas imuosi ką nors daryti	2,35
6.	Teikiu pasiūlymus kitiems asmenims, kaip atlikti užduotį	2,25

* Respondentai turėjo galimybę pasirinkti iš šių galimų atsakymo variantų su atitinkamais įverčiais: „Visada“ – 4, „Dažnai“ – 3, „Retai“ – 2, „Niekada“ – 1.

Respondentai gana silpnai vertina savo dalyvavimo įgūdžius, nurodydami, kad jiems sunku dirbti grupėje, išklausti kito nuomonę, diskutuoti, imtis iniciatyvos, teikti pasiūlymus atliekant tam tikras užduotis. Tokią situaciją pažymi šie teiginiai: „kai jiems reikia pagalbos“, „man įdomu, kaip kitiems sekasi“, „Leidžiu kitiems išsakyti, ką jie galvoja“, „moku dirbti su kitais asmenimis grupėje“, „pirmas imuosi ką nors daryti“, „teikiu pasiūlymus kitiems asmenims, kaip atlikti užduotį“. Kaip Quinn, Osher, Warger, Hanley, Bader, Hoffman (2000) teigia, viena iš silpnųjų elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių mokinių sričių yra darbas grupėje. Vienas iš aukščiausiai vertintų teiginių įvardintas kaip pasiruošimas padėti, reikiant pagalbos: „esu pasiruošęs kitiems padėti“. Tuo tarpu Raudeliūnaitė, Paigozina (2009) aiškina, kad gebėjimas veikti grupėje padeda asmeniui susikalbėti, dalintis savo patyrimu ir pasinaudoti kitų patyrimu siekiant bendrojo tikslo. Ketvirtoji įgūdžių grupė – emociniai įgūdžiai pateikiami (žr. 4 lentelę).

4 lentelė

Elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių emocinių įgūdžių charakteristikos (N=67)

Eil. Nr.	Teiginiai	Vidurkis (M) ³
1.	Gebu paguosti nusiminusį ar liūdintį asmenį	2,94
2.	Pasitikiu savo jėgomis atlikdamas užduotį	2,80
3.	Moku parodyti pasitenkinimą	2,75
4.	Žinau savo silpnąsias puses	2,70
5.	Man įdomu, kaip kitas asmuo jaučiasi	2,67
6.	Moku teigiamai save apibūdinti (apibūdinti savo stipriąsias, gerąsias savybes)	2,65
7.	Moku suprasti kito asmens emocijas ir jausmus	2,63
8.	Žinau, kam esu gabus	2,62
9.	Moku apibūdinti savo jausmus	2,56
10.	Moku kontroliuoti savo jausmus	2,51
11.	Nesupykstu, kai man kiti savo pastabas apie mano elgesį ar padarytą darbą	2,51
12.	Moku suvaldyti savo baimes, nerimą	2,49
13.	Skatinu save užbaigti pradėtą darbą	2,32

* Respondentai turėjo galimybę pasirinkti iš šių galimų atsakymo variantų su atitinkamais įverčiais: „Visada“ – 4, „Dažnai“ – 3, „Retai“ – 2, „Niekada“ – 1.

Analizuojant emocinius įgūdžius, gauti rezultatai rodo, kad kaip ir dalyvavimo įgūdžius respondentai vertina gana silpnai. Bendrame kontekste matyti, kad šiek tiek didesnius

³ Vidurkis (M) – visų duomenų aibės elementų vidutinė reikšmė.

įvertinimus surinko teiginiai susiję su gebėjimu paguosti nusiminusį: „gebu paguosti nusiminusį ar liūdintį asmenį“, pasitikėjimu savo jėgomis: „pasitikiu savo jėgomis atlikdamas užduotį“. Tyrimo dalyviai pasižymi silpnai išreikštais emocinio jautrumo gebėjimais. Malinausko (2004) nuomone, individai turintys įvaldę emocinio jautrumo gebėjimus, yra pastabūs ir domisi kitų siunčiamais emociniais ženklais, jie lengvai perima emocijas kitų žmonių būsenas.

Daug silpniau įvertinti savęs supratimo, emocinio ekspresyvumo, savikontrolės gebėjimai. Apklausoje dalyvavę respondentai pažymi, kad sunku apibūdinti savo jausmus: „moku apibūdinti savo jausmus“, juos kontroliuoti: „moku kontroliuoti savo jausmus“, „moku suvaldyti savo baimes, nerimą“, savikritiškai reaguoti į pastabas: „nesupykstu, kai man kiti savo pastabas apie mano elgesį ar padarytą darbą“, užbaigti pradėtą darbą: „skatinu save užbaigti pradėtą darbą“. Raudeliūnaitė Paigozina, (2009), pateikia priešingus rezultatus, kuriuose nurodo, jog didžioji dalis tiriamųjų vaikų turi gana stiprius savikontrolės gebėjimus.

Socialinės kognicijos įgūdžiai, Jurevičienės (2012) teigimu labai stipriai lemia asmens bendravimo ir dalyvavimo veiklose kokybę (žr. 5 lentelę).

5 lentelė

Elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių socialinės kognicijos įgūdžių charakteristikos

(N=67)

Eil. Nr.	Teiginiai	Vidurkis (M) ⁴
1.	Žinau, kad negalima blogai elgtis	3,20
2.	Suprantu, kad mano elgesys gali padaryti kam nors gera arba bloga	3,06
3.	Reaguojau į kito asmens balso toną	2,94
4.	Skiriu gerą elgesį nuo blogo	2,89
5.	Randu kalbą su kitais asmenimis	2,83
6.	Kreipiu dėmesį į kito asmens veido išraišką	2,82
7.	Galvoju, kaip reikia išspręsti problemas	2,82
8.	Moku tinkamai elgtis įvairiose situacijose	2,76
9.	Surandu tinkamus sprendimus problemoms panaikinti	2,51

* Respondentai turėjo galimybę pasirinkti iš šių galimų atsakymo variantų su atitinkamais įverčiais: „Visada“ – 4, „Dažnai“ – 3, „Retai“ – 2, „Niekada“ – 1.

Iš gautų rezultatų matyti, kad elgesio ir emocijų turintys vaikai suvokia, kad negalima elgtis blogai: „žinau, kad negalima blogai elgtis“, žino ir geba įvardinti netinkamo elgesio pasekmes: „suprantu, kad mano elgesys gali padaryti kam nors gera arba bloga“. Šie teiginiai, surinkę didesnius įvertinimus rodo, kad respondentai turi socialinio jautrumo gebėjimus. Kaip teigia Malinauskas (2004), šis gebėjimas padeda suprasti žodinę informaciją, taip pat normas, kurios reguliuoja tinkamą socialinį elgesį. Autorius pažymi, kad socialiai jautrūs asmenys yra dėmesingi kitiems.

⁴ Vidurkis (M) – visų duomenų aibės elementų vidutinė reikšmė.

Kitą, socialinės kognicijos teiginių dalį įvertinę apklausos dalyviai mano, kad jiems sunkiai sekasi elgtis tam tikrose situacijose: „moku tinkamai elgtis įvairiose situacijose“, surasti tinkamus būdus spręsti problemoms: „surandu tinkamus sprendimus problemoms panaikinti“. Tokie rezultatai rodo, kad elgesio ir emocijų sutrikimų turintys mokiniai pasižymi ypač silpnais sprendimų priėmimo gebėjimais. Geležinienės (2011) teigimu, emocijų ir elgesio sutrikimų turinčių mokinių įgalinimui labai svarbus kritinės sąmonės ugdymas ir pozityvios savimonės skatinimas bei aktyvaus dalyvavimo sprendimų priėmimo procesuose inicijavimas.

Gauti pirminės anketinės apklausos duomenys patvirtino, kad elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių vaikų socialiniai įgūdžiai yra silpni. Ugdytiniai, kaip silpniausias turimas socialinių įgūdžių grupes įvardino dalyvavimo ir emocinius įgūdžius. Šią situaciją puikiai parodė gauti teiginių vidurkių įvertinimai. Dėl stokojamų socialinių įgūdžių elgesio ir emocijų sutrikimų turintiems ugdytiniais sunku mandagiai bendrauti, spręsti iškilusias problemas, valdytis konfliktinėse situacijose, ieškoti tinkamų sprendimo būdų. Elgesio ir emocijų sutrikimų turintys mokiniai sunkiau supranta kitus asmenis, jų siunčiamą informaciją.

2. 4. Kontrolinės ir eksperimentinės grupių socialiniai įgūdžiai po eksperimento

Norint išsiaiškinti kaip pasikeitė kontrolinės ir eksperimentinės grupių socialiniai įgūdžiai po socialinių įgūdžių ugdymo programos, buvo vykdoma pakartotinė anketinė apklausa. Antros apklausos metu, respondentams (10 kontrolinės grupės, 10 eksperimentinės grupės) buvo įteikiama tokia pat anketa su tais pačiais teiginiais. Kaip ir pirminės apklausos metu buvo apskaičiuoti išskirtų įgūdžių grupių teiginių vidurkiai.

6 lentelė

Kontrolinės grupės interakcijos įgūdžių charakteristikos po eksperimento (N=10)

Eil. Nr.	Teiginiai	Vidurkis (M) ⁵
1.	Moku pasipriešinti, kai kiti mane spaudžia	3,40
2.	Gebu pasakyti „ne“, kai nenoriu atlikti tai, kas nepatinka man	3,40
3.	Žinau, kaip apginti savo teises	3,20
4.	Moku pasiekti savo tikslus	3,10
5.	Nepasiduodu kitų blogai įtakai	3,10
6.	Pasisuku į asmenį, aki su juo kalbuosi	3,00
7.	Mandagiai elgiuosi su kitais asmenimis	2,89
8.	Aš galiu nereaguoti į kitų neigiamas emocijas	2,80
9.	Laukiu eilės, kai noriu ką nors pasakyti	2,50

* Respondentai turėjo galimybę pasirinkti iš šių galimų atsakymo variantų su atitinkamais įverčiais: „Visada“ – 4, „Dažnai“ – 3, „Retai“ – 2, „Niekada“ – 1.

⁵ Vidurkis (M) – visų duomenų aibės elementų vidutinė reikšmė.

Kontrolinės grupės respondentai antrinės apklausos pasižymi gebėjimu pasipriešinti kitų asmenų nuomonei, spaudimui, neigiamai įtakai: „gebu pasakyti „ne“, kai nenoriu atlikti tai, kas nepatinka man“, „moku pasipriešinti, kai kiti mane spaudžia“, „nepasiduodu kitų blogai įtakai“. Respondentai nurodo, jog žino savo teises, suvokia kaip pasiekti tikslą: „žinau, kaip apginti savo teises“, „nepasiduodu kitų blogai įtakai“. Tačiau Galkienė (2005) teigia, kad elgesio ir emocijų sutrikimų turintiems mokymas būdingas neadekvatus savęs vertinimas, dažnai jie įsivaizduoja, kad ateityje, kai panorės, galės pasiekti pageidaujamo rezultato. Pastebime, kad po užsiėmimų kontrolinės grupės teiginių vidurkių įverčiai šiek tiek išaugo. Kontrolinė grupės apklausos dalyviai nurodo, kad gebėjimai susiję su mandagiu bendravimu, kito pertraukinėjimu: „laukiu eilės, kai noriu ką nors pasakyti“ įvertinami sąlyginai žemiau. Kontrolinės grupės bendravimo įgūdžių vidurkių įvertinimai pateikiami 7 lentelėje. Išsami lentelė prieduose (Nr.6)

7 lentelė

Kontrolinės grupės bendravimo įgūdžių charakteristikos po eksperimento (N=10)

Eil. Nr.	Teiginiai	Vidurkis (M) ⁶
1.	Moku paklausti man reikiamos informacijos	3,50
2.	Moku pradėti pokalbį su kitu asmeniu	3,30
3.	Galiu nesustodamas pasakoti kokią nors istoriją	3,20
4.	Lengvai susipažįstu su kitais asmenimis	3,20
5.	Moku aiškiai pasakoti kitiems kokią nors istoriją	3,20
6.	Kalbėdamasis neprieinu per arti kito asmens	3,20
7.	Gebu pasakyti, ko aš noriu	3,10
8.	Aš labai noriu bendrauti su kitais asmenimis	3,10
9.	Galiu kalbėtis su kitu ramiai	3,10
10.	Suprantu, kad visi mes esame skirtingi	2,56
11.	Nekeliu balso, kai kalbuosi su kitais asmenimis	2,56
12.	Greitai suprantu, kad tuoj bus konfliktas	2,50
13.	Esu švelnus su kitais asmenimis	2,50
14.	Ginu savo teises atsižvelgdamas ir į kitų asmenų teises	2,40
15.	Rūpinuosi kitais asmenimis	2,30
16.	Moku spręsti ginčus be muštynių	2,20
17.	Sakau gerus žodžius kitiems asmenims	2,10

* Respondentai turėjo galimybę pasirinkti iš šių galimų atsakymo variantų su atitinkamais įverčiais: „Visada“ – 4, „Dažnai“ – 3, „Retai“ – 2, „Niekada“ – 1.

Analizuojant bendravimo įgūdžių situaciją, kontrolinės grupės tyrimo dalyviai mano, kad jie geba užmegzti pokalbį: „moku pradėti pokalbį su kitu asmeniu“, „lengvai susipažįstu su kitais asmenimis“, „moku paklausti man reikiamos informacijos“ pristatyti save kitiems: „moku aiškiai pasakoti kitiems kokią nors istoriją“, taip pat rodo norą bendrauti: „aš labai noriu bendrauti su kitais asmenimis“, „aš labai noriu bendrauti su kitais asmenimis“,

⁶ Vidurkis (M) – visų duomenų aibės elementų vidutinė reikšmė.

draugiškai, mandagiai sutaria su aplinkiniais: „kalbėdamasis neprieinu per arti kito asmens“, „galiu kalbėtis su kitu ramiai“. Vaitiekienė (2013) analizuodama socialinės rizikos vaikų socialinius įgūdžius, nurodo panašius gautus rezultatus, jog socialinės rizikos vaikai sugeba pradėti pokalbį, parodo susidomėjimą pokalbiu, sugeba palaikyti pokalbį, keistis informacija. Šie teiginiai rodo, kad kontrolinės grupės tyrimo dalyviai pasižymi geresniais verbaliniais, tarpasmeniniais, lankstumo ir adaptyvumo gebėjimais. Tačiau kitu atveju jie pasižymi silpnais neverbaliniais, socialinio ekspresyvumo, konfliktų sprendimo gebėjimais, kuomet sunku parodyti rūpinimąsi kitu: „rūpinuosi kitais asmenimis“, „sakau gerus žodžius kitiems asmenims“, bendrauti nepertraukti pašnekovo: „nekeliu balso, kai kalbuosi su kitais asmenimis“, sunku spręsti išvengti ir spręsti konfliktus: „suprantu, kad visi mes esame skirtingi“, „moku spręsti ginčus be muštynių“, „greitai suprantu, kad tuoj bus konfliktas“.

Visa informacija susijusi su kontrolinės grupės įgūdžiais pateikiama 8 lentelėje.

8 lentelė

Kontrolinės grupės dalyvavimo įgūdžių charakteristikos po eksperimento (N=10)

Eil. Nr.	Teiginiai	Vidurkis (M) ⁷
1.	Moku dirbti su kitais asmenimis grupėje	3,00
2.	Leidžiu kitiems išsakyti, ką jie galvoja	2,70
3.	Man įdomu, kaip kitiems sekasi	2,40
4.	Teikiu pasiūlymus kitiems asmenims, kaip atlikti užduotį	2,30
5.	Pirmas imuosi ką nors daryti	2,30
6.	Esu pasiruošęs kitiems padėti, kai jiems reikia pagalbos	2,20

* Respondentai turėjo galimybę pasirinkti iš šių galimų atsakymo variantų su atitinkamais įverčiais: „Visada“ – 4, „Dažnai“ – 3, „Retai“ – 2, „Niekada“ – 1.

Kaip rodo gauti tyrimo rezultatai, kontrolinės grupės respondentai teigia, kad geba veikti grupėje kartu su kitais: „moku dirbti su kitais asmenimis grupėje“. Tačiau nurodo, kad sunku pradėti imtis iniciatyvos veikiant grupėje: „pirmas imuosi ką nors daryti“, teikti pasiūlymus: „teikiu pasiūlymus kitiems asmenims, kaip atlikti užduotį“, sunku padėti kitiems grupės nariams: „esu pasiruošęs kitiems padėti, kai jiems reikia pagalbos“. Tokia situacija parodo, jog ugdytiniai mano, kad sugeba dirbti komandoje, nors matyti iš gautų duomenų, kad sunku imtis veiksmų atliekant tam tikras veiklas.

Kaip aiškina Quinn, Osher, Warger, Hanley, Bader, Hoffman (2000), darbas grupėje – tai klausymasis, savo eilės laukimas, atsakomybės prisiėmimas, nuomonės pateikimas ir tai yra svarbūs socialiniai įgūdžiai, kuriuos turi įgyti elgesio ir emocijų sunkumų turintys mokiniai.

Kontrolinės grupės respondentų emociniai įgūdžiai išreikšti gana silpnai (žr. 9 lentelę).

⁷ Vidurkis (M) – visų duomenų aibės elementų vidutinė reikšmė.

Kontrolinės grupės emocinių įgūdžių charakteristikos po eksperimento (N=10)

Eil. Nr.	Teiginiai	Vidurkis (M) ⁸
1.	Moku parodyti pasitenkinimą	2,70
2.	Žinau, kam esu gabus	2,70
3.	Skatinu save užbaigti pradėtą darbą	2,67
4.	Žinau savo silpnąsias puses	2,60
5.	Moku suprasti kito asmens emocijas ir jausmus	2,50
6.	Pasitikiu savo jėgomis atlikdamas užduotį	2,40
7.	Moku suvaldyti savo baimes, nerimą	2,30
8.	Moku teigiamai save apibūdinti	2,30
9.	Man įdomu, kai kitas asmuo jaučiasi	2,30
10.	Gebu paguosti nusiminusį ar liūdintį asmenį	2,30
11.	Moku apibūdinti savo jausmus	2,30
12.	Nesupykstu, kai man kiti sako pastabas	2,20
13.	Moku kontroliuoti savo jausmus	2,20

* Respondentai turėjo galimybę pasirinkti iš šių galimų atsakymo variantų su atitinkamais įverčiais: „Visada“ – 4, „Dažnai“ – 3, „Retai“ – 2, „Niekada“ – 1.

Analizuojant tyrimo duomenis nustatyta, kad kontrolinės grupės respondentai pakankamai kritiškai vertina turimus emocinius įgūdžius. Visi šio bloko teiginių vidurkių įverčiai nesiekia 3. Kaip rodo pateikti vidurkiai, elgesio ir emocijų sutrikimų turintys ugdytiniai mano, kad turimi emociniai įgūdžiai silpnai išreikšti. Mokiniam sunku įvertinti save teigiamai: „moku teigiamai save apibūdinti“, parodyti susidomėjimą, suprasti ir kontroliuoti savo poelgius: „moku suvaldyti savo baimes, nerimą“, „nesupykstu, kai man kiti sako pastabas“, „moku kontroliuoti savo jausmus“. Empatijos gebėjimai taip pat silpnai išreikšti: „man įdomu, kai kitas asmuo jaučiasi“, „gebu paguosti nusiminusį ar liūdintį asmenį“. Panašius rezultatus savo tyrime pristato ir Vaitiekienė (2013), nurodydama, kad socialinės rizikos vaikams sunku kontroliuoti savo veiksmus, elgesį, jie nemoka ramiai ir adekvačiai elgtis. Žmogiškieji ryšiai neįmanomi be empatijos, kuri apibrėžiama kaip daugelio sprendimų ir poelgių pamatas (Raudeliūnaitė, Paigozina, 2008). Anot Galkienės (2005) elgesio ir emocijų sutrikimų turintiems vaikams būdingas nepasitikėjimas savimi. Dažnai žymesnius asmeninius pasiekimus moksle ar socialinėje veikloje šie mokiniai yra linkę priskirti laimingam atsitikimui, o vykus nesėkmei linkę pripažinti savo bejėgiškumą. Laikantis autorės nuomonės, jog šių vaikų silpni savęs vertinimo, emocinio ekspresyvumo, savikontrolės gebėjimai, tuomet galime teigti, kad emocijų ir elgesio sutrikimų turintiems vaikams sunku vystyti ir įtvirtinti emocinio jautrumo gebėjimus.

Socialinė kognicija (pažinimas) laikomas vienas reikšmingiausių vaikų socialiniame, emociniame išsivystyme. Tai ypatingai svarbu elgesio ir emocijų sutrikimų turintiems ugdytiniam (žr. 10 lentelę).

⁸ Vidurkis (M) – visų duomenų aibės elementų vidutinė reikšmė.

Kontrolinės grupės socialinės kognicijos įgūdžių charakteristikos po eksperimento (N=10)

Eil. Nr.	Teiginiai	Vidurkis (M) ⁹
1.	Žinau, kad negalima blogai elgtis	3,20
2.	Suprantu, kad mano elgesys gali padaryti kam nors gerą arba blogą	3,10
3.	Skiriu gerą elgesį nuo blogo	3,00
4.	Reaguoju į kito asmens balso toną	2,90
5.	Moku tinkamai elgtis įvairiose situacijose	2,80
6.	Randu kalbą su kitais asmenimis	2,80
7.	Surandu tinkamus sprendimus problemoms panaikinti	2,60
8.	Galvoju, kaip reikia išspręsti problemas	2,50
9.	Kreipiu dėmesį į kito asmens veido išraišką	2,50

* Respondentai turėjo galimybę pasirinkti iš šių galimų atsakymo variantų su atitinkamais įverčiais: „Visada“ – 4, „Dažnai“ – 3, „Retai“ – 2, „Niekada“ – 1.

Kaip rodo aukščiausi vidurkiai, pastebime, kad elgesio ir emocijų sutrikimų turintys mokiniai pažymi labiau išreikštus socialinio jautrumo gebėjimus. Tai parodo supratimas apie netinkamą, nepriimtina elgesį: „žinau, kad negalima blogai elgtis“, „skiriu gerą elgesį nuo blogo“ suvokimas jog nepageidaujamas elgesys gali turėti skaudžių pasekmių: „suprantu, kad mano elgesys gali padaryti kam nors gerą arba blogą“. Su tokia situacija dažnai susiduriama dirbant praktikoje su šiais ugdytiniais. Nes elgesio ir emocijų sutrikimų turintys mokiniai dažnai žino kas gali nutikti netinkamai pasielgus, tačiau susiduriant sus situacija šie ugdytiniai pasielgia priešingai. Tačiau vertinant sprendimų priėmimo gebėjimus, respondentai skyrė žemesnius įverčius. Ši situacija paaiškina, kad mokiniai mano, jog retai moka elgtis įvairiose situacijose, sunkiai suranda tinkamus sprendimus: „surandu tinkamus sprendimus problemoms panaikinti“, „galvoju, kaip reikia išspręsti problemas“. Pasibaigus ugdomajam eksperimentui po socialinių įgūdžių ugdymo programos buvo atlikta pakartotinė anketinė apklausa. Buvo siekta pamatyti įvertinti eksperimentinės grupės socialinių įgūdžių blokuose pateiktų teiginių įverčių vidurkius

11 lentelė

Eksperimentinės grupės interakcijos įgūdžių charakteristikos po eksperimento (N=10)

Eil. Nr.	Teiginiai	Vidurkis (M) ⁹
1.	Pasisuku į asmenį, aki su juo kalbuosi	3,30
2.	Žinau, kaip apginti savo teises	3,00
3.	Gebu pasakyti „ne“, kai nenoriu atlikti tai, kas nepatinka man	2,80
4.	Mandagiai elgiuosi su kitais asmenimis	2,70
5.	Nepasiduodu kitų blogai įtakai	2,70
6.	Moku pasipriešinti, kai kiti mane spaudžia	2,70
7.	Moku pasiekti savo tikslus	2,60
8.	Laukiu eilės, kai noriu ką nors pasakyti	2,50
9.	Aš galiu nereaguoti į kitų neigiamas emocijas	2,40

* Respondentai turėjo galimybę pasirinkti iš šių galimų atsakymo variantų su atitinkamais įverčiais: „Visada“ – 4, „Dažnai“ – 3, „Retai“ – 2, „Niekada“ – 1.

⁹ Vidurkis (M) – visų duomenų aibės elementų vidutinė reikšmė.

Gauti tyrimo duomenys rodo (žr. 11 lentelė), kad eksperimentinės grupės respondentai turi žinių kaip apginti savo teises: „žinau, kaip apginti savo teises“ ir nurodo, kad bendraujant palaiko neverbalinį kontaktą: „pasisuku į asmenį, aki su juo kalbuosi“. Tačiau dėl šių aukštesniu vidurkių įvertintų gebėjimų negalime teigti, jog elgesio ir emocijų sutrikimų turintys ugdytiniai turi išlavinę ar įgiję pakankamai interakcijų valdymo ir kontrolės gebėjimų. Kaip Raudeliūnaitė, Paigozina (2009) teigia, jog siekiant sukurti konstruktyvią tarpusavio sąveiką svarbu gebėti įsijausti į kito žmogaus būseną, jo situaciją. Tam svarbūs interakcijos įgūdžiai, kurie pasireiškia bendraujančiųjų poveikiu vienas kitam. Tačiau tyrimo dalyviai nurodo, kad jiems bendraujant sunkiau sekasi laukti savo eilės: „laukiu eilės, kai noriu ką nors pasakyti“, taip pat jie greitai suvokia kitų asmenų neigiamas emocijas ar jausmus: „aš galiu nereaguoti į kitų neigiamas emocijas“.

Išsami bendravimo įgūdžių bloko lentelė pateikiama prieduose (Nr.7).

12 lentelė

Eksperimentinės grupės bendravimo įgūdžių charakteristikos po eksperimento (N=10)

Eil. Nr.	Teiginiai	Vidurkis (M) ¹⁰
1.	Aš labai noriu bendrauti su kitais asmenimis	3,44
2.	Gebu pasakyti, ko aš noriu	3,44
3.	Galiu kalbėtis su kitu ramiai	3,20
4.	Moku paklausti man reikiamos informacijos	3,20
5.	Gebu papasakoti apie save kitiems	3,20
6.	Klausausi to, ką sako kiti	3,20
7.	Esu švelnus su kitais asmenimis	3,11
8.	Moku pradėti pokalbį su kitu asmeniu	3,10
9.	Lengvai susipažįstu su kitais asmenimis	3,10
10.	Sakau gerus žodžius kitiems asmenims	3,10
11.	Padėkoju kitam asmeniui už jo pagalbą ar patarimą	3,10
12.	Moku spręsti ginčus be muštynių	2,60
13.	Galiu nesustodamas pasakoti kokią nors istoriją	2,60
14.	Kalbėdamasis neprieinu per arti kito asmens	2,50
15.	Moku aiškiai pasakoti kitiems kokią nors istoriją	2,40
16.	Greitai suprantu, kad tuoj bus konfliktas	2,40
17.	Nepertraukinėju, kai kitas kalba	2,40

* Respondentai turėjo galimybę pasirinkti iš šių galimų atsakymo variantų su atitinkamais įverčiais: „Visada“ – 4, „Dažnai“ – 3, „Retai“ – 2, „Niekada“ – 1.

Tyrimo duomenys leidžia daryti prielaidą, kad eksperimentinė grupė dalyvavusi socialinių įgūdžių programoje labiau įprasmino verbalinius komunikavimo, socialinio ekspresyvumo. Kaip rodo aukščiausi vidurkiai, matome verbaliniu komunikavimu išreikštus gebėjimus, tokius kaip norą bendrauti, lengva pažintis su kitais asmenimis: „lengvai susipažįstu su kitais asmenimis“, lengvas pokalbio užmezgimas, jo inicijavimas: „moku pradėti pokalbį su

¹⁰ Vidurkis (M) – visų duomenų aibės elementų vidutinė reikšmė.

kitu asmeniu“, „moku paklausti man reikiamos informacijos“. Bendraujant, laikomasi mandagumo, nepertraukiant ir klausantis pašnekovo: „galiu kalbėtis su kitu ramiai“, „klausausi to, ką sako kiti“, „padėkoju kitam asmeniui už jo pagalbą ar patarimą“. Socialinį ekspresyvumą, respondentai įvardina kaip gebėjimą išreikšti save žodine forma: „gebu papasakoti apie save kitiems“, parodomu rūpesčiu, švelnumu aplinkiniams: „esu švelnus su kitais asmenimis“. Vienas aukščiausių įverčių vidurkių parodo, kad eksperimentinės grupės ugdytiniai nurodo didelį norą bendrauti su kitais asmenimis: „aš labai noriu bendrauti su kitais asmenimis“.

Tuo tarpu, kaip rodo tyrimo rezultatai, eksperimentinės grupės dalyviai labai silpnai įvertina savo konfliktų sprendimo bei neverbalinio komunikavimo gebėjimus: „moku spręsti ginčus be muštynių“, „greitai suprantu, kad tuoj bus konfliktas“, „kalbėdamasis neprieinu per arti kito asmens“, „nepertraukinėju, kai kitas kalba“.

Eksperimentinės grupės rezultatai susiję su dalyvavimo įgūdžiais pateikiami sekančioje lentelėje (žr. 13 lentelę).

13 lentelė

Eksperimentinės grupės dalyvavimo įgūdžių charakteristikos po eksperimento (N=10)

Eil. Nr.	Teiginiai	Vidurkis (M) ¹¹
1.	Esu pasiruošęs kitiems padėti, kai jiems reikia pagalbos	3,44
2.	Man įdomu, kaip kitiems sekasi	3,20
3.	Leidžiu kitiems išsakyti, ką jie galvoja	2,90
4.	Teikiu pasiūlymus kitiems asmenims, kaip atlikti užduotį	2,60
5.	Moku dirbti su kitais asmenimis grupėje	2,50
6.	Pirmas imuosi ką nors daryti	2,30

* Respondentai turėjo galimybę pasirinkti iš šių galimų atsakymo variantų su atitinkamais įverčiais: „Visada“ – 4, „Dažnai“ – 3, „Retai“ – 2, „Niekada“ – 1.

Socialinių įgūdžių ugdymo užsiėmimuose dalyvavusios eksperimentinės grupės ugdytiniai mano, kad yra pasiruošę padėti kitiems, domisi kaip sekasi kitiems. Tai apibrėžia šie teiginiai: „esu pasiruošęs kitiems padėti, kai jiems reikia pagalbos“, „man įdomu, kaip kitiems sekasi“ Tuo tarpu priešingai vertina savo vaidmenį ir įnašą grupės darbe. Sunkiai sekasi teikti pasiūlymus, dirbti komandoje, imtis iniciatyvos darbo grupėje: „pirmas imuosi ką nors daryti“, „moku dirbti su kitais asmenimis grupėje“. Raudeliūnaitė, Paigozina (2009), kad turimi darbo grupėje įgūdžiai padeda asmeniui susikalbėti, dalintis savo patirtimi bei pasinaudoti kitų patirtimi siekiant bendrojo tikslo. Veikiant grupėje labai svarbu pasitikėti kitais grupės nariais, leisti kitiems pareikšti savo nuomonę, nenuvertinti kitų gebėjimų, pasiūlymų, idėjų, darbų. Crebert, Patrick, Cragolini, Smith, Worsfold, Webb (2011), nurodo kad dalyvavimo įgūdžiai apima daugelį kitų gebėjimų (tarpasmeninius, problemų sprendimo, komunikacijos), kurie įtakoja veikimo grupėje gebėjimus siekiant bendro tikslo.

¹¹ Vidurkis (M) – visų duomenų aibės elementų vidutinė reikšmė.

Eksperimentinės grupės emociniai įgūdžių charakteristikos po eksperimento (N=10)

Eil. Nr.	Teiginiai	Vidurkis (M) ¹²
1.	Man įdomu, kai kitas asmuo jaučiasi	3,30
2.	Gebu paguosti nusiminusį ar liūdintį asmenį	3,20
3.	Moku parodyti pasitenkinimą	3,20
4.	Moku apibūdinti savo jausmus	2,80
5.	Moku suprasti kito asmens emocijas ir jausmus	2,80
6.	Nesupykstu, kai man kiti savo pastabas	2,70
7.	Žinau savo silpnąsias puses	2,70
8.	Pasitikiu savo jėgomis atlikdamas užduotį	2,60
9.	Moku suvaldyti savo baimes, nerimą	2,60
10.	Skatinu save užbaigti pradėtą darbą	2,50
11.	Moku kontroliuoti savo jausmus	2,50
12.	Žinau, kam esu gabus	2,40
13.	Moku teigiamai save apibūdinti	2,20

* Respondentai turėjo galimybę pasirinkti iš šių galimų atsakymo variantų su atitinkamais įverčiais: „Visada“ – 4, „Dažnai“ – 3, „Retai“ – 2, „Niekada“ – 1.

Pakartotinės apklausos metu gauti tyrimo duomenys rodo (žr. 14 lentelė), kad eksperimentinės grupės ugdytiniai mano, jog jie turi emocinio jautrumo gebėjimus yra empatiški, nes aukščiausiais vidurkiais įvertinti teiginiai susiję su kito jausmais, užuojautos reiškimu: „man įdomu, kai kitas asmuo jaučiasi“, „gebu paguosti nusiminusį ar liūdintį asmenį“. Taip pat dalyviai nurodo, kad geba parodyti pasitenkinimą: „moku parodyti pasitenkinimą“. Tačiau priešingai vertina savęs vertinimo gebėjimus (sunku įvardinti savo stipriąsias ir silpnąsias puses): „žinau, kam esu gabus“, „moku teigiamai save apibūdinti“, emocinio ekspresyvumo (savo jausmų kontroliavimas): „moku kontroliuoti savo jausmus“. Remdamiesi gautais rezultatais galime teigti, kad ugdymo programa padėjo įtvirtinti dalį emocinių įgūdžių.

15 lentelė

Eksperimentinės grupės socialinės kognicijos įgūdžių charakteristikos po eksperimento (N=10)

Eil. Nr.	Teiginiai	Vidurkis (M) ¹²
1.	Skiriu gerą elgesį nuo blogo	3,50
2.	Žinau, kad negalima blogai elgtis	3,33
3.	Suprantu, kad mano elgesys gali padaryti kam nors gerą arba blogą	3,10
4.	Reaguojau į kito asmens balso toną	2,90
5.	Randu kalbą su kitais asmenimis	2,70
6.	Kreipiu dėmesį į kito asmens veido išraišką	2,70
7.	Galvoju, kaip reikia išspręsti problemas	2,50
8.	Moku tinkamai elgtis įvairiose situacijose	2,40
9.	Surandu tinkamus sprendimus problemoms panaikinti	2,40

* Respondentai turėjo galimybę pasirinkti iš šių galimų atsakymo variantų su atitinkamais įverčiais: „Visada“ – 4, „Dažnai“ – 3, „Retai“ – 2, „Niekada“ – 1.

¹² Vidurkis (M) – visų duomenų aibės elementų vidutinė reikšmė.

Kaip matyti iš respondentų atsakymų didžiausius įvertinimus gavę teiginiai yra susiję su gebėjimu skirti gerą elgesį nuo blogo: „skiriu gerą elgesį nuo blogo“, žinojimą kaip tinkamai elgtis: „žinau, kad negalima blogai elgtis“, įvertinti netinkamo poelgio pasekmes: „suprantu, kad mano elgesys gali padaryti kam nors gerą arba blogą“. Šie teiginiai iliustruoja, kad tyrimo dalyviai mano turintys socialinio jautrumo gebėjimų. Tuo tarpu sąlyginai mažiau yra įvertinti gebėjimai susiję su tinkamu problemų sprendimu: „galvoju, kaip reikia išspręsti problemas“, „moku tinkamai elgtis įvairiose situacijose“ jų atpažinimu, tai parodo paprastesnes, su sprendimo priėmimo gebėjimais susijusias savybes: „surandu tinkamus sprendimus problemoms panaikinti“.

Apibendrinant kontrolinės ir eksperimentinės grupių vidurkių gautus duomenis po vykdomos programos, pastebime, kad eksperimentinės grupės ugdytiniai bendravimo, dalyvavimo, emocinius, socialinės kognicijos įgūdžius vertina šiek tiek aukščiau nei kontrolinė grupė. Taip pat galime išvelgti, kad ne tik ugdymo užsiėmimuose dalyvavusios eksperimentinės ir kontrolinės grupės socialiniai įgūdžiai pasikeitė teigiama linkme. Galime daryti prielaidą, kad socialiniai įgūdžiai ugdomi ne tik organizuojamose programose, bet ir kasdienėje veikloje. Taip pats socialinių įgūdžių pasikeitimus gali įtakoti ir mokinių turimi elgesio ir emocijų sutrikimai, jų emocinė būseną.

2.5. Kontrolinės ir eksperimentinės grupių socialinių įgūdžių palyginimas prieš ir po eksperimento

Baigus vykdyti ugdomąjį eksperimentą, siekiant išsiaiškinti socialinių įgūdžių ugdymo programos pokyčius buvo tęsiamas tyrimas, taikant tą patį klausimyną, pirminės apklausos metu, skirtą visiems ugdytiniais. Antros apklausos metu buvo apklausiami dešimt kontrolinės ir dešimt eksperimentinės grupės mokinių. Apklausos metu buvo užduodami tie patys teiginiai kaip ir prieš ugdomąjį eksperimentą. Norint palyginti vykdytos socialinių įgūdžių ugdymo programos poveikį elgesio ir emocijų sutrikimų turintiems ugdytiniais buvo apskaičiuoti šių įgūdžių grupių pateiktų teiginių vidurkiai, o dviejų priklausomų imčių lyginimui (*prieš ir po eksperimento*) taikytas *Porinis Studento t kriterijus*.

Tyrimo rezultatai apie elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių interakcijos įgūdžių charakteristikos pokyčius pateikiami 16 lentelėje.

Interakcijos įgūdžių charakteristikos

Kintamasis	Kontrolinė grupė (N=10)		p	Eksperimentinė grupė (N=10)		p
	Vidurkis prieš eksperimentą (M)	Vidurkis po eksperimento (M)		Vidurkis prieš eksperimentą (M)	Vidurkis po eksperimento (M)	
Pasisuku į asmenį, aki su juo kalbuosi	2,90	3,00	0,823	3,20	3,30	0,847
Laukiu eilės, kai noriu ką nors pasakyti	2,20	2,50	0,394	2,10	2,50	0,269
Mandagiai elgiuosi su kitais asmenimis	2,56	2,89	0,397	2,30	2,70	0,168
Moku pasiekti savo tikslus	3,00	3,10	0,811	2,70	2,60	0,847
Žinau, kaip apginti savo teises	2,60	3,20	0,051	2,90	3,00	0,823
Moku pasipriešinti, kai kiti mane spaudžia	3,30	3,40	0,726	2,90	2,70	0,642
Gebu pasakyti „ne“, kai nenoriu atlikti tai, kas nepatinka man	3,40	3,40	1,000	3,30	2,80	0,213
Nepasiduodu kitų blogai įtakai	3,10	3,10	1,000	3,20	2,70	0,213
Aš galiu nereaguoti į kitų neigiamas emocijas	2,80	2,80	1,000	3,00	2,40	0,405

Tyrimo duomenys atskleidė, kad interakcijos įgūdžių bloke statistiškai reikšmingo pokyčio nėra, tačiau vertinant abiejų grupių vidurkius prieš po eksperimento matome, nežymius, bet teigiamus pasikeitimus. Tiek kontrolinėje tiek eksperimentinėje grupėje didžiausi pokyčiai pastebimi savo teisių gynimo (kontrolinė grupės teiginio „žinau, kaip apginti savo teises“ vidurkis išaugo iki 3,20, o eksperimentinės iki 3,00), mandagaus elgesio su kitais gebėjimuose. Tačiau tyrimo dalyviams vis dar sunku atsispirti neigiamam aplinkos poveikiui. Vaitiekienės (2013) tyrimo metu gauti rezultatai rodo, kad tiriamieji nesugeba elgtis mandagiai, įtraukiant bendravimą su kitais asmenimis. Raudeliūnaitė, Paigozina (2009) svarbiausiais savikontrolės įgūdžių komponentais pabrėžia asmens gebėjimas valdyti savo jausmus, laikytis nustatytų normų bei taisyklių, nepasiduoti blogai kitų įtakai, pasipriešinti kitų spaudimui.

Bendravimo įgūdžių bloke pateikiami žymūs pasikeitimai (žr. 17 lentelę). Išsami bendravimo įgūdžių lentelė pareikiama prieduose (Nr. 8)

Bendravimo įgūdžių charakteristikos

Kintamasis	Kontrolinė grupė (N=10)		p	Eksperimentinė grupė (N=10)		p
	Vidurkis prieš eksperimentą (M)	Vidurkis po eksperimento (M)		Vidurkis prieš eksperimentą (M)	Vidurkis po eksperimento (M)	
Moku kitų asmenų paprašyti, kad man padėtų	2,90	3,00	0,780	2,50	3,00	0,046
Moku mandagiai kalbėtis su žmonėmis	3,10	2,80	0,279	2,50	2,90	0,168
Nepertraukinėju, kai kitas kalba	2,50	2,90	0,269	2,70	2,40	0,279
Klausausi to, ką sako kiti	2,30	2,70	0,462	2,60	3,20	0,024
Kalbėdamasis neprieinu per arti kito asmens	3,00	3,20	0,662	2,50	2,50	1,000
Aš labai noriu bendrauti su kitais asmenimis	3,30	3,10	0,591	2,89	3,44	0,045
Moku draugiškai sutarti su kitais	3,30	3,00	0,468	3,10	2,90	0,619
Galiu nesustodamas pasakoti kokią nors istoriją	3,00	3,20	0,619	2,80	2,60	0,678
Sakau gerus žodžius kitiems asmenims	2,80	2,10	0,066	2,40	3,10	0,025
Moku priimti ir kitų nuomonę	2,70	2,60	0,823	2,70	2,80	0,811
Suprantu, kad visi mes esame skirtingi	2,11	2,56	0,169	2,88	2,75	0,802
Greitai suprantu, kad tuoj bus konfliktas	2,40	2,50	0,847	2,30	2,40	0,758
Moku spręsti ginčus be muštynių	2,20	2,20	1,000	2,80	2,60	0,591
Kai esu kaltas, tai pripažįstu	2,80	2,70	0,832	3,11	2,78	0,347

Analizuojant elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių mokinių bendravimo įgūdžius pastebime statistiškai reikšmingų pokyčių eksperimentinės grupės atžvilgiu. Tokie rezultatai rodo, kad po vykdomų užsiėmimų tyrimo dalyviai *geba labiau paprašyti pagalbos* (statistiškai reikšmingas skirtumas įgyvendinus ugdymo(si) programą – (p - 0,046), *išklausyt, i ką sako kiti* (p - 0,024), *rodo norą bendrauti su kitais asmenimis* (p - 0,045), *kitų asmenų atžvilgiu sako gerus žodžius* (p - 0,025). Šie teiginiai parodo, jog užsiėmimuose dalyvavę ugdytiniais labiau išlavino verbalinio kontakto ir komunikavimo gebėjimai bei socialinio ekspresyvumo gebėjimus.

Tuo tarpu, neverbaliniai, tarpasmeniniai, lankstumo ir adaptyvumo, konfliktų sprendimo gebėjimai lieka ypatingai svarbūs ne tik eksperimentinei, bet ir kontrolinei grupėms, nes vidurkių įverčiai žemi ir stipriai nepakito. Elgesio ir emocijų sutrikimų turintiems mokiniams dažnai kyla konfliktų bendraujant tiek su bendraamžiais tiek su suaugusiais, tai rodo kitų

bendravimo įgūdžių: tarpasmeninių, lankstumo ir adaptyvumo, neverbalinio komunikavimo gebėjimų trūkumą. Raudeliūnaitė, Paigozina (2009), nurodo, kad konflikto sprendimo įgūdžiai asmeniui suteikia galimybę susikoncentruoti ties konfliktą sukėlusia priežastimi bei spręsti kilusį konfliktą derybų keliu, ieškant kompromiso.

Kita svarbi elgesio ir emocijų turinčių vaikų dalyvavimo įgūdžių grupė bei jos rezultatai pateikiami 18 lentelėje.

18 lentelė

Dalyvavimo įgūdžių charakteristikos

Kintamasis	Kontrolinė grupė (N=10)		p	Eksperimentinė grupė (N=10)		p
	Vidurkis prieš eksperimentą (M)	Vidurkis po eksperimento (M)		Vidurkis prieš eksperimentą (M)	Vidurkis po eksperimento (M)	
Leidžiu kitiems išsakyti, ką jie galvoja	2,70	2,70	1,000	2,40	2,90	0,138
Moku dirbti su kitais asmenimis grupėje	2,70	3,00	0,279	2,40	2,50	0,798
Pirmas imuosi ką nors daryti	2,20	2,30	0,726	2,10	2,30	0,443
Teikiu pasiūlymus kitiems asmenims, kaip atlikti užduotį	1,90	2,30	0,423	2,30	2,60	0,279
Man įdomu, kaip kitiems sekasi	2,30	2,40	0,780	2,30	3,20	0,029
Esu pasiruošęs kitiems padėti, kai jiems reikia pagalbos	2,70	2,20	0,273	2,67	3,44	0,043

Tyrimo rezultatai rodo, kad eksperimentinėje grupėje yra statistiškai patikimų pokyčių ugdant veikimo grupėje gebėjimus. Dalyvavę socialinių įgūdžių ugdymo programoje mokiniai pažymi, kad jiems įdomu kaip sekasi kitam ($p = 0,029$), taip pat jie nurodo, jog yra pasiruošę padėti kitiems ($p = 0,043$). Tačiau atsižvelgiant į gautus rezultatus, vis dar išlieka būtinybė lavinti šiuos gebėjimus. Nes šita įgūdžių grupė itin svarbi elgesio ir emocijų sutrikimų turintiems ugdytiniams. Svarbu, išmokyti veikimo grupėje gebėjimų. Praktikoje dažnai susiduriama, kad elgesio ir emocijų sutrikimų turintiems vaikams sunkiai sekasi dalyvauti grupės veikloje, išklausti kitą grupės narį, teikti pasiūlymus, susilaikyti nuo neigiamų komentarų ir pan. Vaitiekinės (2013) tyrimo rezultatų duomenimis, vaikai stokojantys socialinių įgūdžių nesugeba dalintis. Šis požymis taip pat būdingas dirbant grupėje

Emocinių įgūdžių charakteristikos

Kintamasis	Kontrolinė grupė (N=10)		p	Eksperimentinė grupė (N=10)		p
	Vidurkis prieš eksperimentą (M)	Vidurkis po eksperimento (M)		Vidurkis prieš eksperimentą (M)	Vidurkis po eksperimento (M)	
Moku apibūdinti savo jausmus	2,70	2,30	0,223	2,40	2,80	0,223
Žinau, kam esu gabus	3,00	2,70	0,343	2,50	2,40	0,758
Žinau savo silpnąsias puses	2,80	2,60	0,662	2,80	2,70	0,780
Pasitikiu savo jėgomis atlikdamas užduotį	2,80	2,40	0,343	2,60	2,60	1,000
Moku teigiamai save apibūdinti	2,80	2,30	0,273	2,50	2,20	0,434
Moku parodyti pasitenkinimą	2,50	2,70	0,642	2,60	3,20	0,050
Moku suvaldyti savo baimes, nerimą	2,40	2,30	0,798	2,30	2,60	0,394
Moku kontroliuoti savo jausmus	2,50	2,20	0,343	2,60	2,50	0,840
Nesupykstu, kai man kiti savo pastabas	2,50	2,20	0,496	2,70	2,70	1,000
Skatinu save užbaigti pradėtą darbą	2,00	2,67	0,195	2,60	2,50	0,798
Moku suprasti kito asmens emocijas ir jausmus	2,30	2,50	0,662	2,70	2,80	0,823
Man įdomu, kai kitas asmuo jaučiasi	2,50	2,30	0,591	2,40	3,30	0,019
Gebu paguosti nusiminusį ar liūdintį asmenį	3,00	2,30	0,173	3,00	3,20	0,619

Atlikus tyrimą, rezultatai rodo, jog emocinių įgūdžių grupėje yra teigiamų pokyčių. Čia gauti du statistiškai reikšmingi rezultatai, kurie nurodo tyrimo dalyvių *gebėjimą reikšti pasitenkinimą esama situacija* ($p = 0,050$) bei *susidomėjimą kito asmens jausmais* ($p = 0,019$).

Išlieka silpni savęs supratimo, vertinimo, gebėjimai. Tyrimo dalyviams vis dar sunku suprasti bei kontroliuoti savo jausmus, įvardinti savo teigiamas savybes, pasitikėti savimi ir pan. tuo tarpu Šniras (2005) aiškina, kad teigiamai save vertinantys paaugliai labiau pasitiki savimi, geba geriau užmegzti draugystę su bendraamžiais, o neigiamai save vertinantys – sunkiai bendrauja, dažniau jaučiasi vieniši, labiau linkę priimti neadekvačius sprendimus, blogiau mokosi.

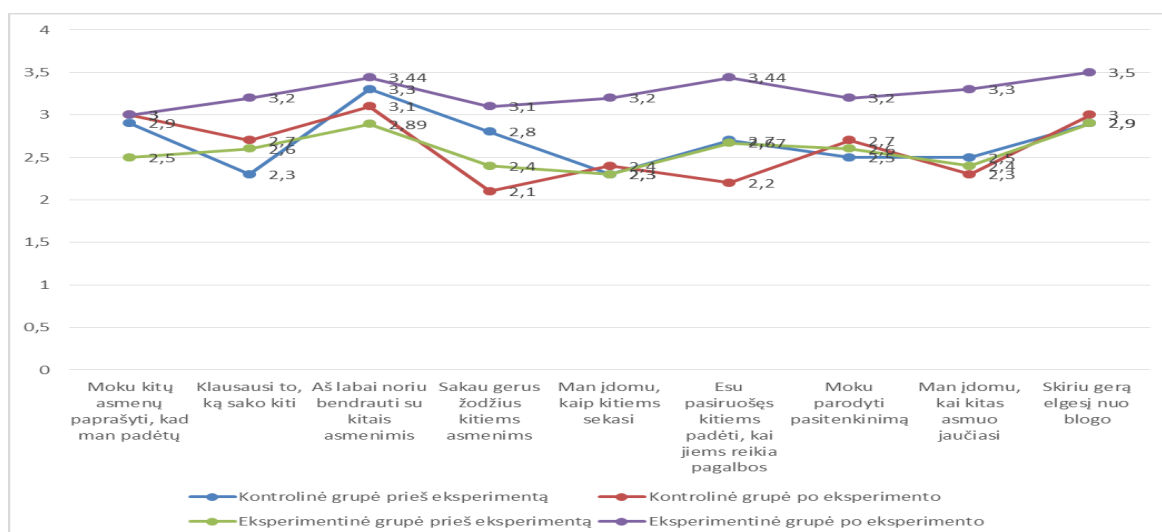
Penktoji socialinių įgūdžių grupė – socialinės kognicijos įgūdžių. Socialinės kognicijos įgūdžių charakteristikų pokyčiais po ugdomojo eksperimento pateikiami 20 lentelėje.

Socialinės kognicijos įgūdžių charakteristikos

Kintamasis	Kontrolinė grupė (N=10)		p	Eksperimentinė grupė (N=10)		p
	Vidurkis prieš eksperimentą (M)	Vidurkis po eksperimento (M)		Vidurkis prieš eksperimentą (M)	Vidurkis po eksperimento (M)	
Randu kalbą su kitais asmenimis	2,90	2,80	0,758	2,40	2,70	0,520
Reaguju į kito asmens balso toną	2,60	2,90	0,496	2,80	2,90	0,678
Kreipiu dėmesį į kito asmens veido išraišką	2,20	2,50	0,520	3,00	2,70	0,343
Skiriu gerą elgesį nuo blogo	2,90	3,00	0,625	2,90	3,50	0,011
Žinau, kad negalima blogai elgtis	3,20	3,20	1,000	3,22	3,33	0,799
Suprantu, kad mano elgesys gali padaryti kam nors gerą arba blogą	3,10	3,10	0,780	3,10	3,10	1,000
Moku tinkamai elgtis įvairiose situacijose	2,70	2,80	1,000	2,50	2,40	0,726
Galvoju, kaip reikia išspręsti problemas	2,50	2,50	0,245	3,10	2,50	0,193
Surandu tinkamus sprendimus problemoms panaikinti	2,00	2,60	0,111	2,70	2,40	0,499

Analizuojant socialinės kognicijos įgūdžius, matome ugdymo užsiėmimuose dalyvavusios eksperimentinės grupės statistiškai reikšminga pokytį. Tyrimo dalyviai teigia, kad geba skirti gerą elgesį nuo blogo. Elgesio ir emocijų sutrikimų turintiems mokiniams šis pokytis turbūt pats svarbiausias. Nors šį sutrikimą turintys ugdytiniai dažnai klysta, susiduria su konfliktinėmis situacijomis, dažnai pasielgia netinkamai įvairiose situacijose, tačiau skiria gerą elgesį nuo blogo. Todėl galime daryti prielaidą, kiekvieną kartą pasielgus netinkamai tai įtakoja elgesio ir emocijų sutrikimus lydinčios priežastys.

Palyginus eksperimentinės grupės socialinių įgūdžių pasikeitimus prieš programą ir po jos, nustatyta, kad statistiškai patikimai ($p < 0,05$) skiriasi: bendravimo, dalyvavimo, emociniai, socialinės kognicijos įgūdžių grupės. Tyrimo duomenų analizė rodo, kad po vykdomų socialinių įgūdžių ugdymo užsiėmimo, gauti 9 statistiškai reikšmingi pokyčiai (žr. 4 pav.).

4 pav. Kontrolinės ir eksperimentinės grupių socialinių įgūdžių vidurkiai prieš ir po eksperimento

Tyrimas leido įvertinti elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių socialinių įgūdžių ugdymo programos poveikį. Grafike (4 pav.) vaizduojami kontrolinės ir eksperimentinės grupių pokyčiai prieš ir po socialinių įgūdžių ugdymo programos.

Gauti duomenys po ugdomojo eksperimento atskleidė, jog eksperimento metu taikyta užsiėmimų programa darė reikšmingą įtaką ($p < 0,05$) socialinių įgūdžių raiškai. Vykdamas ugdomąjį eksperimentą, tyrimo rezultatai parodė, kad eksperimentinėje grupėje statistiškai 4 reikšmingi pokyčiai buvo nustatyti bendravimo įgūdžiuose (*moku kitų asmenų paprašyti, kad man padėtų; klausausi to ką sako kiti; aš labai noriu bendrauti su kitais asmenimis; sakau gerus žodžius kitiems*), 2 – dalyvavimo įgūdžiuose (*man įdomu kaip kitiems sekasi; esu pasiruošęs kitiems padėti, kai jiems reikia pagalbos*), 2 – emociniuose įgūdžiuose (*moku parodyti pasitenkinimą; man įdomu kaip kitas asmuo jaučiasi*) ir 1 statistiškai reikšmingas pokytis socialinės kognicijos įgūdžių grupėje (*skiriu gerą elgesį nuo blogo*). Visuose, išskyrus interakcijos įgūdžius buvo gauti statistiškai reikšmingi pasikeitimai.

Grafike vaizduojami abiejų grupių pokyčiai. Tačiau eksperimentinės grupės pokyčiai ryškesni nei kontrolinės. Tokiu atveju galime daryti prielaidą, kad socialinių įgūdžių ugdymas vyksta kasdien, įvairiose veiklose. Mokiniai daugelį dalykų mokosi stebėdami suaugusiuosius ir konstruodami jų elgesį, o įgūdžiai geriausiai įgyjami praktikoje. Taip pat nereikia pamiršti, kad elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių vaikų savijauta, supratimas apie tam tikras situacijas yra sąlygojamas sutrikimo pasireiškimo veiksnių.

Nors, po ugdomojo eksperimento matomi pasikeitimai, tačiau didelių pokyčių nebuvimą būtų galima susieti su socialinių įgūdžių ugdymo programos trukme. Manoma, kad elgesio ir emocijų sutrikimų turintiems mokiniams socialinių įgūdžių ugdymo programa laiko atžvilgiu turėtų būti ilgesnė, vykdoma nuolat ir dirbant skirtingose veiklose. Taip pat tikslinga koreguoti ir pritaikyti užsiėmimų užduotis elgesio ir emocijų sutrikimų turintiems ugdytiniams, atsižvelgiant į jų individualias galimybes.

Išvados

1. Mokslinės literatūros analizė atskleidė, kad elgesio ir emocijų sutrikimų turintiems ugdytiniams būdinga silpna mokymosi motyvacija, neadekvatus savęs vertinimas, komplikotas, apsunkintas bendravimas su bendraamžiais bei suaugusiais, silpni socialiniai įgūdžiai. Viena svarbiausių problemų yra ta, kad vaikų elgesio ir emocijų sutrikimai, jų pasireiškimo pobūdis bei turimi socialiniai įgūdžiai trukdo jų sėkmingai socializacijai.

Socialiniai įgūdžiai aiškinami kaip efektyvus bendravimas ir bendradarbiavimas, savęs pažinimas, gebėjimai reikšti savo nuomonę, paprašyti pagalbos, efektyviai spręsti problemas. Ugdant elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių socialinius įgūdžius, būtina atsižvelgti į sutrikimo pobūdį, turimus socialinius įgūdžius bei jų individualias galimybes. Todėl ugdytiniai išugdę šiuos įgūdžius geba prisitaikyti prie nuolat besikeičiančios socialinės aplinkos, suvokti savo bei kitų asmenų emocijų raišką, veiksmingai spręsti konfliktus ir kūrybiškai bendrauti ir bendradarbiauti.

2. Atlikus ugdytinių turinčių elgesio ir emocijų sutrikimų, socialinių įgūdžių vertinimą prieš socialinių įgūdžių ugdymo programos vykdymą, išryškėjo, kad elgesio ir emocijų sutrikimų turintiems ugdytiniams būdingi silpni socialiniai įgūdžiai, taip pat silpniau išreikšti dalyvavimo ir emociniai įgūdžiai. Mokiniais sunku veikti grupėje, jie lengviau susikaupia dirbant individualiai, sunku suvokti savo ir kito jausmus, emocijas, įvertinti savo galimybes ir teigiamas savybes. Pažymėtina, kad silpni emociniai įgūdžiai taip pat apriboja ir bendravimo galimybes. Tai reiškia, kad ugdytiniams sunku kontroliuoti savo veiksmus, tinkamai spręsti konfliktines situacijas, ieškoti tinkamų sprendimo būdų. Elgesio ir emocijų sutrikimų turintys ugdytiniai pasižymi kiek stipresniais bendravimo (rodo norą bendrauti, lengvai prisitaiko prie naujos aplinkos ir nepažįstamų asmenų, žino savo teises), interakcijos (geba atsispirti neigiamai įtakai, kitų spaudimui) bei socialinės kognicijos įgūdžiais (geba suvokti netinkamus savo poelgius, numato netinkamų poelgių pasekmes). Tyrimo rezultatai atskleidė jog didesnę dėmesį reikia skirti emocijų ir dalyvavimo įgūdžių ugdymui.

3. Įvertinus elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių socialinius įgūdžius po ugdymo programos vykdymo rezultatai atskleidė pokyčius eksperimentinėje ir kontrolinėje grupėse. Kontrolinės grupės ugdytiniai pasižymi gebėjimu apginti savo teises, pasipriešinti neigiamai nuomonei, lengva susipažinti su kitais asmenimis, taip pat bendraujant geba palaikyti pokalbį su kitais asmenimis. Tačiau šios grupės mokiniams sunku dirbti grupėje, reikšti ir kontroliuoti savo emocijas, suvokti kitų jausmus, tinkamai

elgtis įvairiose situacijose. Tokie rezultatai atkleidžia jog kontrolinės grupės mokiniams stinga dalyvavimo, emocinių ir socialinės kognicijos įgūdžių. Eksperimentinės grupės ugdytiniai savo bendravimo, dalyvavimo, emocinius ir socialinės kognicijos įgūdžius vertina šiek tiek aukščiau nei kontrolinės grupės ugdytiniai. Po taikomos ugdymo programos ugdytiniai suvokia ugdomų įgūdžių svarbą, tačiau atsidūrus tam tikrose situacijose dažnai pasielgia įprastai. Tokiems rezultatams įtakos galėjo turėti sutrikimų priežastys bei socialinių įgūdžių ugdymo stoka.

4. Lyginant kontrolinės ir eksperimentinės grupės socialinių įgūdžių charakteristikas, tyrimo metu gauti duomenys po ugdomojo eksperimento atskleidė, jog taikytas socialinių įgūdžių ugdymas turėjo reikšmingų pokyčių eksperimentinės grupės bendravimo, dalyvavimo, emocinių, socialinės kognicijos įgūdžiams. Eksperimentinės grupės ugdytiniai žino kaip apginti savo teises, rodo didesnę poreikį bendrauti, suvokia mandagaus bendravimo, darbo grupėje svarbą taip pat skiria gerą elgesį nuo blogo, atkreipia dėmesį į kito jausmus. Palyginus tyrimo rezultatus pastebėti teigiami pokyčiai tiek kontrolinėje tiek eksperimentinėje grupėse. Socialinių įgūdžių ugdymo programoje dalyvavę ugdytiniai suvokia programos metu ugdomų įgūdžių svarbą, susidūrus su atitinkamomis problemomis geba paaiškinti tinkamus problemų sprendimo būdus, bendraudami su suaugusiais dažniau laikosi mandagumo taisyklių, geriau jaučiasi bendraamžių grupėje. Tokia situacija tik parodo, jog ir toliau būtina ugdyti elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių mokinių socialinius įgūdžius daug ilgesį laiką ir įvairiose veiklose, koreguojant užduotis, jas pritaikant pagal ugdytinio individualias galimybes.
5. Remiantis tyrimo rezultatais galima teigti, kad pasitvirtino hipotezė, jog socialinių įgūdžių programos vykdymas turės teigiamų pokyčių elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių socialinių įgūdžių atžvilgiu.

Projektas

1. Projekto aprašymas

1.1. projekto anotacija (trumpas projekto pristatymas nuo 1000 iki 2000 spaudos ženklų)
<p>Emocijų ir elgesio sutrikimai apibrėžiami kaip heterogeniška grupė sutrikimų, pasireiškiančių elgesio ar/ir emocinėmis reakcijomis, ryškiai besiskiriančiomis nuo įprastų amžiaus, kultūros ir etinių normų bei išreikštu nedėmesingumu, impulsyvumu ar/ir prasta elgesio reguliacija. Dauguma ugdytinių turinčių elgesio ir emocijų sutrikimų pasižymi silpna mokymosi motyvacija, neadekvačiu savęs vertinimu, komplikuoju, ap sunkintu bendravimu su bendraamžiais bei suaugusiais, empatiškumo trūkumu aplinkinių atžvilgiu, žmonių vengimu, nepasitikėjimu aplinkiniais, agresyviu elgesiu, savęs nekontroliavimu, socialinės patirties stoka, tarpasmeninių santykių palaikymo nepastovumu ir ribotumu, integravimosi į visuomenę sunkumais ir kt. Visi šie požymiai taip pat glaudžiai susiję su turimais ugdytinių socialiniais įgūdžiais.</p> <p>Socialinių įgūdžių ugdymas padeda lengviau užmegzti ir išlaikyti tarpasmeninius santykius, paprašyti pagalbos, išsakyti savo jausmus, apginti savo nuomonę, veiksmingai spręsti konfliktines situacijas, atsispirti neigiamiems poveikiams ir kt.</p> <p>Šiuo projektu siekiama, kad ugdytinis, baigęs socialinių įgūdžių ugdymo programą, gebėtų bendrauti ir bendradarbiauti, veikti grupėje, išvengtų patyčių, gebėtų prisitaikyti naujose situacijose, numatytų tinkamus problemų (konfliktų) sprendimo būdus.</p> <p>Projekto metu numatyta koreguoti autorės parengtą klausimyną, apklausiant mokinius siekiama įvertinti mokinių turimus socialinius įgūdžius. Atsižvelgiant į mokinių sutrikimus bus sukurta socialinių įgūdžių ugdymo programa pritaikant užduotis elgesio ir emocijų sutrikimų turintiems mokiniams. Mokykloje apmokant švietimo pagalbos specialistus bus organizuojama ir vedama socialinių įgūdžių ugdymo programa. Pasibaigus ugdymo programai naudojant pirminės apklausos metu taikytą metodą, bus siekiama išsiaiškinti socialinių įgūdžių charakteristikų pokyčius ar vykdyta programa turės teigiamų pokyčių mokinių socialiniams įgūdžiams.</p>
1.2. Projekto tikslas
Parengti ugdymo programą, orientuotą į elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių socialinių įgūdžių ugdymą.
1.3. Projekto uždaviniai
<ol style="list-style-type: none">
1. Pakoreguojant autorės socialinių įgūdžių klausimyną, identifikuoti elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių mokinių esamus socialinius įgūdžius.
2. Parengti socialinių įgūdžių ugdymo programą, pritaikant užduotis elgesio ir emocijų sutrikimų turintiems ugdytiniams.
3. Organizuoti socialinių įgūdžių ugdymo programą vykdant užsiėmimus.
4. Pasibaigus socialinių įgūdžių ugdymo programai įvertinti teigiamą programos poveikį elgesio ir emocijų sutrikimų turintiems mokiniams.

2. Projekto poreikio pagrindimas

2.1. Situacijos (problemos) analizė: atlikti tyrimai, kiti duomenys¹³
Remiantis gautais autorės tyrimo rezultatais pastebime, kad elgesio ir emocijų sutrikimų turintys ugdytiniai pasižymi silpnais socialiniais įgūdžiais. 2014 m kovo-balandžio mėnesiais elgesio ir emocijų sutrikimų turintiems ugdytiniams taikyta socialinių įgūdžių ugdymo programa turėjo teigiamą poveikį. Lyginant kontrolinės ir eksperimentinės grupės socialinių įgūdžių charakteristikas, tyrimo metu gauti duomenys po ugdymojo eksperimento atskleidė, jog eksperimento metu taikyta užsiėmimų programa darė reikšmingą įtaką bendravimo, dalyvavimo, emocinių, socialinės kognicijos įgūdžių raiškai. Todėl manoma, kad būtų tikslinga organizuoti ugdymo užsiėmimų programą projektuojant naują programą, pritaikant elgesio ir emocijų sutrikimų turintiems mokiniams. Tokiu būdu siekiant lavinti elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių socialinius įgūdžius.
2.2. Nacionaliniai ir/ar tarptautiniai (ES) dokumentai, pagrindžiantys projekto reikalingumą
LR ŠMM ministro įsakymas „Dėl mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, grupių nustatymo ir specialiųjų ugdymosi poreikių skirstymo į lygius“ (2011); Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymas (2013); Lietuvos Respublikos vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas (2011); Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl darnaus vystymosi strategijos patvirtinimo ir įgyvendinimo“ (2003).

3. Projekto tikslinės grupės

1.1. Projekto tikslinės grupės
Elgesio ir emocijų sutrikimų turintys ugdytiniai
Iš viso: (15 merginų) (45 vaikinai)

¹³ Situacijos analizė turi būti grindžiama ir magistro baigiamojo darbo empirinio tyrimo rezultatais

4. Projekto planas ir veiklos

Veiklos pav.	Mėnesiai											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1 veikla (mokinių socialinių įgūdžių įvertinimo klausimyno parengimas)	X											
2 veikla (mokinių socialinių įgūdžių indentifikavimas)	X											
3 veikla (socialinių įgūdžių ugdymo programos rengimas)		x										
4 veikla (švietimo pagalbos specialistų apmokymas, dirbant su socialinių įgūdžių ugdymo programa)		x										
5 veikla (socialinių įgūdžių ugdymo programos vykdymas)			x	x	x				x	x	x	
6 veikla (socialinių įgūdžių programos poveikio įvertinimas)												x

5. Planuojami rezultatai

5.1. Projekto poveikis tikslinėms grupėms
Ugdytiniai sustiprins interakcijos, bendravimo, dalyvavimo, socialinės kognicijos ir emocinius įgūdžius bei gebėjimus. Įgyti socialiniai įgūdžiai leis mokiniui lengviau socializuotis, užimti tam tikrą vietą visuomenėje, palaikyti pozityvius santykius bendraamžių ir suaugusių tarpe, elgtis tinkamai, veiksmingai susidoroti su iškilusiomis problemomis, taikiai spręsti konfliktus, kontroliuoti savo elgesį, emocijas, suprasti kitus asmenis, jų jausmus ir pan.) Dalyvaujantys ugdytiniai socialinių įgūdžių ugdymo programoje patirs daugiau teigiamų emocijų;
5.2. Projekto metu planuojami sukurti inovaciniai produktai (metodai, programos, mokomoji medžiaga, publikacijos, etc.). Projekto metu planuojama sukurti socialinių įgūdžių programą, kurios turinį sudarys užduotys skirtos elgesio ir emocijų sutrikimų turintiems mokiniams.
1.3. Projekto tęstinumas. Siekiant lavinti ugdytinių socialinius įgūdžius, tikslinga tęsti projektą.
5.4. Numatomas poveikis:
5.4.1. horizontaliu lygiu (politikai) (teisės aktai, viešumas, etc.)
Ugdant elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių mokinių socialinius įgūdžius, įtraukiant į neformalųjį švietimą bus prisidedama prie Darnaus vystymosi strategijos įgyvendinimo uždavinių.
5.4.2. vertikaliu lygiu (praktikai)
Sudaryta socialinių įgūdžių ugdymo programa bus tinkama naudoti ugdant kitus mokinius; ugdant mokinių socialinius įgūdžius specialistai įtvirtins teorines žinias, turės galimybę dalintis gerąja patirtimi; įvertinant socialinių įgūdžių programos poveikį bus galimybė jį koreguoti siekiant toliau ugdyti mokinių socialinius įgūdžius; vykstant projektui tikėtina, jog dalyviai patirs daugiau teigiamų emocijų, lavės jų socialiniai įgūdžiai.

6. Išlaidos

Eil. Nr.	Projekto išlaidos	2016 metai	2017 metai	Išlaidos iš viso
1.	Projekto administracinės išlaidos			
	Popierius, rašikliai, telefonas	30	20	
	Iš viso:	30	20	50
2.	1 veikla			
	mokinių socialinių įgūdžių įvertinimo klausimyno koregavimas	-	-	
	Iš viso:			
3.	2 veikla			
	socialinių įgūdžių ugdymo programos rengimas	50	-	
	Iš viso:	50		50
4.	3 veikla			
	Švietimo pagalbos specialistų apmokymas, dirbant su socialinių įgūdžių ugdymo programa	30	-	
	Iš viso:	30		30
5.	4 veikla			
	socialinių įgūdžių ugdymo programos vykdymas	200	200	
	Iš viso:	200	200	400
6.	5 veikla			

	socialinių įgūdžių programos poveikio įvertinimas	-	45	
	Iš viso:		45	45
	Kitos išlaidos			
	IŠ VISO:	310	265	575

7. Finansavimo šaltiniai

Šaltinis	Suma. Lt
1. Paramos lėšos	300
2. Pareiškėjo ir partnerių lėšos	70
3. Nacionalinės lėšos (valstybės biudžeto, savivaldybės biudžeto lėšos)	
4. Privačios lėšos	205
5. Kiti šaltiniai (įvardinti) (gali būti kiti potencialūs finansavimo fondai)	

Literatūra

1. Ališauskas, A. Šimkienė, G. (2013). Mokytojų patirtys, ugdant mokinius, turinčiu elgesio ir (ar) emocijų problemų. *Specialusis ugdymas*, 1 (28), 51-61.
2. American Institutes for Research, Washington, DC. Center for Effective Collaboration and Practice. Special Education Programs (ED/OSERS), Washington, DC.
3. Ališauskienė, S. ir Miltenienė, L. (2004). Bendradarbiavimas tenkinant specialiuosius ugdymosi poreikius. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
4. Almonaitienė, J. (2002). Bendravimo menas ir mokslas. J. Almonaitienė (Red.). *Bendravimo psichologija* (p. 9-30). Kauno technologijos universitetas.
5. Astrauskienė, A., Bankauskienė, I., Grimalauskienė, O., Leonienė, V., Šarkanė, R. (2009). *Vaikų gyvenimo įgūdžių ugdymas*. Metodinė medžiaga pedagogams, psychologams, socialiniams pedagogams, socialiniams darbuotojams ir kitiems specialistams, dirbantiems su vaikais ir paaugliais. Narkotikų kontrolės departamentas prie LRV. Vilnius.
6. Bakutytė R., Geležinienė, R., Gumuliauskienė, A., Juodraitis, A., Jurevičienė, M., Šapelytė, O. (2013). Socializacijos centro veiklos modeliavimas: ugdytinių resocializacijos procesų valdymas ir metodika. Vilnius. BMK leidykla.
7. Bankauskienė, I. (2013). Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo prevencija: samprata ir modeliai. Informacinis leidinys Narkotikų, tabako ir alkoholio kontrolės departamentas.
8. Bandura, A. (1986). Social foundation of thought and action: A social – cognitive theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice – Hall.
9. Barkauskienė, R., Kundrotaitė, G., Grauslienė, I., Gervinskaitė-Paulaitienė, L., Čekuolienė, D., Zbarauskaitė, A. (2014). Elgesio sunkumai ir asmenybės bruožai vaikystėje. *Psichologija*, 50, 18-32.
10. Berns, R. (2009). *Vaiko socializacija: šeima, mokykla, visuomenė*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
11. Bitinas, B. (2006). *Edukologinis tyrimas: sistema ir procesas*. Vilnius: Kronta.
12. Braslauskienė, R. (2000). *Bešeimių vaikų ugdymo ypatumai globos institucijose (socialinis ir psichologinis aspektas)*. Daktaro disertacija. Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
13. Braslauskienė R., Jonutytė I., 2005, Vaikų agresyvaus elgesio prevencija ugdymo institucijose. Mokomoji knyga. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla
14. Bulotaitė, L., Gudžinskienė, R. (2004). *Gyvenimo įgūdžių ugdymo programa*. Lietuvos Respublikos Švietimo ir Mokslo Ministerija. Vilnius.

15. Bulotaitė, L. (2009). *Priklausomybių anatomija: narkotikai, alkoholis, lošimas, internetas, darbas, pirkimas*. Vilnius: Tyto alba.
16. Canney, C., Byrne, A. (2006). Evaluating Circle Time as a Support to Social Skills Development – Reflections on a Journey in School Based Research. *British Journal of Special Education*, 33 (1), 19–24.
17. Cornish, U., Ross, F. (2004). *Social Skills Training for Adolescents with General Moderate Learning Difficulties*. London: Jessica Kingsley.
18. Crebert, G., Patrick, C.J., Cragolini, V., Smith, C., Worsfold, K., Webb, F. (2011). *Teamwork Skills Toolkit*. Griffith university.
19. Chunn, L. (2007). Social Skills Group Therapy For Children With Emotional And Behavioral Problems. *Social Work Theses*. Paper 4.
20. Dervinytė-Bongarzoni, A. (2008). Pagalbos galimybės aktyvumo ir dėmesio sunkumų turintiems vaikams: metodinės rekomendacijos mokyklų specialistams. Vilnius.
21. Europos socialiniai, teisiniai ir ekonominiai projektai (2013). Palanki aplinka vaikams ir jaunimui: iššūkiai ir galimybės. Galutinė tyrimo ataskaita.
22. Fasting, R. B. (2010). Inclusion through the concept of adapted education: a review of the norwegian challenges. *Special Education*, 1 (22), 179-190.
23. Fraser, M. W., Galinsky, M. J., Smokowski, P. R., Day, S. H., Terzian, M. A., Rose, R. A., Guo S. (2005). Social Information-Processing Skills Training to Promote Social Competence and Prevent Aggressive Behavior in the Third Grade. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 73 (6) 1045–1055.
24. Gailienė, D., Bulotaitė, L., Strulienė, N. (1996). *Aš myliu kiekvieną vaiką. Apie vaikų psichologinio atsparumo ugdymą*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
25. Galkienė, A. (2005). *Heterogeninių grupių didaktika: specialieji poreikiai bendrojo lavinimo mokykloje*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
26. Geležinienė, R. (2009). Įrodymais grįstos mokytojo veiklos konstravimas ugdant emocijų ir elgesio sutrikimų turinčius mokinius. Daktaro disertacija. Šiauliai: ŠU.
27. Geležinienė, R., Ruškus, J., Balčiūnas, S. (2008). Mokytojų veiklų, ugdant emocijų ir elgesio sutrikimų turinčius vaikus, tipologizavimas. *Specialusis ugdymas*. 2008. Nr. 2 (19), 45–58.
28. Geležinienė, R. (2011). Elgesio ir emocijų sutrikimų turinčio mokinio įgalinimas skatinat dalyvavimą ugdymo procese. *Specialusis ugdymas*, 1 (24), 128-138.
29. Geležinienė, R., Vasiliauskienė, L., Vyšniauskienė, A. (2011). *Mokomės kartu*. Metodinės rekomendacijos mokytojams ir švietimo pagalbos teikėjams. Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centras.

30. Girdzijauskienė, S., Gintilienė, G., Butkienė, D., Lesinskienė, S., Pūras D. (2005). Vaikų psichinė sveikata ir psichosocialiniai veiksniai. *Nacionalinės sveikatos tarybos metinis pranešimas*. Vilnius. 61-63.
31. Gresham, F. M., Cook, C. R., Crews, S. D. (2004). Social Skills Training for Youth With Emotional and Behavioral Disorders: Validity Considerations and Future Directions. *Behavioral Disorders*, 30 (1), 32-4.
32. Grinkevičiūtė, Ž., Vyšniauskytė-Rimkienė, J. (2013). Prevencinis socialinių įgūdžių lavinimas vidurinėje mokykloje: paauglių socialinių įgūdžių raiškos ypatumai. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, 7, 141-157
33. Gudonis, V., Steponavičienė, R. (2008). Specialiojo pedagogo tarpasmeniniai santykiai. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 4 (20), 140-144.
34. Goleman, D. (2008). *Emocinis intelektas: kodėl jis gali būti svarbesnis nei IQ*. Vilnius : Presvika.
35. Goleman, D. (2009). *Visuomeninis intelektas: naujas mokslas apie žmogaus santykius*. Vilnius: Presvika.
36. Gudžinskienė, V. Kompetencijų įgijimo prielaidos ir sveikatos bei kai kurių socialinių kompetencijų raiška. Mokslo darbų apžvalga: socialiniai mokslai, edukologija (07 S). Vilnius: VPU I-kl., 2010, p. 96
37. Gudžinskienė, V. (2013) Jaunimo sveikatos socialinis ugdymas. Monografija. Mykolo Riomerio universitetas.
38. Gudžinskienė, V. (2011). Konstruktyvizmo ištakos Lietuvoje ugdant socialinius įgūdžius. *Pedagogika*, 103, 38-44
39. Gudžinskienė, V., Barkauskaitė-Lukšienė, Ž. (2013). Nuteistųjų vaikinų socialinių įgūdžių reikšmės subjektyvus vertinimas ir jų požiūris į socialinių įgūdžių ugdymą pataisos namuose. *Socialinis darbas*, 12 (2), 284-297.
40. Hallahan, D., P., Kauffman, J., M. (2003). *Ypatingieji mokiniai*. Vilnius: Alma litera.
41. Herm S. (2004). „*Sunkūs*“ vaikai. Praktiniai patarimai auklėtojams ir tėvams. Vilnius: Alma litera.
42. Ives, R. (2002). *Gyvenimo įgūdžių samprata*. In: Mokykla be narkotikų: mokytojo knyga. Vilnius: Homo liber.
43. Jull, S. K. (2008). Emotional and behavioural difficulties (EBD): the special educational need justifying exclusion. *Journal of research in special education needs*, 8(1), 13–18.
44. Juodaitytė, A. (2003). Vaikystės fenomenas: socialinis edukacinis aspektas. Monografija. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

45. Jurevičienė, M. (2012). Vidutiniškai sutrikusio intelekto vaikų socialinių įgūdžių ugdymo strategijos. Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, edukologija (07 S).
46. Justickis, V., Gervytė, J. (2011). Psichologinės pagalbos galimybės vaikams, turinties emocijų bei elgesio problemų: dialektinės elgesio terapijos efektyvumo analizė. *Socialinis darbas*, 10 (1), 120-127.
47. Kaffemanienė, I., Jurevičienė, M., Ruškus, J. (2012). Socialinių įgūdžių sampratos ir struktūros komponentų teorinė analizė Ugdymas. *Kūno kultūra. Sportas*, 3(86), 42.
48. Kaffemanienė, I. (2006). *Negalės ir socialinės gerovės tyrimų metodologijos aspektai*. Šiaulių universiteto leidykla.
49. Kajokienė, I., Žukauskienė, R. (2007). 6-18 m. vaikų reprezentacinės ir klinikinės imčių emocinių ir elgesio sunkumų sąsajų palyginimas su šeimos socialiniais, ekonominiais, demografiniais veiksniais. *Psichologija*, 36, 22-36.
50. Kennedy A. S., Pigott T. M. (2012). Title Registration for a Systematic Review: Social competence interventions for preschool-aged children with special needs in general and inclusive early childhood settings. *The Campbell Collaboration*, 2.
51. Kardelis, K. (2007). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai: vadovėlis*. Šiauliai: Lucilijus
52. Kyburienė, L. (2006). Socialiai atsiribojančių mokinių socialinės kompetencijos ypatumai. *Mokslo taikomieji tyrimai Lietuvos kolegijose*, 3, 33-41.
53. Kuprytė, J., Salatkienė, A. (2011). *Socialinių įgūdžių lavinimo programa*. VšĮ „SOPA“.
54. Kušlevič-Veršekienė, D., Pukinskaitė, R. (2009). Paauglių emocinis intelektas: psichosocialinių sunkumų, stresinių gyvenimo įvykių bei demografinių charakteristikų analizė. *Socialinis darbas*, 8 (1), 81-91
55. Langeveld, J.H., Gundersen, K.K., Svartdal, F. (2012). Social Competence as a Mediating Factor in Reduction of Behavioral Problems. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 31 (2), 1–19.
56. Laužackas, R. (2005). Profesinio rengimo metodologija: monografija. Kaunas.
57. Lekavičienė R. (2001). *Socialinės kompetencijos psichologiniai kriterijai ir vertinimas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
58. Lekavičienė R. (2004). Socialinės kompetencijos kriterijų problema: studentų socialinių įgūdžių ir socialinio prioriteto santykio tyrimas. Ugdymas. *Kūno kultūra. Sportas*, 1(51), p. 30-36
59. Lekavičienė, R., Antinienė, D. (2013). Studentų socialinės kompetencijos raiška ir dinamika. *Mokslo studija. Technologijos*. Kaunas.

60. Lesisnaskienė, S., Karalienė, V. (2008). *Emocinės raidos įtaka tolimesniam vaiko asmenybės vystymuisi*. Metodinės rekomendacijos pedagoginių psichologinių tarnybų specialistams, ikimokyklinio ugdymo pedagogams, tėvams. Švietimo ir Mokslo Ministerija, Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centras. Vilnius.
61. Lietuvos Respublikos Socialinių Paslaugų įstatymas. Nr. X-493. Įsigalioja 2006-07-01. Paskelbtas Valstybės žiniuose, 2006-02-11, Nr. 17-589.
62. Lietuvos Respublikos Švietimo įstatymas. (Aktuali redakcija nuo 2013-11-01). Nr: I-1489. Vilnius.
63. Lietuvos Respublikos vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas. (Aktuali redakcija nuo 2011-01-01). Nr. X-1238. Vilnius.
64. Lietuvos Respublikos Švietimo Mokslo Ministerijos ministro įsakymas „Dėl Mokinių, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, grupių nustatymo ir jų specialiųjų ugdymosi poreikių skirstymo į lygius tvarkos aprašo patvirtinimo“ 2011 liepos 13 d. Nr. V-1265/V-685/A1-317. Valstybės žinios, 2011-07-21, Nr. 93-4428. Vilnius.
65. Lietuvos konfliktų prevencijos asociacija. (2012). *Vaikų globos įstaigų auklėtinių savarankiško gyvenimo įgūdžių ugdymo metodai*. Metodinis leidinys. Vilnius.
66. Luobikienė, I. (2002). *Sociologinių tyrimų metodika*. Kaunas. Technologija.
67. Maag, J. W. (2005). Social Skills Training for Youth With Emotional and Behavioral Disorders and Learning Disabilities: Problems, Conclusions, and Suggestions. *Exceptionality*, 13(3), 155-172.
68. Malinauskas, R. (2004). Esminiai socialiniai įgūdžiai ir jų vertinimas (remiantis sporto pedagogų tyrimo duomenimis). *Ugdymo psichologija*, 11-12, 197-201.
69. Malinauskas R. (2006). Moksleivių socialinių įgūdžių ugdymas. Kaunas: Lietuvos kūno kultūros akademija.
70. Malinauskas, R., Dumčienė, A., Šniras, Š., Vyšniauskytė-Rimkienė, J., Malinauskienė, V. (2008). Rizikos grupės vaikų socialiniai įgūdžiai ir vidinė darna. *Sveikatos mokslai*, 3, 1658-1661.
71. Melnikova, R. (2007). *Aš, tu, mes ir pasaulis*. Etikos vadovėlio 5-6 klasei I dalies pratybų sąsiuvinis. Vilnius. Enciklopedija.
72. Melnikova, R. (2008). *Mąstau, bendrauju, gyvenu*. Etikos vadovėlio 7 klasei pratybų sąsiuvinis. Vilnius. Enciklopedija.
73. Melnikova, R. (2011). *Mokomės etikos*. Pratybų sąsiuvinis 5 klasei. Tyto alba. Vilnius.
74. Melnikova, R. (2013). *Mokomės etikos*. Pratybų sąsiuvinis 7 klasei. Tyto alba. Vilnius.
75. Mikulėnaitė, L. (2007). Vaikų, turinčių raidos sutrikimų, gydymas ir abilitacija. Vilnius.

76. Miltenienė, L., Melienė, R. (2010). Specialiojo ugdymo formos inkliuzinio ugdymo kontekste. *Specialusis ugdymas*, 1 (22), 133–140.
77. Nacionalinis medicinos klasifikacijos centras. (2008). TLK-10, sisteminis ligų sąrašas. Tarptautinės statistinės ligų ir sveikatos sutrikimų klasifikacijos dešimtas pataisytas ir papildytas leidimas. Australijos modifikacija
78. Nasvytienė, D. (2005). *Vaiko elgesio ir emocinės problemos*. Vilnius: VPU leidykla.
79. Petronienė, O. (2011). Neformalus vaikų ugdymas kaip socialinis kultūrinis reiškinys. *Socialinis ugdymas*. 17 (28), 55-71.
80. Pikūnas, J., Palujanskienė, A. (2001). *Asmenybės vystymasis*. Kelias į savęs atradimą. Kaunas.
81. Poulou, M. (2005). The prevention of emotional and behavioural difficulties in schools: Teachers' suggestions. *Educational Psychology in Practice: theory, research and practice in educational psychology*. 21 (1). 37-52.
82. Radzevičienė, L. (1997). *Ankstyvojo ir ikimokyklinio amžiaus vaikų emocijų ir elgesio sutrikimai bei jų korekcija*. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas.
83. Railienė, A. (2010). Profesijos patarėjo kompetencijų ugdymas rengiant socialinius pedagogus. Daktaro disertacija. Vilnius. Viliaus pedagoginis universitetas.
84. Raslavičienė, G., Zaborskis, A. (2002). Vaikų, augančių globos įstaigose, elgesio ir emocijų mišrių sutrikimų kaita. *Medicina*, 38 (7), 759-768.
85. Raudeliūnaitė, R. (2007). *Sutrikusio regėjimo paauglių socialiniai įgūdžiai ir jų ugdymo pedagoginės prielaidos*. Monografija. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
86. Raudeliūnaitė, D., Paigozina, R. (2009). Vaikų, gyvenančių globos namuose, socialinių įgūdžių raiškos ypatumai. *Socialinis darbas*, 8 (1), 138-146
87. Ruzgienė, A., Petružienė, S. (2005). *Vaikas ir aplinka*. Klaipėda: KU leidykla.
88. Samašonok K., Gudonis V. (2008). Paauglių, gyvenančių globos institucijose ir pilnose šeimose, socialinė kompetencija: lyties ir amžiaus ypatumai. *Ugdymo psichologija*, 19-21.
89. Samašonok, K., Gudonis, V., Juodraitis, A. (2010). *Institucinio ugdymo ir adaptyvaus elgesio dermės modeliavimas*. Monografija. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
90. Scheuermann, B. K., Hall, J. A. (2008). *Positive behavioral supports for the classroom*. USA: R. R. Donnelley and Sons.
91. Shapiro, L. E (2004). *101 ways to teach children social skills*. A ready to use, reproducible activity book. United States of America.
92. Shulman, L. (2006). *The skills of helping: Individuals, families, groups, and communities*. Belmont, CA: Thomson Learning.

93. Simėnaitė, N., Leikus, N. (2014). Pradinių klasių mokinių socialinių įgūdžių formavimas bendrojo ugdymo mokykloje. Šiuolaikinio specialisto kompetencijos: teorijos ir praktikos dermė. *VIII- osios tarptautinės mokslinės – praktinės konferencijos straipsnių rinkinys*, Kėdainiai, 95-103.
94. Socialinių įgūdžių ugdymo vadovas: pradinių klasių įgūdžiams ugdyti. Vilnius: Baltijos kopija, 2009.
95. Sturlienė, N. (2007). Paauglių socialinių įgūdžių ugdymo programa „Tiltai“. Kaunas: Arx Baltica spaudos namai.
96. Šniras, Š. (2005). Krepšinio sporto mokyklų moksleivių socialinių įgūdžių ugdymo ypatumai. Kaunas: Lietuvos kūno kultūros akademija.
97. Šniras, Š., Malinauskas, R. (2006). *Moksleivių socialinių įgūdžių ugdymas*. Studijų knyga. Kaunas: Lietuvos kūno kultūros akademija.
98. Šniras, Š., Dumčienė, A., Dumbliauskas, A. (2007) Sportuojančių ir nesportuojančių mokinių socialinių įgūdžių ypatumai. *Pedagogika*, 85, 110-115.
99. Švietimo problemos analizė (2012). *Iššūkiai mokyklai: inkliuzijos link*. Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija 6 (70). Vilnius.
100. Thacker, J., Strudwick, D., Babbedge, E. (2002). *Educating children with emotional and behavioural difficulties. Inclusive practice in mainstream schools*. London: Routledge.
101. Tidikis, R. (2003). *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas
102. Tijūnėlienė, O., Jonutytė, I. (2009). Skirtingo išsilavinimo tėvų nuostatos į vaikų socialinės kompetencijos ugdymą(si) priešmokykliniame amžiuje. *Socialinis ugdymas*. Nr. 9 (20), 70-81.
103. Tumelienė, R. (2011). Kompleksinės pagalbos organizavimas mokykloje. A. Mažylienė, R. Gutauskienė, R. Tumelienė, R. Špokienė (Reng.) *Inkliuzinis ugdymas ir komandinė pagalba mokiniui. Metodinės rekomendacijos mokytojams, švietimo pagalbos teikėjams* (p.55-97) Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centras.
104. Vaicekauskienė, V. (2006). Specialiųjų poreikių vaikų socializacijos modelis. *Pedagogika*, 83, 167-173.
105. Vaitiekienė, N. (2013). *Socialinės rizikos šeimų vaikų, lankančių dienos veiklos tarnybą, socialinių įgūdžių analizė*. Profesinės studijos, teorija ir praktika.
106. Valackienė, A., Mikėnė, S. (2008). *Sociologinis tyrimas: metodologija ir atlikimo metodika (vadovėlis)*. Kaunas: Technologija.

107. Vyšniauskytė, R. J., Kardelis, K. (2004). Paauglių socialinės kompetencijos raiška įvairaus sociometrinio statuso grupėse. *Pedagogika*.
108. Vyšniauskytė-Rimkienė, J. (2006). Paauglių socialinės kompetencijos bendrojo lavinimo mokykloje plėtojimas taikant socialinių gebėjimų modelį. Daktaro disertacija, *Socialiniai mokslai, edukologija (07 S)*. Kaunas: Lietuvos kūno kultūros akademija.
109. Vosylienė, E. Socioedukacinis darbas su vaiku. Mokomoji knyga. Vilnius: Baltos lankos, 2009, p. 105.
110. Žukauskienė, R., Leiputė, O. (2002) Vaikų ir jaunimo globos namų auklėtinių ir vaikų, gyvenančių su abiem tėvais, emocinių ir elgesio problemų ypatumai. *Socialinis darbas*, 2 (2).106-115.
111. Quinn, M. M., Osher, D., Warger, C. L., Hanley, T. V., Bader, B. D., Hoffman, C. C. (2000) *Teaching and Working with Children Who Have Emotional and Behavioral Challenges*.

Simona Martišienė

THE ANALYSIS OF THE CHANGES OF SOCIAL SKILL DEVELOPMENT OF PUPILS WITH EMOTIONAL AND BEHAVIORAL DISORDERS

The Master's Degree Thesis

Summary

The analysis covers the theoretical behavioral and emotional disorders with pupils' social skills and their insight into the analysis.

Hypothesis: it is likely that social skills training program has a positive impact on behavioral and emotional problems of students with social skills.

Educational experiment and questionnaire survey method research was conducted with the objective - to analyze the social skills development in the educational process while developing pupils with emotional and behavioral problems. To reveal the changes the survey data averages have been evaluated, and two dependent samples (before and after the experiment) have been compared using paired t test.

67 pupils with behavioral and emotions problems, including 10 students participating in the educational experiment, took part in the initial survey. After the formative experiment 10 experimental and 10 control group students participated in confirmatory questionnaire survey.

The empirical part deals with behaviorally and emotionally disordered pupils' social skills before and after the experiment and the educational impact of the program on social skills changes.

The main empirical research conclusions:

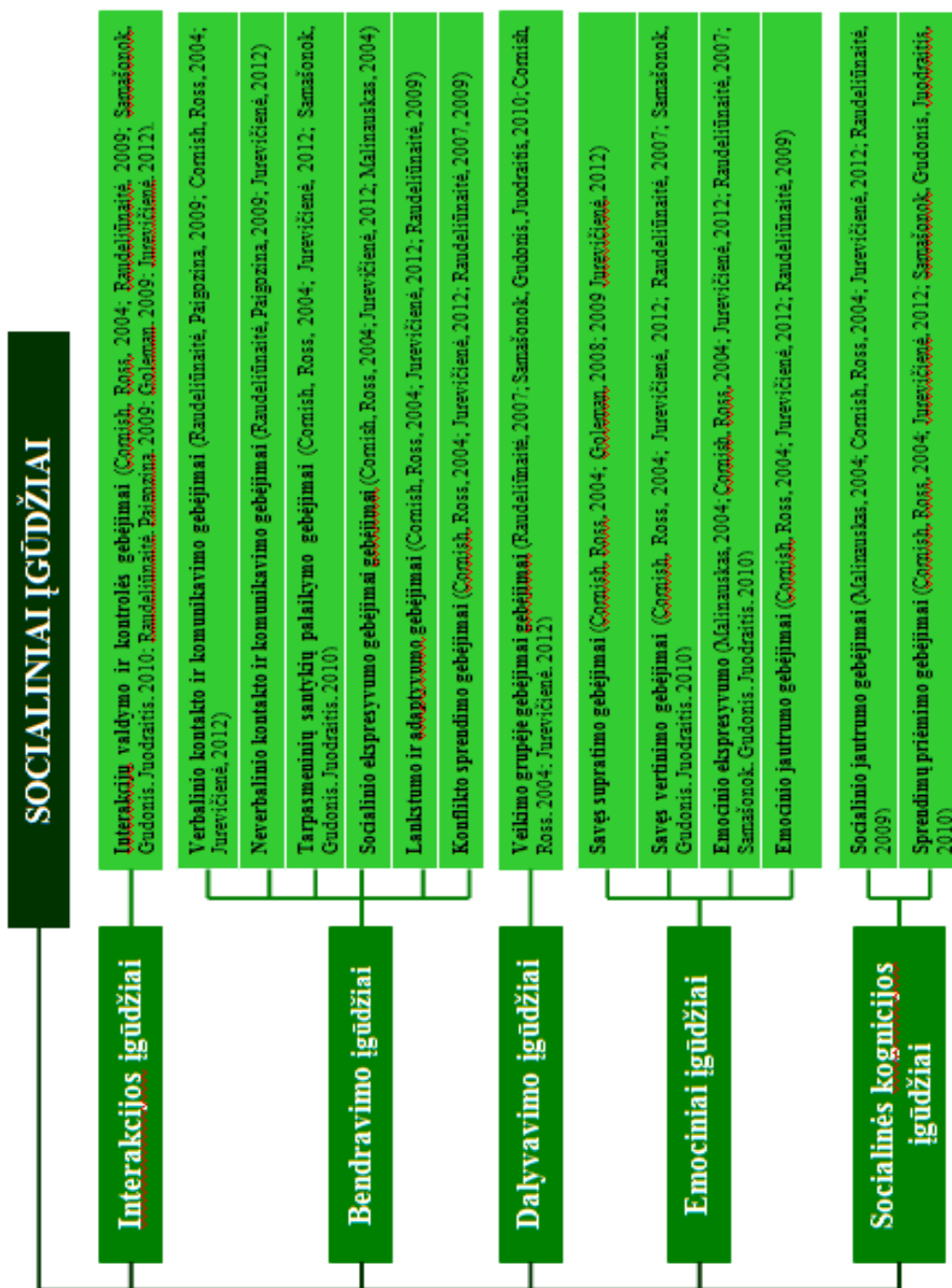
- The results of the research showed that children with emotional and behavioral problems have weak social skills (especially participating and emotional skills). Based on the initial survey results, it is considered appropriate to carry out educational program for educating the pupils' social skills.
- The training program had a positive impact on children with emotional and behavioral problems. Comparison of the results of the control group and the experimental group revealed that the social skills program used in the experiment had positive changes in communication participation, emotional, social cognition skills expression.
- Proved hypothesis that social skills training program has a positive impact on behavioural and emotional problems of students with social skills was confirmed.

Key words: behavioral and emotional disorders, social skills, social skills training.

Priedai

Tyrimo objekto operacionalizacija

Anketa

MIELAS (-A) MOKSLEIVI (-E),

Šia anketa norėtumėme sužinoti daugiau apie Tave. Tikimės, kad Tu aktyviai dalyvausi apklausoje bei atsakysi nuoširdžiai. Remiantis gautais rezultatais socialinė pedagogė Simona Martišienė padės Jums tobulinti savo elgesį. Labai svarbu, kad anketa būtų užpildyta iki galo, nepaliekant neatsakytų klausimų. Atminkite, kad tai ne testas, čia nėra „teisingų“ ar „neteisingų“ atsakymų. Pasirinkite tą atsakymo variantą, kuris labiausiai atspindi Jūsų elgesį ar nuomonę.

Tau tinkantį variantą pažymėk kryželiu, kaip parodyta pavyzdyje:

PRADEKIME!

Informacija apie Tave

1. Tu esi: ☐ Mergina ☐ Vaikinas	3. Kokioje klasėje Tu mokaisi: Įrašyk: ..... klasėje
2. Koks Tavo amžius? Įrašyk: ..... metų	4. Kiek Tavo klasėje mokinių: Įrašyk: ..... mokinių

Kiekvienoje eilutėje žymėk tik vieną tau tinkantį atsakymą

KOKS AŠ ESU?

Eil. Nr.	Teiginys	Niekada	Retai	Dažnai	Visada
1.	Pasisuku į asmenį, kai su juo kalbuosi	☐	☐	☐	☐
2.	Laukiu eilės, kai noriu ką nors pasakyti	☐	☐	☐	☐
3.	Mandagiai elgiuosi su kitais asmenimis	☐	☐	☐	☐
4.	Moku pasiekti savo tikslus	☐	☐	☐	☐
5.	Žinau, kaip apginti savo teises	☐	☐	☐	☐
6.	Moku pasipriešinti, kai kiti mane spaudžia	☐	☐	☐	☐
7.	Gebu pasakyti „ne“, kai nenoriu atlikti tai, kas nepatinka man	☐	☐	☐	☐
8.	Nepasiduodu kitų blogai įtakai	☐	☐	☐	☐
9.	Aš galiu nereaguoti į kitų neigiamas emocijas	☐	☐	☐	☐

KAIP AŠ REAGUOJU Į KITUS

Eil. Nr.	Teiginys	Niekada	Retai	Dažnai	Visada
1.	Moku pradėti pokalbį su kitu asmeniu	☐	☐	☐	☐
2.	Lengvai susipažįstu su kitais asmenimis	☐	☐	☐	☐
3.	Gebu įsijungti į kitų asmenų pokalbį	☐	☐	☐	☐
4.	Moku kitų asmenų paprašyti, kad man padėtų	☐	☐	☐	☐
5.	Moku mandagiai kalbėtis su žmonėmis	☐	☐	☐	☐
6.	Nepertraukinėju, kai kitas kalba	☐	☐	☐	☐
7.	Klausausi to, ką sako kiti	☐	☐	☐	☐
8.	Kai bendrauju su kitu asmeniu, žiūriu jam į akis	☐	☐	☐	☐
9.	Kalbėdamasis neprieinu per arti kito asmens	☐	☐	☐	☐
10.	Aš labai noriu bendrauti su kitais asmenimis	☐	☐	☐	☐
11.	Moku draugiškai sutarti su kitais	☐	☐	☐	☐
12.	Gebu papasakoti apie save kitiems	☐	☐	☐	☐
13.	Tinkamai elgiuosi viešose vietose	☐	☐	☐	☐
14.	Nekeliu balso, kai kalbuosi su kitais asmenimis	☐	☐	☐	☐
15.	Galiu nesustodamas pasakoti kokią nors istoriją	☐	☐	☐	☐
16.	Galiu kalbėtis su kitu ramiai	☐	☐	☐	☐
17.	Moku aiškiai pasakoti kitiems kokią nors istoriją	☐	☐	☐	☐
18.	Esu švelnus su kitais asmenimis	☐	☐	☐	☐
19.	Rūpinuosi kitais asmenimis	☐	☐	☐	☐
20.	Sakau gerus žodžius kitiems asmenims	☐	☐	☐	☐
21.	Gebu pasakyti, ko aš noriu	☐	☐	☐	☐
22.	Moku paklausti man reikiamos informacijos	☐	☐	☐	☐
23.	Greitai prisitaikau tarp nepažįstamų asmenų	☐	☐	☐	☐
24.	Pasitikiu savimi, kai būnu tarp svetimų žmonių arba naujoje vietoje	☐	☐	☐	☐

AŠ MOKU SPREŠTI PROBLEMAS

1.	Ginu savo teises atsižvelgdamas ir į kitų asmenų teises	☐	☐	☐	☐
2.	Moku priimti ir kitų nuomonę	☐	☐	☐	☐
3.	Atsiprašau už savo blogus žodžius ar poelgius	☐	☐	☐	☐
4.	Padėkoju kitam asmeniui už jo pagalbą ar patarimą	☐	☐	☐	☐
5.	Suprantu, kad visi mes esame skirtingi	☐	☐	☐	☐
6.	Greitai suprantu, kad tuoj bus konfliktas	☐	☐	☐	☐
7.	Moku spręsti ginčus be muštynių	☐	☐	☐	☐
8.	Kai esu kaltas, tai pripažįstu	☐	☐	☐	☐
9.	Ramiai galiu išsakyti savo nuomonę	☐	☐	☐	☐

AŠ SU KITAIS

Eil. Nr.	Teiginys	Niekada	Retai	Dažnai	Visada
1.	Leidžiu kitiems išsakyti, ką jie galvoja	☐	☐	☐	☐
2.	Moku dirbti su kitais asmenimis grupėje	☐	☐	☐	☐
3.	Pirmas imuosi ką nors daryti	☐	☐	☐	☐
4.	Teikiu pasiūlymus kitiems asmenims, kaip atlikti užduotį	☐	☐	☐	☐
5.	Man įdomu, kaip kitiems sekasi	☐	☐	☐	☐
6.	Esu pasiruošęs kitiems padėti, kai jiems reikia pagalbos	☐	☐	☐	☐

KAIP AŠ VERTINU SAVO IR KITO ASMENS JAUSMUS IR EMOCIJAS

Eil. Nr.	Teiginys	Niekada	Retai	Dažnai	Visada
1.	Moku apibūdinti savo jausmus	☐	☐	☐	☐
2.	Žinau, kam esu gabus	☐	☐	☐	☐
3.	Žinau savo silpnąsias puses	☐	☐	☐	☐
4.	Pasitikiu savo jėgomis atlikdamas užduotį	☐	☐	☐	☐
5.	Moku teigiamai save apibūdinti (apibūdinti savo stipriąsias, gerąsias savybes)	☐	☐	☐	☐
6.	Moku parodyti pasitenkinimą	☐	☐	☐	☐
7.	Moku suvaldyti savo baimes, nerimą	☐	☐	☐	☐
8.	Moku kontroliuoti savo jausmus	☐	☐	☐	☐
9.	Nesupykstu, kai man kiti savo pastabas apie mano elgesį ar padarytą darbą	☐	☐	☐	☐
10.	Skatinu save užbaigti pradėtą darbą	☐	☐	☐	☐
11.	Moku suprasti kito asmens emocijas ir jausmus	☐	☐	☐	☐
12.	Man įdomu, kaip kitas asmuo jaučiasi	☐	☐	☐	☐
13.	Gebu paguosti nusiminusį ar liūdintį asmenį	☐	☐	☐	☐

AŠ KARTU SU KITAIS

Eil. Nr.	Teiginys	Niekada	Retai	Dažnai	Visada
1.	Randu kalbą su kitais asmenimis	☐	☐	☐	☐
2.	Reaguju į kito asmens balso toną	☐	☐	☐	☐
3.	Kreipiu dėmesį į kito asmens veido išraišką	☐	☐	☐	☐
4.	Skiriu gerą elgesį nuo blogo	☐	☐	☐	☐
5.	Žinau, kad negalima blogai elgtis	☐	☐	☐	☐
6.	Suprantu, kad mano elgesys gali padaryti kam nors gera arba bloga	☐	☐	☐	☐
7.	Moku tinkamai elgtis įvairiose situacijose	☐	☐	☐	☐
8.	Galvoju, kaip reikia išspręsti problemas	☐	☐	☐	☐
9.	Surandu tinkamus sprendimus problemoms panaikinti		☐	☐	☐

Ačiū Tau!

SOCIALINIŲ ĮGŪDŽIŲ UGDYMO UŽSIĖMIMAI

Trukmė (viso): 14 val.

Pratybų metodai: diskusijos, praktinės užduotys, situacijų imitavimas, atvejų analizė, sąvokų aptarimas.

Tikslinė grupė: elgesio ir emocijų turintys mokiniai.

Bendravimo pratybų programa:

- I dalis – „AŠ“
- II dalis – „TU“
- III dalis – „AŠ IR TU“
- IV dalis – „AŠ PRIEŠ TAVE“
- V dalis – „AŠ SU TAVIMI“

Pirma dalis „AŠ“

Mūsų nuomonės, jautimai, vertybės, poreikiai ir jausmai yra neatspėjamos kiekvieno bendravimo proceso, kuriame mes dalyvaujame, sudedamosios dalys. Bendravime didžiulę įtaką turi tai, ką mes galvojame apie save, koks mūsų santykis su kitais žmonėmis, kaip mes žiūrime į pasaulį ir kaip jį vertiname.

Ši bendravimo pratybų dalis padės dalyviams suvokti ryšį tarp bendravimo ir jų nuomonių, jausmų, minčių bei gyvenimo potyrių. Dalyviai susimąstys apie savo žmogiškąsias ypatybes, savo geruosius bruožus, požiūrį į save, savo potencines galimybes, savo viltis, siekius, svajones. Šios dalies tikslas – padėti dalyviams susivokti, kokie jie yra, kaip elgiasi, ką jaučia. Tai turėtų sustiprinti dalyvių savigarbą ir savo vertės jausmą.

1 užsiėmimas (trukmė – 1, 5 val.)

1 užduotis „Piešiu save“

Tikslas:

Šis užsiėmimas padės dalyviams:

2. Per piešimą ir diskusiją atskleisti savo interesus ir mėgstamus užsiėmimus;
3. Išvėgti teigiamas, unikalias savo ypatybes.

Užduoties esmė:

Kiekvienas dalyvis turi tik jam būdingų ypatybių, kurios daro jį unikaliu individu. Ši užduotis paskatins dalyvius didžiuotis savo interesais, tuo pačiu kilstelėdama jų savigarbos lygį. Didinti dalyvių savigarbą visų pirma reiškia skiepyti jiems teigiamą požiūrį į save.

Užduoties planas:

1. Suskirstykite grupę į grupėles po 3-5 dalyvius. (Vienai iš jų turėtų prisikirti ir vadovas)
2. Kiekvienai grupei duokite pastelių, pieštukų, popieriaus.
3. Lentoje užrašykite tokį sąrašą:
  - a. Mėgstama muzika,
  - b. Interesai, arba kuo domiesi,
  - c. Mėgstamas dalykas pamokoje,
  - d. Mėgstama spalva,
  - e. Hobis.

Tegul visi apie tai pagalvoja ir nupiešia šiuos skirtingus savo aspektus. Pabrėžkite, kad piešiniai turi būti paprasti (tai galbūt suteiks pasitikėjimo tiems, kas mano nemoką piešti).

4. Tegul dalyviai (vadovas taip pat) parodo grupelės nariams savo piešinius ir paaiškina:
  - a. Ką reiškia kiekvienas piešinys?
  - b. Kodėl pavaizduoti užsiėmimai ar interesai jiems tokie svarbūs?

Diskusijos klausimai:

- Ar buvo sunku pasirinkti, ką piešti?
- Ką jautėte prieš imdamiesi darbo?
- Kokios mintys sukosi galvoje piešiant arba rašant?
- Ką jaučiate dabar, kai darbas baigtas?

Diskusija turėtų vykti prie „apvalaus stalo“, siekiant paskatinti diskusijai.

Patarimai vadovui: pasistenkite sukurti palankią atmosferą paprašydami dalyvių gerbti vienas kitą ir nesijuokti iš kitų dalyvių piešinių.

Priemonės: pastelės, pieštukai, popierius.

2 užduotis „Kas esu?“

Tikslas:

Ši užduotis padės dalyviams išreikšti savo jausmus ir mintis asmeninėmis temomis

Užduoties esmė:

Dalyviai suvoks savo jausmus ir mintis. Jie perpras savo teigiamas ypatybes ir susimąstys apie kitų žmonių gerąsias savybes.

Užduoties planas:

1. Tegul dalyviai užpildo Dalyvio lapą „Kas esu?“ („Pratybų medžiaga“, Nr.1), sąžiningai užbaigdami sakinius. Paaiškinkite, kad jiems bus pasiūlyta išsirinkti vieną ypatybę iš visų, būdingų žmonėms, kuriais jie žavisi. Pasakykite: niekas – netgi vadovas – neskaitys to, ką jie parašys.
2. Dalyviams atlikus užduotį, pasiūlykite jiems paminėti po vieną ypatybę iš tų, kuriomis jie žavisi. Užsirašykite jas lentoje. Jeigu ypatybės kartosis, prie jų žymėkite paukščiukus.
3. Po diskusijos, kai dalyviai bus atsakę į klausimus, pasakykite jiems, kad su užpildytais Dalyvio lapais jie gali daryti ką nori.

Diskusijos klausimai:

- Ar buvo sunku atlikti užduotį? Kodėl?
- Ar varžėtės rašydami teigiamus dalykus apie save, nors ir žinodami, kad niekas jų neskaitys? Ar buvo sunku tai daryti? Kodėl?
- Kaip jaučiatės galvodami apie savo teigiamas ypatybes?

Tegul dalyviai perskaito lentoje surašytas ypatybes. Tada paklauskite:

- Ar šis sąrašas jums ką nors sako apie tai, kokiais žmonėmis mes žavimės?
- Ar mes žavimės neigiamais žmonių bruožais? Kodėl taip arba kodėl ne?

Patarimai vadovui: jei manote, kad dalyviams tai išeis į gera, pasiūlykite neslėpti savo atsakymų. Visiems naudinga, kai žmonės dalijasi mintimis apie tai, kuo jie didžiuojasi ir kuo žavisi. Tačiau pasistenkite sukurti saugią, geranorišką atmosferą. Pabrėžkite, kad dalyviai privalo gerbti ir įdėmiai išklaudyti vienas kitą.

Priemonės: dalyvio lapas „Kas esu?“ ir pieštukai.

2 užsiėmimas (trukmė – 1, 5 val.)

1 užduotis „Kauburiai ir duobės“

Tikslas:

Šis užduotis padės dalyviams:

1. Apibūdinti teigiamus ir neigiamus gyvenimo potyrius, turėjusius įtakos jų asmenybės vystymuisi.
2. Atpažinti emocijas, susijusias su tais potyriais.
3. Apibūdinti visiems bendrus gyvenimo potyrius.

Užduoties esmė:

Savo gyvenime mes patiriame unikalių dalykų. Per šią užduotį dalyviai geriau supras savo unikalią ir visiems bendrą patirtį; tai savo ruožtu padės megtis grupės ryšiams.

Užduoties planas:

1. Suskirstykite grupę į grupėles po 3-4 dalyvius. Tegul grupelės susėda rateliu atskirose vietose.
2. Kairėje popieriaus lapo pusėje dalyviai tegul pažymi tašką ir parašo savo gimimo datą.
3. Prie dešinėje lapo pusėje pažymėto taško teparašo šios dienos datą.
4. Pasiūlykite dalyviams prisiminti didžiausius savo gyvenimo potyrius – tiek teigiamus, tiek neigiamus, - kurie turėjo įtakos tolesnei gyvenimo tėkmei.
5. Tegul dalyviai nuo kairiojo taško brėžia liniją link dešiniojo, kiekvienam teigiamam potyriui pažymėti lenkdami ją į viršų, kad susidarytų „kauburys“. Juo teigiamas potyris, juo didesni kauburį reikėtų brėžti. Neigiamus potyrius dalyviai tegul žymi „duobėmis“. Juo neigiamas potyris, juo gilesnė duobė.
6. Tegul dalyviai įvardija kiekvieną potyrį ir parašo jo datą.

7. Visiems grupės nariams nubrėžus šią „gyvenimo kreivę“, kiekvienas dalyvis tegul paaiškina savąją kitiems. Priminkite, kad visi turi atidžiai klausytis, kai kas nors kalba.
8. Visos grupės paklauskite:
  - a. Kokius savo gyvenimo potyrius jūs norėtumėte išgyventi dar kartą?
  - b. Kokį įsivaizduojate tobulą gyvenimą?
  - c. Kokie potyriai bendri visiems dalyviams?

Priemonės: popierius ir pieštukai.

2 užduotis „Aktorių atranka“

Tikslas:

Po šio užduoties dalyviai galės:

1. Išvardinti didžiausius savo laimėjimus.
2. Teigiamai kalbėti apie save kitų žmonių akivaizdoje.

Užduoties esmė:

Sveikas aplinkinių požiūris į žmogaus teigiamas ypatybes lemia aukštą savigarbos lygį. Asmuo, kuris pasitiki savimi ir gerai save vertina, paprastai pasižymi ir didele savigarpa.

Per šią užduotį dalyviai „viešai“, visos grupės akivaizdoje, atskleis kai kurias savo teigiamas ypatybes. Tai skatins dalyvius labiau save vertinti, nes grupė jų pagarbiai klausysis.

Taip pat turėtų padidėti dalyvių pasitikėjimas savimi, mat jiems teks ryžtis pasakyti kitiems ką nors teigiama apie save. Reikia turėti nemaža pasitikėjimo ir drąsos, kad atsistotum priešais grupę ir imtum vardinti savo gerąsias ypatybes.

Užduoties planas:

1. Pasiūlykite dalyviams įsivaizduoti, kad jiems atsirado galimybė patekti į filmą, kurį matys visas pasaulis. Jeigu pavyks gauti vaidmenį, jie filmuosis drauge su garsiomis kino žvaigždėmis.
„Atrankai“ reikia:
  - Užrašyti penkis savo gyvenimo darbus, kuriais jie didžiuojasi.
  - Iš šio sąrašo pasirinkti vieną darbą, kuriuo jie didžiuojasi labiausiai.
2. Vadovas parenka vieną iš savanorių, kuris, atsistojęs ant kėdės priešais visą grupę, sako: „Nenorėčiau girtis, bet ...“ ir pamini savo darbą. Kiti dalyviai tegul įsivaizduoja esą režisieriai ir atidžiai klauso, ką pasakys „aktorius“.
3. Pirmajam dalyviui baigus visi paploja, ir jis sėda į savo vietą. Tada ant kėdės lipa kitas dalyvis ir pasakoja apie savo nuveiktą darbą.
4. Taip tęsiasi tol, kol kiekvienas dalyvis bus gavęs progą pasisakyti.
5. „Atrankai“ pasibaigus, tegul grupė pati sau paploja. Tai padės dalyviams atsipalaiduoti prieš diskusiją.

Diskusijos klausimai:

- Kaip jautėtės stovėdami ant kėdės ir visai grupei pasakodami apie savo gerą darbą?
- Ar jums buvo baisu, ar jus buvo apėmęs jaudulys kalbant priešais visą klasę? Kodėl?
- Kaip jautėtės klausydami kitų?
- Ar manote, kad, stovėdami ant kėdės, visi jautėsi taip pat kaip ir jūs? Kodėl?
- Ar manote, kad gavote vaidmenį filme? Kodėl taip, kodėl ne?

Patarimai vadovui: ši užduotis bus ypač naudingas, jei grupėje sukursite jaukią, palankią atmosferą. Paaiškinkite dalyviams, kad niekas nebus verčiamas dalyvauti. Tiems dalyviams, kurie jaučiasi nesmagiai ar gėdijasi, galite pasiūlyti savo laimėjimus išvardinti nelipant ant kėdės.

Priemonės: kėdė (pastatyta priešais klasę), pieštukai, popierius.

3 užsiėmimas (trukmė – 1, 5 val.)

1 užduotis „Kiek žmonių yra manyje?“

Tikslai:

Ši užduotis padės dalyviams:

1. Apibrėžti savivaizdį.
2. Savivaizdžio sąvoką pritaikyti sau.

3. Apibūdinti veiksniai, turinčius įtakos jų savivaizdžiui.

Užduoties esmė:

Savivaizdis – tai žmogaus nuostata savo paties atžvilgiu. Savęs vaizdas, kaip matome ir vertiname save, savo ir kitų akimis. Kiekvienam bendravimo pratybų dalyviui būdingas unikalus savivaizdis, nes kiekvienas iš jų yra unikalus. Nerasite dviejų žmonių, kurių požiūris būtų visiškai toks pat.

Be to, savivaizdis padeda asmeniui išlikti pastoviam ir nuosekliam. Jei mano savivaizdis teigiamas, aš teigiamai žiūrėsiu į didžiąją to, ką darau. o jeigu mano savivaizdis neigiamas, aš nuolat būsiu linkęs menkinti savo veiksmus. Ši užduotis padės suprasti ir pagerinti savo savivaizdį, kritiškai jį išanalizuoti.

Užduoties planas:

1. Užrašykite lentoje žodį „Savivaizdis“.
2. Aptarkite jo reikšmę su dalyviais.
3. Suskirstykite dalyvius poromis.
4. Tegul kiekviena pora trumpai išsako savo mintis.
5. Suskirstykite dalyvius į grupes po tris. Tegul jie aptaria tokius dalykus:
  - a. Ką reiškia būti laimingu žmogumi?
  - b. Kaip asmens savivaizdis sąlygoja santykius su draugais, bendradarbiais, darbdaviais ir pan.?
  - c. Kaip įvairūs žmonės reaguoja į komplimentus?
6. Tegul visa grupė susėda ratu ir grupelės paeiliui atsako į klausimus.

Diskusijos klausimai:

- Kas turi įtakos jūsų savivaizdžiui?
Pastaba: stenkitės, kad į šį klausimą dalyviai atsakytų kuo konkrečiau.
- Kaip savivaizdis susijęs su citata, užrašyta lentoje?
- Ar jūsų savivaizdis yra teigiamas?
- Kaip žmonės galėtų pagerinti savo savivaizdį?
- Kaip atskirti žmogų, turintį teigiamą savivaizdį?

Priemonės: lenta ir kreida.

2 užduotis „Dvi mano pusės“

Tikslai:

Po šios užduoties dalyviai galės:

1. Paaiškinti, kas tai yra vidinis konfliktas.
2. Apibūdinti kai kuriuos vidinio konflikto požymius.

Užduoties esmė:

Dauguma žmonių įsivaizduoja konfliktą kaip ginčą arba kovą tarp dviejų ar daugiau žmonių. Tačiau mes visi patiriame vidinių konfliktų, kai susiduria tarsi nesuderinamos mūsų pačių pusės. Tokio konflikto pavyzdys: darbuotojas niekaip negali apsispręsti, ar jam mesti darbą, ar ne?

Kilus vidiniam konfliktui, būtina konkrečiai išsiaiškinti, dėl ko jis vyksta. Kuri mūsų pusė su kuria nesutaria? Kiek jų ir kokios? Kokie jausmai su jomis susiję?

Užduoties planas:

1. Paaiškinkite dalyviams, kas yra vidinis konfliktas. Paklauskite, kuo vidinis konfliktas skiriasi nuo konflikto tarp individų (pastarasis apima daugiau kaip vieną asmenį).
2. Tegul kiekvienas dalyvis prisimena kokį nors vidinį konfliktą iš savo patirties. Įspėkite, kad jį teks atskleisti kitiems, todėl verčiau tepasirenka tokį, apie kurį galėtų kuo daugiau pasakoti.
3. Savanoriai papasakoja apie vieną savo vidinį konfliktą.

Diskusijos klausimai:

- Kas tai yra vidinis konfliktas?
- Kokie jausmai kyla prisiminus ir pasakojant savo vidinį konfliktą
- Kaip jūs paprastai išsprendžiate savo vidinius konfliktus?

Patarimai vadovui: ši užduotis padeda dalyviams geriau suprasti vidinių konfliktų dinamiką.

Antra dalis „AŠ IR TU“

Kadangi skirtingai suvokiame pasaulį, neretai kyla įvairiausių nesusipratimų, išryškėja vertybių ir poreikių skirtumai. Tai turi įtakos mūsų veiksniams, mintims, jausmams, reakcijoms.

Per ankstesnes užduotis dalyviai daugiau sužinojo apie save. Jie nagrinėjo save, savo vertybes ir požiūrį į pasaulį. Šios dalies užduotys padės jiems praplėsti savo pasaulėvaizdį. Dalyviai išsiugdys bendravimo įgūdžių, padedančių pažvelgti į situacijas ne tik iš savo pusės. Pradės suprasti, kad tai, kas vienam atrodo esą paprasčiausias akmuo, kitam – deimantas.

Dalyviai sužinos apie tokius dalykus kaip išankstinė nuostata, diskriminacija, stereotipas, patys galės atsidurti tai patiriančiųjų kailyje. Šio proceso metu jie taps jautresni žmonių panašumams ir skirtumams, išmoks juos vertinti, suvoks įvairovės reikšmę.

4 užsiėmimas (trukmė – 1,5 val.)

1 užduotis „Panašūs skirtumai“

Tikslas:

Ši užduotis padės dalyviams įžvelgti žmonių skirtumus ir panašumus.

Užduoties esmė:

Visi žmonės turi skirtumų ir panašumų. Pernelyg iškeliant skirtumus ir nepakankamai atsizvelgiant į panašumus, formuojasi stereotipai ir išankstinės nuostatos. Ši užduotis padės dalyviams geriau suprasti skirtumus ir panašumus.

Užduoties planas:

1. Tegul dalyviai užpildo Dalyvio lapą „Panašūs skirtumai“ („Pratybų medžiaga“, Nr.2).
2. Suskirstykite dalyvius poromis ir pasiūlykite palyginti savo atsakymus ieškant panašumų ir skirtumų.
3. Tegul kiekvienas palygina savo atsakymus su kitų trijų dalyvių atsakymais.

Diskusijos klausimai:

- Kokių kategorijų panašumai ir skirtumai sutampa?
- Kuo jūs panašūs į tuos dalyvius, su kuriais kalbėjote apie panašumus ir skirtumus?
- Kuo jūs nuo jų skiriatės?
- Ar kada nors su jumis blogai pasielgta dėl to, kad skiriatės nuo kitų žmonių?

Patarimai vadovui: padėkite dalyviams suprasti, kad skirtingumai nėra blogas dalykas. Skirtingumai tėra ypatybės, suteikiančios asmeniui arba grupei savitumo. Jei dalyviams kils sunkumų pildant Dalyvio lapą, paraginkite juos būti kūrybingais.

Priemonės: dalyvio lapas „Panašūs skirtumai“ ir pieštukai.

2 užduotis „Kas tai yra stereotipas?“

Tikslai:

Po šios užduoties dalyviai galės:

1. Išvardinti labiausiai paplitusius stereotipus.
2. Įžvelgti stereotipų teikiamą naudą ir keliamus pavojus.

Užduoties esmė:

Stereotipas yra įsitikinimas, kad visi tam tikros grupės nariai turi tam tikrų panašių ypatybių. Mąstyti stereotipiškai – tai manyti, kad visi vienos ar kitos grupės nariai iš esmės yra vienodi.

Įsivaizduokite, kad susitikote su žmogumi iš Antarktidos ir jis nemandagiai su jumis pasielgė. Stereotipinė reakcija būtų tokia: „Visi tie antarktidiečiai storžieviai“. Bet argi visi Antarktidos gyventojai storžieviai? Tikriausiai – ne. Kai kurie galbūt tokie, bet anaipol ne visi.

Užduoties planas:

1. Tegul dalyviai užpildo Dalyvio lapą „Kas tai yra stereotipas?“ („Pratybų medžiaga“, Nr.3). Galite jiems pasiūlyti nerašyti savo vardų. (dalyvio lapas nebus renkamas; dalyviai terodys vieni kitiems savo atsakymus). Tada dalyviai galbūt jausis laisviau atsakinėdami į klausimus. Pabrėžkite, kad dalyviai turėtų atsakinėti sąžiningai.
2. Suskirstykite grupę į grupeles po 3-4 dalyvius.
3. Tegul dalyviai parodo vieni kitiems savo atsakymus. Po to grupės tegul aptaria diskusijos klausimus.
4. Pasiūlykite grupėms perskaityti savo atsakymus visai grupei.
5. Grupei susėdus ratu, pradėkite diskusiją.

Diskusijos klausimai:

- Kaip atsiranda mūsų stereotipai?
- Kokios įtakos stereotipai turi mūsų kasdieniam gyvenimui?
- Kaip stereotipai mums padeda?
- Kaip pakenkiame tiems žmonėms, kuriuos vertiname stereotipiškai?

Patarimai vadovui: svarbu, kad dalyviai suprastų, kaip stereotipai veikia jų vertinimus. Galite aptarti su dalyviais stereotipus, kuriuos jie yra susidarę apie kitus žmones arba kiti žmonės yra susidarę apie juos. Paklauskite: „Kaip jaučiatės, kai kiti žmonės jus vertina stereotipiškai?“.

Priemonės: dalyvio lapas „Kas tai yra stereotipas?“.

5 užsiėmimas (trukmė – 1, 5 val.

1 užduotis „Išankstinių nuostatų įvairovė“

Tikslai:

Ši užduotis padės dalyviams: apibrėžti išankstinę nuostatą.

Užduoties esmė:

Išankstinė nuostata yra nuomonė apie asmenį (arba grupę), dažniausiai nepalanki, susiklosčiusi neįvertinus visias atžvilgiais. Nuomonės mes susidarome apie daugybę skirtingų dalykų, taigi ir išankstines nuostatas susikuriame daugybės skirtingų dalykų atžvilgiu. Antai mūsų nuomonei įtakos gali turėti visuomenės informavimo priemonių peršamas įvaizdis, pažiūros tų žmonių, su kuriais bendraujame, pagaliau mūsų pačių patirtis. Ši užduotis padės dalyviams atpažinti kai kurias išankstinių nuostatų rūšis.

Užduoties planas:

1. Suskirstykite dalyvius poromis.
2. Tegul poros užpildo Dalyvio lapą „Išankstinių nuostatų įvairovė“ („Pratybų medžiaga“, Nr.4). Jeigu dalyviams sunku sugalvoti situacijų, duokite kokį nors pavyzdį. Tarkime: „Du vaikai svarsto, su kuo pažaidus futbolą po pamokų. Jiedu nusprendžia kviesti visą klasę, išskyrus Martyną. Martyno jie nekviečia todėl, kad jis pats jauniausias. Jiems nepatinka, nes yra jaunesnis už juos.“.
3. Po to pasiūlykite dalyviams sudaryti naujas poras. Stenkitės, kad jie pabūtų poroje kartu su savo, tiek su kitos lyties asmenimis.
4. Tegul dalyviai palygina savo atsakymus.

Diskusijos klausimai:

- Kokios išankstinės nuostatos labiausiai paplitusios? Kodėl?
- Su kokiais išankstinėmis nuostatomis jums teko susidurti?
- Ką daryti, kai susiduriate su žmogumi, kuris iš anksto prieš jus nusistatęs?
- Kokiais atvejais išankstinės nuostatos nėra žalingos?

Patarimai vadovui: pasakykite dalyviams, kad įvairios išankstinės nuostatos – ne tik šiaip nuomonės, bet kartu ir tikrovė. Kiekvieną dieną daugybė žmonių kenčia dėl mūsų klaidingų išankstinių nuostatų. Pasistenkite, kad dalyviai suprastų skirtumą tarp išankstinių nuostatų ir nemėgimo. Paprastai žmonės būna iš anksto nusistatę prieš grupes, o individų nemėgsta. Tačiau išankstinė nuostata gali pasireikšti ir individų atžvilgiu, nes jie priklauso tam tikrai grupei.

Priemonės: dalyvio lapas „Išankstinių nuostatų įvairovė“.

2 užduotis „Faktai ir prasimanymai“

Tikslai:

Ši užduotis dalyviams padės:

1. Apibrėžti diskriminaciją.
2. Išvėgti diskriminaciją, kurią patiria jie patys ir juos supantys žmonės.
3. Suprasti, kokios emocijas sukelia diskriminaciniai veiksniai.
4. Kritiškai įvertinti nuostatas, kurios lemia diskriminaciją.

Užduoties esmė:

Diskriminacija yra neteisingas elgesys su žmogumi dėl jo amžiaus, religinių įsitikinimų, tautybės, fizinių trūkumų, lyties, rasės ir t.t. Diskriminacijos pagrindas – nepamatuota išankstinė nuostata. Diskriminuojami žmonės nepriimami į tam tikras grupes, išstumiami iš tam tikros veiklos, o tai juos piktina ir žeidžia.

Užduoties planas:

1. Aptarkite diskriminacijos sąvoką.
2. Suskirstykite grupę į grupes po 3-4 dalyvius. Tegul kiekvienas savo grupei papasakoja, kaip buvo diskriminuojami jo draugai, šeimos nariai ar jis pats.
3. Kiekvienam dalyviui papasakojus bent vieną atvejį, tegul grupelė aptaria kovos su diskriminacija būdus.

Patarimai vadovui: jei dalyviai pareikš kokią išankstinę nuostatą, nepraleiskite jų žodžių negirdomis. Paverskite tai diskusijos ir mokymosi tema. Antai galite paklausti dalyvių, kodėl kyla tokios mintys ir kokį poveikį jos turi kitiems. Neprimeskite jiems vienokio ar kitokio požiūrio. Leiskite laisvai pareikšti savo nuomonę.

Trečia dalis „AŠ IR TU“

Laikantis išankstinės nuostatos apie kitus žmones, mūsų supratimas ir bendravimas su jais darosi dar mažiau efektyvus. Antai būdami iš anksto nusiteikę prieš kokią nors žmonių grupę, mes greičiausiai juos diskriminuosime. Savo išankstines nuostatas mes sustipriname skaitydami ir klausydamiesi tik tos informacijos, kuri jas remia. Užuoat pasidalinę mintimis ir jausmais, mes dar labiau sustipriname savo išankstinę nusistatymą. Tai galiausiai sutrikdo bendravimą. Užburtas konflikto ratas darosi vis destruktivesnis.

Laimė, esama įgūdžių, kurių įgiję mes galime neleisti tam užburtam ratui net pradėti suktis. Jų lengva įgyti, jais lengva naudotis valdant konfliktus. Šios dalies pratybos kaip tik ir padės įgyti tokių įgūdžių ir juos lavinti.

6 užsiėmimas (trukmė – 1, 5val.)

1 užduotis „Kūno kalba“

Tikslas:

Ši užduotis padės dalyviams apibūdinti ir pailustruoti kūno kalbos vaidmenį bendraujant.

Užduoties esmė:

Žmonės dažniausiai neįvertina nežodinio klausymosi įgūdžių. Antai, paprasti veiksmai, tokie kaip galvos linkčiojimas ar palinkimas į priekį, rodo susidomėjimą. Konfliktinėse situacijose, kai žmonės karščiuojasi ir būna mažiau pakantūs, teigiama kūno kalba liudija asmens norą suprasti ir būti suprastam. Ji reiškia, kad jūs klausotės ir norite išgirsti.

Galite paminėti pavyzdį, kad skirtingų kultūrų atstovai vartoja skirtingą kūno kalbą.

Užduoties planas:

1. Aptarkite su dalyviais teigiamos kūno kalbos svarbą.
2. Pasiūlykite Dalyvio lape „Kūno kalba“ („Pratybų medžiaga“, Nr.5) įrašyti teigiamos ir neigiamos kūno kalbos pavyzdžių.
3. Suskirstykite dalyvius poromis.
4. Vienas dalyvis, Kalbėtojas, pasakos apie savo neseną ginčą ar konfliktą su kuo nors. Kitas dalyvis, Klausytojas, klausysis pasakojimo pasitelkdamas neigiamą kūno kalbą.
5. Po keleto minučių liepkite Klausytojams pereiti prie teigiamos kūno kalbos. Klausytojai gali žiūrėti į Dalyvio lapą.
6. Po 15 min. nutraukite užduotį ir paklauskite kiekvieno Kalbėtojo:
  - a. Kaip jis jautėsi, kai Klausytojas kūno kalba reagavo neigiamai?
  - b. Kaip jis jautėsi, kai Klausytojas kūno kalba reagavo teigiamai?
7. Tegul mokiniai pasikeičia vaidmenimis (Kalbėtojas dabar klausysis, o Klausytojas kalbės) ir pakartoja 4-6 punktus.
8. Tegul dalyviai diskutuodami bendrai aptaria:
  - a. kaip galima be žodžių parodyti, kad klausaisi?
  - b. Kaip kiekvienam sekėsi reaguoti į kūno kalbą?
  - c. Kodėl svarbu, kad kūnas „kalbėtų“ teigiamai, kai su kuo nors ginčijiesi?

Daugumoje kultūrų nežodinio klausymosi įgūdžiai yra tokie:

- Palinkimas į priekį.
- Linkėjimas galva (kartkarčiais).
- Žiūrėjimas kalbančiajam į akis (bet ne nuolatinis spoksojimas).
- Susidomėjimo rodymas veido išraiška.

Priemonės: dalyvio lapas „Kūno kalba“

2 užduotis „Kaip atsverti galią“

Tikslai:

Ši užduotis dalyviams padės:

1. Apibūdinti, kas yra galia.
2. Išvardinti būdus, kaip atsverti kito žmogaus galią.

Užduoties esmė:

Galija – tai gebėjimas priversti kitus klausyti ir vykdyti paliepiamus. Atsidūrę konfliktoje, dalyviai neretai prašo kitų žmonių patarimo ar pagalbos. Ši užduotis turėtų padėti dalyviams suprasti, kad dažniausiai jie patys jau žino, kaip atsverti kitų galią ir išspręsti konfliktą.

Užduoties planas:

1. Paklauskite dalyvių, kokią galią turi bendraklasiai, darbdaviai, politikai, religiniai lyderiai ar kt.
2. Išdalinkite Dalyvio lapą „Raumenys“ („Pratybų medžiaga“, Nr.6) ir visi kartu jį perskaitykite.
3. Suskirstykite dalyvius poromis.
4. Liepkite poroms sukurti vaidmenų žaidimą apie kokį nors konfliktą, kuriame galingas žmogus nepagarbiai elgiasi su ne tokio galingu. Tegul pastarasis atsveria ano galią bent vienu iš keturių būdų, aprašytų Dalyvio lape.
5. Tegul kelios poros suvaidina savo kūrinius visai grupei.
6. Aptarkite suvaidintas situacijas bendrai.

Priemonės: dalyvio lapas „Raumenys“.

Ketvirta dalis „AŠ PRIEŠ TAVE“

Konfliktus neretai paskatina skirtingas suvokimas ir netinkamas bendravimas. Tik suprasdami kitų žmonių požiūrį ir lavindami bendravimo įgūdžius mes būsime pasirengę valdyti konfliktus.

Šios dalies užduotys padės dalyviams tiesiogiai išnagrinėti konfliktą, perprasti jo priežastis ir padarinius. Dalyviai suvoks, kad beveik kiekvienas konfliktas turi teigiamos galios, suteikia progą mokytis ir tobulėti.

7 užsiėmimas (trukmė – 1,5 val.)

1 užduotis „Piešiu konfliktą“

Tikslas:

Po šios užduoties dalyviai galės paaiškinti, kaip jie suvokia konfliktą.

Užduoties esmė:

Tai viena populiariesnių užduočių, padedančių išsiaiškinti savo požiūrį į konfliktą. Griežtų nurodymų čia nebus, tad dalyviai galės laisvai nagrinėti ir reikšti savo jausmus. Užduotis svarbi tuo, kad dalyviai suvoks savo dabartinį (paprastai ribotą) požiūrį į konfliktą. Dažniausiai konfliktas įsivaizduojamas kaip bauginanti ar nepageidautina situacija, o ne kaip galimybė tobulėti. Išankstinės nuostatos apie konfliktą, stereotipiško požiūrio į jį atskleidimas yra pirmas žingsnis visiško konflikto suvokimo link.

Užduoties planas:

1. Pasiūlykite dalyviams nupiešti konfliktą ir pasakykite, kad mėgindami išreikšti savąją sampratą, jie gali piešti ką tik nori.
2. Susodinkite dalyvius ratu. Tegul kiekvienas parodo kitiems savo piešinį ir paaiškina, ką jis reiškia. Jei kas nors varžosi, versti nereikia.

Diskusijos klausimai:

- Kuo panašūs mūsų piešiniai?
- Kuo skiriasi mūsų piešiniai?
- Kaip dauguma iš mūsų vertina konfliktą: teigiamai ar neigiamai? Kodėl?

Priemonės: popierius ir pieštukai.

2 užduotis „Konfliktų priežastys“

Tikslai:

Ši užduotis padės dalyviams:

1. Suvokti savo požiūrį į konfliktą.
2. Įžvelgti ir paaiškinti pamatines konfliktų priežastis.

3. Sužinoti, kaip sprendžiami įvairūs konfliktai.

Užduoties esmė:

Nors konfliktų iš tikrųjų gausu, jų šaltinių stebėtina mažai. Dauguma mūsų konfliktų kyla dėl šešių pamatinių priežasčių (jos paaiškintos Dalyvio lape „Ko mes norime“ („Pratybų medžiaga“, Nr.8)): gyvybinių poreikių, skirtingų vertybių, skirtingo suvokimo, skirtingų interesų ir psichologinių poreikių, taip pat dėl ribotų išteklių.

Analizuodami ir suvokdami konflikto priežastį, žmonės gali rasti būdų, kaip ją įveikti. Pavyzdžiui, kai konfliktas kyla dėl skirtingų vertybių, stenkimės gerbti ir suprasti kito žmogaus pažiūras. Jei konfliktas kilo dėl skirtingo suvokimo, galima pabandyti išsiaiškinti, ką kas turi omenyje, ir šitaip panaikinti nesupratimą. Kai konflikto priežastis skirtingi interesai, galima mėginti atskleisti savuosius ir paieškoti abi puses patenkinančio sprendimo.

Užduoties planas:

1. Popieriaus lape didelėmis raidėmis užrašykite žodį „Konfliktas“ ir padėkite lapą ant grindų taip, kad jį matytų visa grupė.
2. Išdalinkite dalyviams po popieriaus lapą.
3. Tegul jie suskaičiuoja savo vardo raides ir sukarmo (arba suplėšo) popieriaus lapą į tiek dalių.
4. Ant kiekvieno popieriaus gabaliuko dalyviai tegul užrašo skirtingą žodį ar mintį, kuri, jų manymu, susijusi su konfliktu.
5. Liepkite dalyviams paeiliui sudėti savo lapelius aplink KONFLIKTĄ. Dėdami jie turi garsiai perskaityti, ką užrašė. Jei žodis panašus į jau gulintį ant grindų, jį reikia dėti šalia. Jei dalyviai norėtų, leiskite jiems paaiškinti savo žodžius.
6. Visi pasvarstykite, ar dauguma jų minčių apie konfliktą yra teigiamos ar neigiamos. Paklauskite, kuo konfliktas gali būti teigiamas. Stenkitės, kad atsakinėtų kuo konkrečiau. Tegul dalyviai pateikia pavyzdžių, kai konfliktas buvo naudingas.
7. Pasiūlykite užpildyti Dalyvio lapą „Ko mes norime?“ („Pratybų medžiaga“, Nr.7).
8. Paskatinkite dalyvius poromis suvaidinti kokį nors konfliktą remiantis viena iš šešių pamatinių priežasčių išvardintų Dalyvio lape.

Diskusijos klausimai:

- Kodėl žmonės konfliktuoja? (galima aptarti Dalyvio lapą „Ko mes norime?“ ir suvaidintas situacijas)
- Ar reikėtų vengti konfliktų? Kodėl taip arba kodėl ne? duokite pavyzdžių, kai jūs išvengėte konflikto. Kaip jautėtės išvengę konflikto?
- Kaip konfliktai sprendžiami mūsų darbe?

Patarimai vadovui: Kad grupė geriau suprastų, jog daugumos konfliktų priežastys tos pačios, pasiūlykite dalyviams išvardinti jų patirtus konfliktus. Drauge aptarkite ir priežastis.

Priemonės: dalyvio lapas „Ko mes norime?“, pieštukai, popierius.

8 užsiėmimas (trukmė – 1,5val.)

1 užduotis „Dauguma konfliktų“

Tikslas:

Ši užduotis padės dalyviams suvokti, kokios pozicijos reikia laikytis konflikto metu.

Užduoties esmė:

Konfliktai – tai tokia natūrali, svarbi, neišvengiama visuomenės ir mūsų pačių gyvenimo dalis, kad svarbu laikytis tam tikros pozicijos norint išspręsti konfliktą.

Užduoties planas:

1. Išdalinkite Dalyvio lapus „Dauguma konfliktų“ („Pratybų medžiaga“, Nr.8) ir pasiūlykite juos užpildyti.
2. Suskirstykite grupę į grupes po 5 arba 6 dalyvius.
3. Tegul grupė iš sąrašo išsirenka po penkias mintis, kurios, jų manymu, būtų naudingiausios norint išspręsti konfliktą. Pasirinktoms mintims turi pritarti visi grupės nariai.
4. Aptarkite pasirinktas mintis bendrai visoje grupėje.

Priemonės: dalyvio lapai „Dauguma konfliktų“ ir pieštukai.

2 uždutis „Konfliktai ir visuomenės informavimo priemonės“

Tikslai:

Po šios užduties dalyviai sugebės:

1. Atskirti, kas yra konfliktas, o kas ne.
2. Paaiškinti, kaip konfliktus atspindi visuomenės informavimo priemonės.
3. Atskirti teigiamus ir neigiamus konfliktų sprendimo būdus.

Užduties esmė:

Mes visi esame saviti, skiriasi mūsų amžius, lytis, religiniai įsitikinimai ir t.t. Nesutampa ir mūsų požiūriai: tas pats elgesys vienam atrodo priimtinas, kitam – nepriimtinas. Kada nesutarimai, kylantys dėl skirtingų požiūrių, virsta konfliktais? Ir apskritai, kaip atpažinti konfliktą? Ši uždutis padės dalyviams suprasti, kaip visuomenės informavimo priemonės gali ir nenoromis paskatinti konfliktus. Tarkime, kokia nors nuotrauka, kuri jums atrodo visiškai priimtina, kitam žmogui sukels neigiamą reakciją.

Užduties planas:

1. Suskirstykite grupę į grupėles po 3-4 dalyvius.
2. Kiekvienai grupei duokite po keletą skirtingų nuotraukų
3. Tegul grupės išnagrinėja kiekvieną nuotrauką ir nusprendžia, ar joje vaizduojama situacija yra konfliktinė. Nuotraukas grupės turėtų dėti ant grindų, viena šalia kitos – nuo konfliktiškiausių iki nekonfliktinių. Grupės nariai, nesutinkantys su daugumos nuomone, turėtų pagrįsti savo nuomonę.
4. Išnagrinėjus ir išdėliojus nuotraukas, kiekviena grupė tegul parodo jas visai grupei ir paaiškina, kodėl sudėjo būtent tokia tvarka.

Diskusijos klausimai:

- Kokių iškilo sunkumų sprendžiant, ar nuotraukoje vaizduojama situacija yra konfliktinė?
- Kaip jūs nusprendėte, ar nuotraukoje vaizduojama situacija yra konfliktinė?
- Kas norėtų papasakoti, kaip grupė ginčijosi dėl to, kas pavaizduota nuotraukoje? Kaip tie ginčai baigėsi?
- Kaip jautėtės nesutikdami su daugumos nuomone?
- Kaip jautėtės, kai daugumos nuomonei kas nors nepritarė.

Patarimai vadovui: užduties esmėje pateikta informacija gali būti naudinga vadovaujant diskusijai.

Priemonės: šiai uždutčiai jums reikės nuotraukų iš laikraščių ir žurnalų. Pasistenkite, kad:

- Daugumoje nuotraukų žmonės būtų pavaizduoti neabejotinai konfliktinėse situacijose.
- Keletas nuotraukų vaizduotų neakivaizdžiai konfliktinę žmonių sąveiką. Net gali būti neaišku, ar tai tikrai yra konfliktas.
- Kai kuriose nuotraukose apskritai nebūtų nieko konfliktiško. Jos galėtų vaizduoti bendradarbiavimą ir pan.

Penkta dalis „AŠ SU TAVIMI“

Konfliktai yra natūrali, neatskiriama kiekvieno žmogaus visuomeninio gyvenimo dalis. Dauguma žmonių mano, kad konfliktai – tai nesutaikomi, destruktivūs susidūrimai, per kuriuos viena šalis laimi kitos sąskaita. Tačiau mokslininkai, nagrinėjantys konfliktų valdymą, yra sukūrę efektyvaus ir konstruktyvaus elgesio konfliktų metu modelių.

Ši dalis padės dalyviams suvokti konfliktą ne kaip varžovų kovą, o veikiau kaip galimybę sužinoti naujos informacijos, gerinti santykius ir bendradarbiauti.

9 užsiėmimas (trukmė – 1,5val.)

1 uždutis „Besidaužanti širdis“

Tikslai:

Po šio pratimo dalyviai galės:

1. Atpažinti savo fizines reakcijas į konfliktą ir jas apibūdinti.
2. Paaiškinti, kaip fizinės reakcijos į konfliktą veikia žmogaus elgesį.

Užduties esmė:

Konfliktai neretai laikomi įtampos, streso ir emocijų protrūkių laikotarpiais. Iki šiol daugumoje uždutčių stengėmės perprasti psichologinius konfliktų aspektus, o dabar panagrinėsime mūsų fizines reakcijas į konfliktą.

Konfliktų metu mes reaguojame fiziškai: pakeliame balsą, pradeda smarkiau plakti širdis, drebame iš pykčio, išbąlame ir t.t. Mūsų reakcija paveikia ir kitą konflikte dalyvaujantį asmenį. Pavyzdžiui, jeigu aš pakeliu balsą, tu irgi pakeli balsą. Mūsų fizinės reakcijos vis labiau sunkina konfliktinę situaciją.

Kartais mes nesąmoningai pasitelkiame savo fizines reakcijas, kad paveiktume kitus žmones. Kartkarčiais mes slepiame savo tikruosius jausmus. Nors širdis tuo metu daužosi kaip pašėlus, dreba rankos, mes apsimetame, kad nieko neatsitiko, stengiamės neatrodyti „silpni“.

Štai keletas pavyzdžių, kaip mes fiziškai reaguojame konfliktinėse situacijose:

• Garsiau kalbame	• Gniaužiame	• Smarkiau plaka
• Prakaituojame	• kumščius	• širdis
• Drebame	• Raustame arba	• Verkiame
• Bėgame šalin	• blykštame	• Kalbame
• Greičiau kalbame	• Barbename	• pabrėžtinai ramiai
• Tankiau	• pirštais arba	• Nutylame
• kvėpuojame	• stuksime koja	• Sukandame dantis
		• Vaipomės

Užduoties planas:

Suskirstykite grupę į grupėles po 5 dalyvius.

1. Paašškinkite, kad konfliktų metu mes elgiamės, kalbame ir jaučiamės kitaip negu paprastai.
2. Tegul grupės per 10 minučių surašo kiek įmanoma daugiau fizinių reakcijų į konfliktą.
3. Po to kiekviena grupė paskaito savo sąrašą visai grupei. Vienas dalyvis tegul rašo bendrą sąrašą lentoje.
4. Išdalinkite Dalyvio lapus „Nekalbėk taip su manimi“ („Pratybų medžiaga“, Nr.9) ir pasiūlykite juos užpildyti.
5. Surenkite visos klasės diskusiją.

Diskusijos klausimai:

- Kaip jausmai veikia jūsų elgesį?
- Kaip konfliktinėse situacijose elgiasi vyrai?
- Kaip konfliktinėse situacijose elgiasi moterys?
- Kodėl manote, kad vyrų ir moterų reakcijos į konfliktą skiriasi / nesiskiria?
- Kas labiau padeda išspręsti daugumą konfliktų – PYKTIS ar KANTRYBĖ? Kodėl?

Patarimai vadovui: dalyviai turės įsivaizduoti fizines reakcijas į konfliktą. Trumpas „ledlaužis“ (pasirinktas iš II priedo) gali pažadinti dalyvių vaizduotę, sukurti jaukią ir ramią atmosferą.

Paašškinkite, kad fizinis atsakas į konfliktą – tai ir fiziologinės reakcijos, tokios kaip prakaitavimas, ir sąmoningas fizinės reakcijos, pavyzdžiui, bėgimas šalin.

Priemonės: dalyvio lapai „Nekalbėk taip su manimi“, popierius, pieštukai, lenta, markeris.

2 užduotis „Keblūs sprendimai“

Tikslai:

Po šios užduoties dalyviai galės:

1. Atpažinti veiksnius, turinčius įtakos jų elgesiui konfliktinėse situacijose.
2. Paašškinti, kaip jų elgesį veikia norai, poreikiai ir vertybės.
3. Įžvelgti galimybes, atsiveriančias sprendžiant, kaip pasielgti konfliktinėse situacijose.

Užduoties esmė: Mūsų elgesį konfliktinėse situacijose lemia daugybė veiksnių. Jei norime sėkmingai spręsti konfliktus – išlaikydami arba pagerindami (bet ne sugadindami) santykius su žmonėmis, - svarbu suprasti, kaip mūsų poreikiai ir vertybės siejasi su mūsų elgesiu.

Mūsų elgesį veikia ir visuomenė. Visi mus supantys žmonės daro įtaką mūsų sąveikai su kitais žmonėmis

Konfliktinėje situacijoje kartais būna keblu rasti sprendimą. Kadangi mus veikia tiek daug dalykų – visuomenė, vertybės, poreikiai, jausmai, mintys, - mums neretai kyla moralinių dilemų. Protas liepia elgtis vienaip, o jausmai, vertybės ir poreikiai – kitaip.

Nors tobulai viską pasverti neįmanoma, savęs supratimas padės dalyviams rasti pagrįstesnių sprendimų.

Užduoties planas:

1. Išdalinkite Dalyvio lapus „Sprendimai, sprendimai, sprendimai“ („Pratybų medžiaga“, Nr.10). Paaiškinkite moralinės dilemos sąvoką.
2. Tegul mokiniai perskaito kiekvieną Dalyvio lape aprašytą dilemą ir užsirašo, ką jie darytų tokiomis aplinkybėmis.
3. Suskirstykite grupę į grupes po penkis ir pasiūlykite grupėse perskaityti savo atsakymus.
4. Po to surenkite visas klases diskusiją.

Diskusijos klausimai:

- Su dalyviais panagrinėkite aprašytas situacijas. Paklauskite jų, kaip jie nusprendė elgtis kiekvienu atveju.
- Ar kiekvienoje situacijoje yra tik vienas teisingas sprendimas? Kodėl ne?
- Ar žmonės visada elgiasi taip? Kodėl ne?
- Ką jūs vertinate savo gyvenime? Kodėl konflikto metu svarbu pagalvoti, ką jūs vertinate?

Patarimai vadovui: pabrėžkite, kad jeigu nenori, dalyviai gali neatskleisti savo atsakymų.

Priemonės: dalyvio lapas „Sprendimai, sprendimai, sprendimai“, pieštukai.

10 užsiėmimas (trukmė – 1, 5 val.)

1 užduotis „Teisingas pasirinkimas“

Tikslai:

Po šios užduoties dalyviai galės:

1. Apibūdinti konfliktą.
2. Nagrinėti konflikto dalyvių jausmus ir norus.
3. Įžvelgti abiem šalims priimtinius sprendimus.

Užduoties esmė:

Galutinis žingsnis sprendžiant konfliktą yra pasirinkti sprendimą, atitinkantį konflikto dalyvių poreikius, ir jį įgyvendinti. Konkrečiau kalbant, radę idėjų, tenkinančių abiejų šalių poreikius, konflikto dalyviai drauge nutaria, kuri idėja lengviausiai įgyvendinama ir tikroviškiausia. Jeigu pasirinktas sprendimas tenkina abi šalis, jos gali juo ir vadovautis.

Užduoties planas:

1. Suskirstykite dalyvius poromis. Kiekvienam duokite po Dalyvio lapą „Teisingas sprendimas“ („Pratybų medžiaga“, Nr.11).
2. Suskirstykite poromis. Pasiūlykite porai pasirinkti kokį dažną konfliktą, kurį dalyviams ar jų pažįstamiems tenka patirti.
3. Tegul poros pagalvoja apie tą konfliktą ir atsako į Dalyvio lapo klausimus.
4. Po to kiekviena pora papasakoja apie konfliktą ir apie savo atliktą analizę kuriai nors kitai porai.

Diskusijos klausimai:

- Kaip nutarėte, kurį sprendimą pasirinkti?
- Beveik kiekviename konflikte slypi teigiamas potencialas. Beveik visi konfliktai mus ko nors išmoko. Bet ko gi jūs išmoksitė, jei su kitu konflikto dalyviu nesugebėsite rasti abiem priimtino sprendimo?

Patarimai vadovui: pabrėžkite, kad konflikto sprendimas yra bendravimo procesas. Ne visus konfliktus galima išspręsti, tačiau beveik kiekviename slypi teigiamas potencialas. Nesvarbu, ar sprendimas bus rastas, ar ne, bendravimas padės konflikto dalyviams tobulėti, kai ko išmokti ir geriau suprasti vienas kitą.

Priemonės: dalyvio lapas „Teisingas pasirinkimas“, pieštukai.

2 užduotis „Ugdymo programos užbaigimas“

**SOCIALINIŲ ĮGŪDŽIŲ UGDYMO UŽSIĖMIMŲ
UŽDUOTYS (PAPILDOMA MEDŽIAGA)**

Dalyvio lapas Nr.1

Kas esu?

Vardas: _____ Data _____

Aš labiausiai myliu šiuos žmones:

Aš didžiuojuosi savimi, kai:

Esu mielas žmogus, nes:

Aš labiausiai žaviuosi šiais žmonėmis:

Man labiausiai patinka šios jų ypatybės:

Dvi vertingiausios mano ypatybės yra tokios:

Geriausiai ką esu padaręs gyvenime, yra:

Dalyvio lapas Nr.2

Panašūs skirtumai

Vardas: _____ Data _____

Įrašyk bent po tris panašumus ir skirtumus tarp tavęs ir tavo šeimos narių, draugų ir t.t.

Kategorija	Panašumai		Skirtumai
Šeimos nariai	1.	1.	
	2.		2.
	3.		3.
Bendradarbiai	1.	1.	
	2.		2.
	3.		3.
Draugai	1.		1.
	2.		2.
	3.		3.
Gyvūnai	1.		1.
	2.		2.
	3.		3.
Kitų religijų žmonės	1.		1.
	2.		2.
	3.		3.
Kitų šalių gyventojai	1.		1.
	2.		2.
	3.		3.

Dalyvio lapas Nr.3

Kas tai yra stereotipas?

Vardas: _____ Data _____

Stereotipas – tai įsivaizdavimas, kad visiems kurios nors grupės nariams būdingos tos pačios ypatybės, kad jie visi vienodi. Koks yra susiklostęs stereotipas:

Pirmūno?

Nepažangaus darbuotojo?

Tėvų?

Roko žvaigždės?

Religinio fanatiko?

Vargšo?

Turtuolio?

Senuko?

Tavo amžiaus vyro?

Tavo amžiaus moters?

Diskusijos klausimai:

1. Ar visi vienodai apibūdino stereotipus? Jeigu ne, kodėl? Jeigu tai, kodėl?
2. kaip mūsų stereotipinis požiūris veikia tą asmenį? Bendruomenę? Žmogų, tikintį tuo stereotipui?

Išankstinių nuostatų įvairovė

Vardas: _____ Data _____

1. Kas yra išankstinė nuostata?
2. Išankstinių nuostatų esama įvairių. Kai kurios jų rūšys čia apibūdintos. Po kiekvienu apibūdinimu aprašykite situaciją, kai pasireiškia tokio pobūdžio nuostatos.

Dėl amžiaus. Kai kas nors iš anksto nusistatęs dėl jų amžiaus.

Dėl tikėjimo. Kai kas nors iš anksto nusistatęs prieš kitus dėl jų išpažįstamos religijos.

Dėl išvaizdos. Kai kas nors iš anksto nusistatęs prieš kitus dėl jų išvaizdos.

Dėl negalios. Kai kas nors iš anksto nusistatęs prieš kitus dėl jų fizinių trūkumų, tokių kaip aklumas, kurtumas, nesugebėjimas mokytis, luošumas ir t.t.

Dėl lyties. Kai kas nors iš anksto nusistatęs prieš kitus dėl jų vyriškos arba moteriškos lyties.

Dėl socialinės padėties. Kai kas nors iš anksto nusistatęs prieš kitus dėl to, kad jie turtingi arba neturtingi.

Dalyvio lapas Nr.5

Kūno kalba

Vardas: _____ Data _____

Teigiama kūno kalba

Užrašykite keletą būdų,
kaip parodyti žmonėms,
kad tu jų klausaisi.

Neigiama kūno kalba

Užrašykite keletą būdų,
kaip parodyti žmonėms,
Kad tu jų nesiklausai.

Dalyvio lapas Nr.6

Raumenys

Vardas: _____ Data _____

KAIP ATSVERTI GALIĄ

KAŲ GALIMA PADARYTI, KAI KAS NORS YRA GALINGESNIS UŽ TAVE:

1. Atvirai dėstyk savo mintis ir jausmus. Net kalbėdamas su galingesniu už save atvirai reikšk savo mintis ir jausmus. Nesileisk, kad to žmogaus galia tave įbaugintų, netylėk. Bet ir nesikarščiuk.
2. Būk geras klausytojas. Atidžiai klausyk, ką sako galingesnis žmogus. Pasitelk teigiamą kūno kalbą.
3. Prašyk!Prašyk!Prašyk! Jei ko nors nori iš galingo žmogaus, nesiliauk mandagiai prašęs, kol tavo prašymas bus patenkintas.
4. Pasitelk daug galios turinčio žmogaus parama. Pavyzdžiui, jei bendradarbis nuolat tave užgaulioja tave negražiais žodžiais, gali kreiptis į darbdavį, viršininką.

Dalyvio lapas Nr.7

Ko mes norime?

Vardas: _____ Data _____

Kodėl kyla konfliktai? Yra šešios pamatinės priežastys, dėl kurių kyla dauguma mūsų konfliktų:

1. Gyvybiniai poreikiai – tai dalykai, kurių reikia išgyvenimui, kaip antai maistas, vanduo, oras.
2. Skirtingos vertybės būdingos skirtingų įsitikinimų žmonėms.
3. Skirtingas suvokimas – tai skirtinga nuomonė apie tą patį dalyką.
4. Skirtingi interesai – kai žmonėms rūpi skirtingi dalykai.
5. Riboti išteklių reišia ribotą ko nors kiekį.
6. Psichologiniai poreikiai yra tai, ko mums reikia, kad jaustumėmės esą gabūs, svarbūs, sveiki, kitų pripažįstami.

Dabar pasirinkite vieną iš šešių priežasčių ir suvaidinkite konfliktinę situaciją, remiantis ta priežastimi.

Dalyvio lapas Nr.8

Dauguma konfliktų

Vardas: _____ Data _____

Pasižymėk tuos teiginius, kuriems pritari.

Konflikto metu dauguma žmonių:

- Ginčijasi;
- Bando suprasti vienas kitą;
- Padeda vienas kitam;
- Rėkia vienas ant kito;
- Bendradarbiauja;
- Apgaudinėja vienas kitą;
- Atidžiai klausosi vienas kito;
- Įtarinėja vienas kitą;
- Stengiasi laimėti;
- Atleidžia vienas kitam;
- Stengiasi susitarti;
- Mušasi;
- Pasitiki vienas kitu;
- Meluoja vienas kitam;
- Šypsosi;
- Varžosi tarpusavyje;
- Stengiasi bendromis jėgomis išspręsti konfliktą;
- Mėgina suprasti, ką jaučia kitas žmogus;
- Kaltina vienas kitą;
- Kviečiasi į pagalbą kitus žmones;
- Mėgina nutraukti pokalbį;
- Pyksta vienas ant kito.

Dalyvio lapas Nr. 9

Nekalbėk taip su manimi

Vardas: _____ Data _____

Sąžiningai ir išsamiai atsakyk į šiuos klausimus:

1. Kokie tau pasakyti trys dalykai galėtų įpykdyti taip, kad imtum bartis?
  -
  -
  -
2. Kokie tau padaryti trys dalykai galėtų įpykdyti taip, kad imtum bartis?
  -
  -
  -
3. Kaip tu elgiesi, kai būni labai supykęs?

4. Kokie trys dalykai, tavo pasakyti kitam asmeniui, galėtų jį įpykdyti taip, kad imtų bartis?
  -
  -
  -
5. Kokie trys dalykai, tavo padaryti kitam asmeniui, galėtų jį įpykdyti, kad imtų bartis?
  -
  -
  -
6. Kaip tu jautiesi, kai žmogus, su kuriuo ginčijiesi, labai supyksta?

Dalyvio lapas Nr.10

Sprendimai, Sprendimai, Sprendimai

Vardas: _____ Data _____

Moralinė dilema išskyla tada, kai tau reikia daryti sunkų sprendimą. Perskaityk šias moralines dilemas ir parašyk, ką darytum tokiomis aplinkybėmis.

1. Parduotuvėje perki vaisių. Juos sverdama pardavėja laiko uždėjusi pirštą ant svarstyklių, todėl vaisiai tau kainuos daugiau nei turėtų. Bet tu nesi tikras, ar pardavėja sukčiauja.
AŠ ...
2. Mokyklos kieme žaidžiate futbolą. Vienas tavo draugas labai smarkiai spiria kamuolį ir išmuša mokyklos langą. Į lauką išbėgęs mokytojas klausia, kas išdaužė langą.
AŠ ...

Dalyvio lapas Nr.11
Teisingas pasirinkimas

Vardas: _____ Data _____

Išsamiai atsakykite į visus klausimus.

1. Kodėl kilo konfliktas?
2. Kas dalyvauja konflikte?
3. Ką jaučia kiekvienas konflikto dalyvis?
4. Ko kiekvienas dalyvis siekia?
5. Sugalvokite galimų šio konflikto sprendimo būdų ir surašykite čia VISAS savo idėjas:
6. Kurie sprendimai patenkins abu konflikto dalyvius?

Socialinių įgūdžių ugdymo programos grafikas

Data Užsiėmimai	2014m									
	03-04	03-06	03-10	03-17	03-20	03-25	03-27	04-01	04-03	04-07
1 užsiėmimas	x									
2 užsiėmimas		x								
3 užsiėmimas			x							
4 užsiėmimas				x						
5 užsiėmimas					x					
6 užsiėmimas						x				
7 užsiėmimas							x			
8 užsiėmimas								x		
9 užsiėmimas									x	
10 užsiėmimas										x

Tyrimo duomenų išsamiosios lentelės

Elgesio ir emocijų sutrikimų turinčių ugdytinių bendravimo įgūdžių charakteristikos

(2 lentelė)

Eil. Nr.	Teiginiai	Vidurkis (M)
1.	Aš labai noriu bendrauti su kitais asmenimis	3,09
2.	Moku draugiškai sutarti su kitais	3,02
3.	Suprantu, kad visi mes esame skirtingi	3,02
4.	Lengvai susipažįstu su kitais asmenimis	2,97
5.	Galiu kalbėtis su kitu ramiai	2,97
6.	Moku paklausti man reikiamos informacijos	2,96
7.	Gebu pasakyti, ko aš noriu	2,92
8.	Greitai prisitaikau tarp nepažįstamų asmenų	2,88
9.	Gebu papasakoti apie save kitiems	2,86
10.	Moku kitų asmenų paprašyti, kad man padėtų	2,85
11.	Moku pradėti pokalbį su kitu asmeniu	2,85
12.	Moku mandagiai kalbėtis su žmonėmis	2,83
13.	Kai bendrauju su kitu asmeniu, žiūriu jam į akis	2,82
14.	Pasitikiu savimi, kai būnu tarp svetimų žmonių arba naujoje vietoje	2,81
15.	Padėkoju kitam asmeniui už jo pagalbą ar patarimą	2,80
16.	Greitai suprantu, kad tuoj bus konfliktas	2,80
17.	Kalbėdamasis neprieinu per arti kito asmens	2,78
18.	Gebu įsijungti į kitų asmenų pokalbį	2,77
19.	Ramiai galiu išsakyti savo nuomonę	2,77
20.	Ginu savo teises atsižvelgdamas ir į kitų asmenų teises	2,77
21.	Tinkamai elgiuosi viešose vietose	2,75
22.	Nepertraukinėju, kai kitas kalba	2,75
23.	Moku aiškiai pasakoti kitiems kokią nors istoriją	2,73
24.	Nekeliu balso, kai kalbuosi su kitais asmenimis	2,71
25.	Esu švelnus su kitais asmenimis	2,68
26.	Klausausi to, ką sako kiti	2,67
27.	Rūpinuosi kitais asmenimis	2,67
28.	Kai esu kaltas, tai pripažįstu	2,66
29.	Atsiprašau už savo blogus žodžius ar poelgius	2,64
30.	Galiu nesustodamas pasakoti kokią nors istoriją	2,63
31.	Moku spręsti ginčus be muštynių	2,62
32.	Sakau gerus žodžius kitiems asmenims	2,54

Kontrolinės grupės bendravimo įgūdžiai po eksperimento (7 lentelė)

Eil. Nr.	Teiginiai	Vidurkis (M)
1.	Moku paklausti man reikiamos informacijos	3,50
2.	Moku pradėti pokalbį su kitu asmeniu	3,30
3.	Galiu nesustodamas pasakoti kokią nors istoriją	3,20
4.	Lengvai susipažįstu su kitais asmenimis	3,20
5.	Moku aiškiai pasakoti kitiems kokią nors istoriją	3,20
6.	Kalbėdamasis neprieinu per arti kito asmens	3,20
7.	Gebu pasakyti, ko aš noriu	3,10
8.	Aš labai noriu bendrauti su kitais asmenimis	3,10
9.	Galiu kalbėtis su kitu ramiai	3,10
10.	Moku kitų asmenų paprašyti, kad man padėtų	3,00
11.	Moku draugiškai sutarti su kitais	3,00
12.	Gebu papasakoti apie save kitiems	3,00
13.	Padėkoju kitam asmeniui už jo pagalbą ar patarimą	2,90
14.	Gebu įsijungti į kitų asmenų pokalbį	2,90
15.	Nepertraukinėju, kai kitas kalba	2,90
16.	Tinkamai elgiuosi viešose vietose	2,80
17.	Moku mandagiai kalbėtis su žmonėmis	2,80
18.	Greitai prisitaikau tarp nepažįstamų asmenų	2,70
19.	Kai bendrauju su kitu asmeniu, žiūriu jam į akis	2,70
20.	Klausausi to, ką sako kiti	2,70
21.	Kai esu kaltas, tai pripažįstu	2,70
22.	Pasitikiu savimi, kai būnu tarp svetimų žmonių arba naujoje vietoje	2,67
23.	Moku priimti ir kitų nuomonę	2,60
24.	Atsiprašau už savo blogus žodžius ar poelgius	2,60
25.	Ramiai galiu išsakyti savo nuomonę	2,60
26.	Suprantu, kad visi mes esame skirtingi	2,56
27.	Nekeliu balso, kai kalbuosi su kitais asmenimis	2,56
28.	Greitai suprantu, kad tuoj bus konfliktas	2,50
29.	Esu švelnus su kitais asmenimis	2,50
30.	Ginu savo teises atsižvelgdamas ir į kitų asmenų teises	2,40
31.	Rūpinuosi kitais asmenimis	2,30
32.	Moku spręsti ginčus be muštynių	2,20
33.	Sakau gerus žodžius kitiems asmenims	2,10

Eksperimentinės grupės bendravimo įgūdžiai po eksperimento (12 lentelė)

Eil. Nr.	Teiginiai	Vidurkis (M)
1.	Aš labai noriu bendrauti su kitais asmenimis	3,44
2.	Gebu pasakyti, ko aš noriu	3,44
3.	Galiu kalbėtis su kitu ramiai	3,20
4.	Moku paklausti man reikiamos informacijos	3,20
5.	Gebu papasakoti apie save kitiems	3,20
6.	Klausausi to, ką sako kiti	3,20
7.	Esu švelnus su kitais asmenimis	3,11
8.	Moku pradėti pokalbį su kitu asmeniu	3,10
9.	Lengvai susipažįstu su kitais asmenimis	3,10
10.	Sakau gerus žodžius kitiems asmenims	3,10
11.	Padėkoju kitam asmeniui už jo pagalbą ar patarimą	3,10
12.	Greitai prisitaikau tarp nepažįstamų asmenų	3,00
13.	Pasitikiu savimi, kai būnu tarp svetimų žmonių arba naujoje vietoje	3,00
14.	Atsiprašau už savo blogus žodžius ar poelgius	3,00
15.	Rūpinuosi kitais asmenimis	3,00
16.	Moku kitų asmenų paprašyti, kad man padėtų	3,00
17.	Kai bendrauju su kitu asmeniu, žiūriu jam į akis	3,00
18.	Nekeliu balso, kai kalbuosi su kitais asmenimis	2,90
19.	Moku draugiškai sutarti su kitais	2,90
20.	Ginu savo teises atsižvelgdamas ir į kitų asmenų teises	2,90
21.	Tinkamai elgiuosi viešose vietose	2,90
22.	Moku mandagiai kalbėtis su žmonėmis	2,90
23.	Moku priimti ir kitų nuomonę	2,80
24.	Kai esu kaltas, tai pripažįstu	2,78
25.	Suprantu, kad visi mes esame skirtingi	2,75
26.	Ramiai galiu išsakyti savo nuomonę	2,70
27.	Gebu įsijungti į kitų asmenų pokalbį	2,67
28.	Moku spręsti ginčus be muštynių	2,60
29.	Galiu nesustodamas pasakoti kokią nors istoriją	2,60
30.	Kalbėdamasis neprieinu per arti kito asmens	2,50
31.	Moku aiškiai pasakoti kitiems kokią nors istoriją	2,40
32.	Greitai suprantu, kad tuoj bus konfliktas	2,40
33.	Nepertraukinėju, kai kitas kalba	2,40

Bendravimo įgūdžių pokyčiai po pedagoginio ekperimento (17 lentelė)

Kintamasis	Kontrolinė grupė (N=10)		p	Eksperimentinė grupė (N=10)		p
	Vidurkis prieš eksperimentą (M)	Vidurkis po eksperimento (M)		Vidurkis prieš eksperimentą (M)	Vidurkis po eksperimento (M)	
Moku pradėti pokalbį su kitu asmeniu	3,00	3,30	0,434	3,20	3,10	0,811
Lengvai susipažįstu su kitais asmenimis	2,80	3,20	0,269	3,10	3,10	1,000
Gebu įsijungti į kitų asmenų pokalbį	2,70	2,90	0,509	2,78	2,67	0,760
Moku kitų asmenų paprašyti, kad man padėtų	2,90	3,00	0,780	2,50	3,00	0,046
Moku mandagiai kalbėtis su žmonėmis	3,10	2,80	0,279	2,50	2,90	0,168
Nepertraukinėju, kai kitas kalba	2,50	2,90	0,269	2,70	2,40	0,279
Klausausi to, ką sako kiti	2,30	2,70	0,462	2,60	3,20	0,024
Kai bendrauju su kitu asmeniu, žiūriu jam į akis	2,60	2,70	0,832	2,60	3,00	0,309
Kalbėdamasis neprieinu per arti kito asmens	3,00	3,20	0,662	2,50	2,50	1,000
Aš labai noriu bendrauti su kitais asmenimis	3,30	3,10	0,591	2,89	3,44	0,045
Moku draugiškai sutarti su kitais	3,30	3,00	0,468	3,10	2,90	0,619
Gebu papasakoti apie save kitiems	3,40	3,00	0,269	3,50	3,20	0,279
Tinkamai elgiuosi viešose vietose	3,00	2,80	0,619	2,70	2,90	0,619
Nekeliu balso, kai kalbuosi su kitais asmenimis	2,67	2,56	0,824	3,00	2,90	0,758
Galiu nesustodamas pasakoti kokią nors istoriją	3,00	3,20	0,619	2,80	2,60	0,678
Galiu kalbėtis su kitu ramiai	3,10	3,10	1,000	3,10	3,20	0,798
Moku aiškiai pasakoti kitiems kokią nors istoriją	2,90	3,20	0,520	3,00	2,40	0,239
Esu švelnus su kitais asmenimis	2,50	2,50	1,000	2,78	3,11	0,347
Rūpinuosi kitais asmenimis	2,60	2,30	0,343	2,78	3,00	0,512
Sakau gerus žodžius kitiems asmenims	2,80	2,10	0,066	2,40	3,10	0,025
Gebu pasakyti, ko aš noriu	2,90	3,10	0,509	2,89	3,44	0,214
Moku paklausti man reikiamos informacijos	3,00	3,50	0,244	3,10	3,20	0,758
Greitai prisitaikau tarp nepažįstamų asmenų	2,30	2,70	0,443	3,00	3,00	1,000
Pasitikiu savimi, kai būnu	2,56	2,67	0,855	2,89	3,00	0,782

tarp svetimų žmonių arba naujoje vietoje						
Ginu savo teises atsižvelgdamas ir į kitų asmenų teises	2,20	2,40	0,443	2,70	2,90	0,591
Moku priimti ir kitų nuomonę	2,70	2,60	0,823	2,70	2,80	0,811
Atsiprašau už savo blogus žodžius ar poelgius	3,00	2,60	0,423	2,67	3,00	0,471
Padėkoju kitam asmeniui už jo pagalbą ar patarimą	3,10	2,90	0,555	3,10	3,10	1,000
Suprantu, kad visi mes esame skirtingi	2,11	2,56	0,169	2,88	2,75	0,802
Greitai suprantu, kad tuoj bus konfliktas	2,40	2,50	0,847	2,30	2,40	0,758
Moku spręsti ginčus be muštynių	2,20	2,20	1,000	2,80	2,60	0,591
Kai esu kaltas, tai pripažįstu	2,80	2,70	0,832	3,11	2,78	0,347
Ramiai galiu išsakyti savo nuomonę	3,00	2,60	0,373	2,70	2,70	1,000